

Gullow Gjeseth

Den amerikanske våpenhjelpen

Modernisering eller konservering? 1950–1968

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER

Kongens gate 4, 0152 Oslo, Norge

Institutt for forsvarsstudier (IFS) er en del av Forsvares høyskole (FHS). Som faglig uavhengig høyskole utøver FHS sin virksomhet i overensstemmelse med anerkjente vitenskapelige, pedagogiske og etiske prinsipper (jf. Lov om universiteter og høyskoler § 1-5).

Direktør: Professor Sven G. Holtsmark

Oslo Files on Defence and Security tar sikte på å være et fleksibelt forum for studier innenfor instituttets arbeidsområder. Alle synspunkter, vurderinger og konklusjoner som fremkommer i denne publikasjonen, står for forfatteren(e)s egen regning.

Redaktør: Anna Therese Klingstedt

NORWEGIAN INSTITUTE FOR DEFENCE STUDIES (IFS)

kongens gate 4, 0152 Oslo, Norway

The Norwegian Institute for Defence Studies (IFS) is a part of the Norwegian Defence University College (FHS). As an independent university college, FHS conducts its professional activities in accordance with recognised scientific, pedagogical and ethical principles (pursuant to the Act pertaining to Universities and University Colleges, section 1-5).

Director: Professor Sven G. Holtsmark

Oslo Files on Defence and Security aims to provide a flexible forum for studies within the fields of activity of the Norwegian Institute for Defence Studies. All views, assessments and conclusions which appear in this publication are the author's own.

Editor: Anna Therese Klingstedt

Gullow Gjeseth

Den amerikanske våpenhjelpen

Modernisering eller konservering? 1950–1968

FORFATTEREN

Generalmajor (p) Gullow Gjeseth er utdannet blant annet fra Führungsakademie der Bundeswehr og har vært militærstipendiat ved NUPI. Gjeseth har blant annet tjenestegjort som Landkommandør i Sør-Norge og direktør for Forsvarets høyskole. I tiden 1996–2006 var han redaktør av *Norsk Militært Tidsskrift*. Han er forfatter av blant annet *Landforsvarets krigsplaner under den kalde krigen* (2011) og *Hæren i omveltning 1990–2005* (2008).

ENGLISH SUMMARY

In this study, Gullow Gjeseth discusses the effect of the US arms aid programme on the Norwegian Armed Forces between 1950 and 1968. Did the provision of American weapons and new military technology result in the modernisation of the Armed Forces, or did the new resources instead help to preserve an old organisation and old concepts? The relationship between quantity and quality is a central issue in this discussion. Norway set greater store by quantity, especially for materiel destined for the Army, than did the Americans and NATO.

In the decade 1950–1959, the value of the arms aid amounted to almost 4.5 billion kroner, or roughly 34 per cent of what the Norwegian Armed Forces consumed in terms of resources.

The Norwegian Navy received less arms aid in the 1950s than the other branches. This changed, however, with the major fleet expansion programme of the 1960s, 50 per cent of which was funded by the US.

The Air Force received the largest proportion of arms aid, and in 1954 this branch of the Armed Forces had 200 combat aircraft, and at the same time was building airports, early warning systems and other infrastructure.

The arms aid programme made it possible for Norway to equip about 100,000 soldiers with American materiel.

In the end, arms aid did help preserve elements of the military that Norway would otherwise have lacked the means to equip, Gjeseth concludes. Among other things, arms aid allowed the military organisation to expand so much that the nation lacked the means to fund future renewal programmes when the need arose. While arms aid contributed to a modernisation of the Armed Forces, it created at the same time an opportunity to postpone unpleasant decisions, and that in turn encouraged organisational stasis.

INSTITUTT FOR FORSVARSSTUDIER Norwegian Institute for Defence Studies

ISSN 1504-6753

© Norwegian Institute for Defence Studies info@ifs.mil.no – ifs.forsvaret.no

INNHOOLD

ET FORSVAR I GJENREISNING	5
VÅPENHJELPEN	13
FORSVARET ETTER OPPRUSTNINGEN, 1950–1955	23
SJØFORSVARET	45
LUFTFORSVARET	51
HÆREN	57
KONKLUSJON	69
KILDER	71

Et forsvar i gjenreisning

Ved slutten av annen verdenskrig sto Norge foran store utfordringer på nesten alle samfunnets områder. Forsvaret var ikke noe unntak. Et nytt forsvar måtte ikke bare bygges opp fra grunnen av; det måtte også skje fortere enn man i utgangspunktet hadde tenkt.

At forholdet mellom seiersmaktene raskt ble forverret, påvirket også Norge. Ikke minst gjorde Berlin-blokaden og det kommunistiske kuppet i Tsjekkoslovakia sterkt inntrykk, både i opinionen og på politisk nivå. Følgen var at det ble nødvendig å bygge opp Forsvaret raskere enn de økonomiske ressursene tilsa.

Erfaringene fra 1940 innebar at Norge ikke kunne stå alene i tilfelle av en ny krig. Storbritannia, som Norge hadde sett på som sin implisitte allierte, hadde kommet både politisk og militært svekket ut av krigen. Samtidig var det en betydelig motstand i Norge mot at landet skulle knytte seg for nært til noen av de store seiersmaktene. En forsvarsunion mellom de tre skandinaviske landene ble vurdert som et alternativ, men ble ikke funnet som en god nok løsning for Norge. Løsningen for Norge ble medlemskapet i Atlanterhavspakten og Nato.

I 1945 var det et politisk mål at landet måtte moderniseres politisk, økonomisk og teknologisk så langt det var mulig. Dette berørte i høy grad også Forsvaret. Forsvarsminister Jens Chr. Hauge (1945–1952) ivret sterkt for en gjennomgripende modernisering av etaten, der kvalitet skulle ha prioritet foran kvantitet (Njølstad 2008, 299). Dette var en svært utfordrende målsetting, for internasjonalt hadde den militære utviklingen både på det konseptuelle og teknologiske området vært stor i løpet av verdenskrigen. Selv om norske styrker hadde deltatt ute, var Forsvaret sterkt preget av førkrigsorganisasjonen.

Gjenoppbyggingen av Forsvaret måtte ta en rekke hensyn. For det første måtte man tilpasse seg den nye sikkerhetspolitiske situasjonen, basert på alliansepolitikk og de erfaringer som var vunnet under krigen. Dette talte for betydelige endringer i såvel konsepter som organisasjon og utrustning. For det andre satte norske ressurser, ikke minst i gjenreisningsperioden, grenser for hvor store ressurser Forsvaret kunne tildeles. For det tredje satte norske militære tradisjoner og vernetanken i folket grenser for hvor store endringer

i Forsvaret som ville bli akseptert. At forsvarsministerens mål i første omgang ikke ble nådd, skyldtes primært ressursmangelen, men også motstand i den militære organisasjonen. Motstanden mot opprettelsen av Tysklandsbrigaden i 1947 var eksempel på det siste.

Når det gjaldt ressursmangelen, ble situasjonen snudd opp ned med den amerikanske våpenhjelpen. I løpet av perioden fra 1950 til midt på 1960-tallet fikk Forsvaret blant annet levert 300 jagerfly, 8000 kjøretøy, 800 skyts og 100 000 tonn ammunisjon fra USA som en del av ordningen. Dette ble en ny giv for store deler av Forsvaret. Hjelpen ga på den ene siden mulighet for økt kvalitet i Forsvaret på grunn av at mye av materiellet var topp moderne, på den andre siden var mengden så omfattende at den også ga muligheter for et økt antall avdelinger, slik at man kunne nå oppsatte kvantitative mål.

Med våpenhjelpen kom muligheter for moderne våpen som i neste omgang kunne føre til endret organisasjon, konsepter og måten å drifte militære avdelinger på. Nye våpen behøvde imidlertid ikke i seg selv å medføre modernisering. Hjelpens materielle omfang er én ting, men det er like viktig å se på hvilke konseptuelle og organisatoriske rammer nytt moderne materiell ble passet inn i.

Våpenhjelpen var noe langt mer enn ordinære våpenkjøp. Hjelpen var en gave, noe som medførte at giverlandene, i det vesentlige USA, kunne sette betingelser på hvordan hjelpen ble benyttet. Gjenoppbygningen av Forsvaret kom derfor til å skje i krysningfeltet mellom norske politiske ønsker om modernisering, amerikanske krav om høy beredskap så raskt som mulig, norske militære tradisjoner og de norske erfaringene fra annen verdenskrig. I dette krysningfeltet kom motstridende interesser kom til syne.

I denne studien undersøker jeg om våpenhjelpen førte til en reell modernisering av Forsvaret. Førte hjelpen primært til en utskiftning av materiell gjenstand for gjenstand, eller ble også organisasjon, konsepter og prosedyrer endret og modernisert? Var i så fall moderniseringen primært en adopsjon av amerikanske måter å gjøre tingene på?

Alternativt kan det tenkes en annen hypotese der nye ressurser tjener som alibi for gamle strukturer. Kanskje våpenhjelpen ganske enkelt virket teknologisk fornyende, men organisasjonsmessig konserverende? Det kan godt ha vært mekanismer som gjorde at gamle strukturer, metoder og konsepter fikk økonomiske muligheter til å leve videre nettopp på grunn av våpenhjelpen. Vi kan tenke oss at nye ressurser kunne gi Forsvaret muligheter til å beholde det man hadde, både teknologisk og mentalt, ved at ubehagelige spørsmål kunne marginaliseres og ubehagelige valg utsettes. Slik kunne våpenhjelpen bidra til å skjule grunnleggende feil i Forsvarets målsetting og struktur.

For å søke å svare på spørsmålene vil jeg drøfte bruken av tilført materiell og hvordan det påvirket organisasjon og konsepter i Forsvaret. Hvordan var for eksempel forholdet mellom kvantitet og kvalitet i Forsvarets organisasjon? Vurderingen kvalitet versus kvantitet var et viktig element i spørsmålet om Forsvarets struktur, målsetting og finansiering også etter våpenhjelpens opphør.

Tidsperspektivet for hjelpen reiser enda noen spørsmål. Det var klart allerede ved hjelpeprogrammets start at det ville være av midlertidig karakter, men det var ikke satt noen bestemt sluttdato. Dette kunne medføre at både Norges politiske ledelse og Forsvaret som etat håpet på større tilgang på ressurser enn det var reell grunn til. Fikk Norge en militær organisasjon som var for stor for de midlene som med rimelighet kunne påregnes til militære formål etter at hjelpen opphørte? Og i neste omgang: Var våpenhjelpen i virkeligheten starten på den såkalte doble ubalansen, det vil si ubalansen mellom oppgaver og bevilgninger på den ene siden og ubalansen mellom midler til henholdsvis investeringer og drift på den andre?

Denne ubalansen skulle komme til å prege Forsvaret i store deler av den kalde krigen.

STUDIENS OPPBYGNING, AVGRENSNING OG KILDER

Studien er delt i to hoveddeler. Den ene tar for seg Forsvarets overordnede hensyn og utvikling under våpenhjelperperioden, den andre utviklingen i hver av forsvarsgrenene.

I første del redegjør jeg innledningsvis kort for de sikkerhetspolitiske overveielser Norge sto foran i de første etterkrigsårene og hvordan de ble søkt løst. Deretter tar jeg for meg Forsvarets utvikling på 1940-tallet, for så i korte trekk å belyse våpenhjelpens organisering og omfang for Norges vedkommende. Nato satte krav til kvantitet og kvalitet som kun var mulig å oppfylle med en betydelig nasjonal innsats på forsvarsområdet. I hvilken grad førte kravet til økt kvalitet at det skjedde en modernisering av Forsvaret ut over det rent materielle? Dette ble selve hovedspørsmålet for Forsvarsprogramutvalget av 1955, det såkalte Boyesen-utvalget, og den påfølgende langtidsplanen. Første del tar for seg Boyesen-utvalgets arbeid og samtidens vurderinger, inklusive langtidsplanen av 1957. I denne planen ble det klart at Forsvaret sto foran betydelige strukturproblemer, problemer som skulle komme til å følge organisasjonen i årene fremover. Langtidsplanen viser også hvordan de ble søkt løst innledningsvis.

I andre del gjennomgås de tre forsvarsgrenene hver for seg. Våpenhjelpen hadde påvirket oppdrag og utrustning forskjellig i de enkelte forsvarsgrener, og de reagerte i sin tur forskjellig på situasjonen. *Sjøforsvaret*, som relativt sett hadde fått minst materiell via våpenhjelpen, fikk etablert Flåteplanen av 1960 og oppnådde en betydelig modernisering innenfor en norsk ramme. *Luftforsvaret* ble høyest prioritert av amerikanerne, noe som påvirket forsvarsgrenens oppdrag, utrustning og konsepter. Da Luftforsvaret på 1960-tallet sto foran store fornyelser av jagerflyparken, som var teknologisk og operativt foreddet, valgte man å redusere organisasjonen slik at nye fly kunne anskaffes og kvaliteten opprettholdes. *Hæren* sto overfor de største problemene. Studien legger spesiell vekt på hvordan disse problemene ble søkt løst, og om en løsning var mulig, innen vernepliktsystemets paradigme. Hæren holdt fast på den organisasjonen som ble etablert under våpenhjelpens innledende fase, og dette fikk kvalitetsmessige konsekvenser. Spørsmålet om styrkenes kvalitet ble derfor sentralt. Det er følgelig lagt særlig vekt på de faktorene som førte til at Hæren valgte forskjellig fra de andre forsvarsgrenene.

Studien går i hovedsak frem til 1963. Enkelte forhold etter 1963 er likevel berørt der det er naturlig eller nødvendig for sammenhengen. Studien avsluttes med en analyse og sammendrag av de slutninger som trekkes.

Det er i de senere årene kommet en rekke historiske arbeider om Norge under den kalde krigen. Av spesiell relevans for studien nevnes bind fem av *Norsk utenrikspolitisk historie* (Eriksen og Pharo 1997), bind fire av *Norsk forsvarshistorie* (Skogrand 2004), *The United States and the cold war in the High North* (Tamnes 1991) og *Fryktens likevekt* (Skogrand og Tamnes 2001). I tillegg kommer de tre forsvarsgrenenes historier (Breidlid 1990, Duvsete 2004, Terjesen 2011). Egne arbeider om våpenhjelpen er det færre av. Vesentlige bidrag er et hovedfagsarbeid av Paul Viktor Wiker om amerikansk militærhjelp og norsk forsvarsoppbygging i tiden 1949–1953 og Magnus Håkenstads studie om den norske mobiliseringshæren 1950–1970.

Av arkivmateriale er Forsvarsdepartementets H-arkiv i Riksarkivet for tidsrommet 1949–1970 benyttet. I tillegg kommer Forsvarsdepartementets og Forsvarsstabens SH- og H-arkiv. Av amerikanske arkiver har det kun vært mulig å gå inn i deler av MAAGs arkiv fra perioden 1950–1963. Fra 2013 er imidlertid Natos arkiver fra de ti første årene tilgjengelige i elektronisk utgave.

BAKGRUNN

Angrepet på Norge i 1940 og okkupasjonsårene hadde gjort et sterkt inntrykk på nordmenn flest, og et nytt angrep måtte forhindres for enhver pris. Opprettelsen av De forente nasjoner, hvor Norge ble medlem fra starten, ga håp om beskyttelse. Dette utelukket ikke et samarbeid med tidligere allierte, selv om det i de første etterkrigsårene ikke var aktuelt å gå inn i formelle allianser.

Norge ble i 1949 medlem av Atlanterhavspakten og den militære organisasjonen Nato. Selv om striden om medlemstilknytningen skulle fortsette i mange år fremover, ga medlemskapet Norge en tilknytning til de vestallierte fra krigsårene. Ved et eventuelt angrep kunne man få forpliktende hjelp. Forsvarets oppgave var å holde en kamp gående inntil hjelpen kunne komme. Forsvaret var på 1940-tallet imidlertid i en stilling hvor man selv på høyt militært ledernivå mente at organisasjonen etter få dager ville bryte sammen i kaos (generalmajor Arne Dagfin Dahl, sitert i Gjeseth 2011, 66). Forsvaret hadde stor mangel på moderne materiell, og store materiellprogrammer ville gå på bekostning av den gjenreisningen landet var inne i.

Allerede i 1942 hadde London-regjeringen tatt opp spørsmålet om hvordan Forsvaret skulle gjenoppbygges når krigen en gang tok slutt (Riste 1995, 347–354). Krigens erfaringer hadde også vist at det var nødvendig å se Forsvaret som en helhet, langt mer enn forsvarsgrenene enkeltvis. I 1945 ble det fastslått at det var nødvendig med en samlet plan for utbyggingen av det nye Forsvaret. I august året etter ble Forsvarskommisjonen av 1946 (heretter FK 46) nedsatt med Trygve Bratteli som formann.

Mens kommisjonen arbeidet, måtte Forsvaret fungere uten at fortløpende politiske avgjørelser la for store bindinger på kommisjonens resonnementer. Høsten 1946 kom Stortingsmelding nr. 32, Plan for en første reising av Norges forsvar, som skulle dekke perioden frem til 1948. Organiseringen av Forsvaret de første etterkrigsårene ble i betydelig grad basert på førkrigsorganisasjonen. Spesielt i Hæren skulle det vise seg at ordningen de første årene fort festet seg og ble permanente. Luftforsvaret var ny forsvarsgren og sto dermed friere til å utvikle organisasjon, utrustning og konsepter.¹

Innstillingen fra FK 46, som forelå tidlig i 1949, var meget omfattende og tok for seg alle deler av Forsvaret. Hovedforutsetningen var at Norge burde føre en alliansefri, men vestvendt politikk (Innstilling fra Forsvarskommisjonen av 1946, Del 1-6 oktober 1949). Med Norges tilslutning til Atlanterhavspakten våren 1949 falt denne forutsetningen bort. Hoveddelen av Kommisjonens forslag presenterte hovedretningslinjer for Forsvarets ordinære virksomhet i en fredsperiode, og de ble fulgt opp i stortingsproposisjonen om den fortsatte utbygging av Forsvaret tre år etter (St. prp. nr. 111 (1952), 4).

Kommisjonen så i første omgang for seg en utbygging av Forsvaret frem til 1955, selv om enkelte av forslagene ville ta lenger tid å gjennomføre. Forslagene ville innebære en betydelig opprustning av de militære styrker. Det måtte tilføres midler ut over det kommisjonen karakteriserte som et normalbudsjett på 300 millioner kroner årlig. Myndighetene og nasjonen ville bli stilt overfor oppgaven å skaffe betydelige mengder militært materiell. Dette kunne anskaffes enten som et ledd i Atlanterhavspakten og USAs militære hjelpeprogrammer, eller det måtte anskaffes med egne midler (FK 46, Del 1, 8-11). Det skulle vise seg at det var medlemskapet i Atlanterhavspakten som i stor grad gjorde det mulig å iverksette Kommisjonens forslag.

Kommisjonens forslag til størrelsen på Forsvaret, spesielt landforsvaret, var i betydelig grad personelldrevet. En viktig faktor var størrelsen på den årlige utskrivningsstyrken. Her ville Forsvaret stå foran synkende årskull fra 1930-tallet og krigstiden. Likevel ga utskrivningsstyrken rom for oppsetting av betydelige styrker på lengre sikt, etter kommisjonenes mening. For Hæren var det tale om 12 brigader, som i tillegg til styrker utenfor brigadeforband, skulle omfatte en totalstyrke på 148 863 personer, pluss 120 000 i Heimevernet. For Luftforsvaret ble det foreslått 240 kampfly og 175 tunge og lette luftvern batterier. For Sjøforsvaret var forslaget en flåte på 61 fartøy og 80 kystartillerianlegg (FK 46, del 4, 175-425).² Det er vanskelig å se at kommisjonen, da den avleverte sin anbefaling i oktober 1949, kunne forestille seg at et slikt løft ville være mulig bare med nasjonale midler.

---

1 Sjøforsvaret og Luftforsvaret hadde fra 1954 til 1957 betegnelsene Marinen og Flyvåpenet. I denne studien er betegnelsene Sjøforsvaret og Luftforsvaret brukt gjennomgående.

2 Innstillingen besto av del 1-6 som var ugraderte, samt graderte deler som omhandlet det militære forsvaret og de tre forsvarsgrenene.

ALLIANSE- VERSUS NØYTRALITETSPOLITIKKEN

På slutten av 1940-tallet ble det stadig mer klart at Vest-Europa ikke hadde økonomisk kapasitet til å bygge opp militære styrker som kunne møte et angrep fra en stadig mer ekspansiv Sovjetunion. Ikke minst var Storbritannia opptatt av å trekke amerikanerne inn i forsvaret av Europa. Storbritannia hadde ikke de nødvendige krefter verken til å hjelpe Norge i en krig eller være en langsiktig våpenleverandør på vilkår som var akseptable. I 1948 tok forsvarsminister Jens Chr. Hauge kontakt med amerikanske myndigheter med spørsmål om kjøp av amerikansk overskuddsmateriell. Dette ble det ikke noe av, og materiellproblemet ble stadig mer presserende for Norge.

Våren 1948 kom drøftingene om en skandinavisk forsvarsunion i gang. For mange norske politikere var et nærmere forsvarssamarbeid med det militært sterkere Sverige fristende. Sverige hadde i løpet av krigen bygd opp et sterkt forsvar og hadde dessuten en velutbygd militærindustri. Likevel brøt forhandlingene sammen mot slutten av 1948, primært fordi det ikke var enighet om hvor nær den militære tilknytningen vestover skulle være. Videre var det usikkert om det ville være mulig å få militært materiell vestfra *uten* en slik tilknytning. Imidlertid var arbeidet med det som skulle bli Atlanterhavsalliansen i gang, og norske myndigheter så muligheten til både en garanti for hjelp i krig og våpenleveranser i fred (Njølstad 2008, 406-410).

I årene 1949 til 1955 var sikkerhetspolitikken det sentrale spørsmål i norsk politisk debatt, også etter at landet hadde blitt medlem av Atlanterhavspakten. Striden sto om hvor omfattende samarbeidet med de allierte skulle være, spesielt når det gjaldt omfanget av den militære integrasjonen. Selv om Norges skepsis var påtagelig, skulle det vise seg at integrasjonen etter hvert gikk lenger enn hva de fleste hadde tenkt seg i 1949. Det var ikke mulig å føre en nøytralitetspolitikk og samtidig være medlem av Nato (Eriksen og Pharo 1997, 84).

Motstanden mot allianse- og integreringspolitikken gikk langs flere linjer. Den ene var begrunnet i at de store økonomiske utleggene sinket gjenreisningen og utviklingen av det sivile samfunn. Dette var uten tvil riktig, men det ble også til tider fremført andre argumenter mot hele alliansepolitikken. Et slikt argument var at alliansen forverret Norges forhold til Sovjetunionen, et syn som sto spesielt sterkt på venstresiden i norsk politikk. Svært mange i den politiske elite og i samfunnet forøvrig hadde hatt sine formative år i nøytralitetspolitikken tid og var fortsatt preget av dette. De mente at selv om nøytralitetspolitikken var forlatt, burde Norge være en brobygger mellom nasjonene.

Blant dem som var formet av nøytralitetspolitikken idealer fantes også mange som hadde et nasjonalkonservativt syn. De advarte mot det de så som avgivelse av nasjonal suverenitet såvel til Nato som til andre internasjonale organisasjoner. For de nasjonalkonservative virket det betenkelig at Norge fra og med 1950 ikke hadde en egen nasjonal forsvarsplan, men derimot en plan som var utarbeidet av allierte myndigheter, men godkjent av den norske regjeringen (Gjeseth 2011, 59). De nasjonalkonservative krefter innen Forsvaret følte seg forbigått når forsvarsminister Hauge tilkalte utenlandsk ekspertise for å vurdere norske militære operative forhold og organisatoriske strukturer.

Allerede under forhandlingene med vestmaktene i 1948–1949 hadde Norge gjort det klart at det ikke var aktuelt å stasjonere fremmede styrker i Norge i fredstid. Norsk basepolitikk kom derfor til å skille Norge fra de fleste av alliansepartnerne. De norske restriksjonene var imidlertid ikke til hinder for etablering av allierte lagre i Norge. Det samme gjaldt utbygging av infrastruktur som kunne benyttes av allierte i et krigstilfelle (Eriksen og Pharo 1997, 85–96).

I 1956 foreslo en gruppe europeiske Nato-land at atomvåpen skulle bli stilt til disposisjon for europeiske styrker. Året etter ble et nytt forsvarskonsept for Nato utformet. Grunnelementet var å avskrekke motparten gjennom å true med en massiv gjengjeldelse med atomvåpen, og Norge stilte seg bak konseptet. Tanken om å stasjonere atomvåpen i Norge møtte imidlertid sterk motstand i store deler av offentligheten. Rent formelt var stasjonering også i strid med basepolitikken: Amerikanske atomvåpen på norsk jord fordret at amerikanske spesialister fulgte med, ettersom våpnene hele tiden ville være under amerikansk kontroll. Fra militær side kom det klare anbefalinger om å utstyre Forsvaret med atomvåpen, og amerikanerne var klare til å skaffe leveringsmidlene. Fra 1957 og frem til 1962, da Stortinget besluttet at det ikke skulle stasjoneres atomvåpen på norsk jord i fredstid, handlet mye av den offentlige forsvarsdebatten om lagring av atomvåpen i Norge.

For Norge hadde garantien om raske forsterkninger ved et eventuelt angrep vært hovedhensikten med Nato-medlemskapet. Ganske raskt ble det åpenbart at Norge likevel ikke fikk forsikringer om slik støtte. Amerikanerne var mer opptatt av hvordan norsk territorium og norske baser kunne bidra til det totale forsvaret av Natos medlemsland, herunder av Norge. Dette var en viktig grunn til presset mot basepolitikken og flyplassutbyggingen på norske breddegrader. Plasseringen av de infrastrukturbygde flyplassene var mer basert på en hensiktsmessig samlet Nato-plan enn et nasjonalt norsk forsvarsbehov. På norsk side var spørsmålet hvor stor avskjermingen til de allierte måtte være for å sikre norsk kontroll. Samtidig skulle den militære integreringen i Nato-forsvaret sikre at Norge fikk de nødvendige politiske og praktiske fordeler av medlemskapet. Det var viktig å bygge ut det norske forsvaret, slik at landet kunne beskytte seg selv inntil forsterkninger ankom. Dette stilte krav som nødvendigvis ville føre til endringer i Forsvaret. De ekstra ressursene som våpenhjelpen utløste, ga anledning til det.

Våpenhjelpen var knyttet til et sett av betingelser og konsekvenser. Indirekte var det i stor grad USA som, via våpenhjelpens omfang, bestemte størrelsen på den norske militære organisasjonen. Norge satte på sin side grenser når amerikanske ønsker var større enn det landet kunne skaffe driftsmidler til.

Kvaliteten på den militære organisasjonen var et langt mer komplisert område. Vurderingene var ofte basert på erfaringer og subjektive oppfatninger. Spørsmålet om kvalitet på de militære styrker ble et sentralt problem allerede tidlig på 1950-tallet.³ Boyesen-utvalget tok opp dette på bred front og viste samtidig at spørsmålet var mest

---

3 NATO report on 1953, annual review Norway.

presserende i Hæren. Siden forsvarsgrenene var ganske ulikt stilt, var både problemer og mulige løsninger vidt forskjellige. Derfor vil jeg først se på Forsvarets overordnede hensyn og utvikling i våpenhjelperperioden, og senere - i studiens andre del - på utviklingen i hver av forsvarsgrenene.

Våpenhjelpen

Målet med Atlanterhavspakten var å hindre en videre sovjetisk ekspansjon i Europa. Forutsetningen var at medlemslandene kunne øke egne forsvarsressurser, noe som sammen med amerikanske styrker kunne utgjøre et troverdig forsvar. USA var villig til å støtte medlemslandene med våpen og materiell. Sommeren 1948 ble det amerikanske lovgrunnlaget for hjelpen vedtatt, selv om kongressen først vedtok selve våpenhjelploven i 1949 (Wiker 1996, 14–22).

Den 27. januar 1950 ble avtalen om våpenhjelp mellom USA og Norge undertegnet i Washington. Avtalen inneholdt en rekke punkter som skulle styre det samarbeidet som avtalen forutsatte. Blant annet forutsatte avtalen at materiellet skulle lagres og forvaltes forsvarlig. Dersom det ikke lenger var behov for materiellet, skulle det rapporteres som overskudd slik at USA kunne fordele materiellet til andre land, eller eventuelt ta det tilbake. Materiellet skulle også kunne innføres toll- og avgiftsfritt til Norge. Styrker som brukte materiellet, skulle være øremerket Nato og nyttes i samsvar med Natos forsvarsplaner.

Høsten 1948 begynte norske myndigheter å arbeide med lister over behov for langsiktige materielltilførsler. I januar 1949 ble det nedsatt et materiellutvalg som skulle konkretisere behovet for hjelp fra USA, med direktør Ole Colbjørnsen fra Handelsdepartementet som leder. Allerede 4. mars 1949, seks måneder før Forsvarskommisjonen av 1946 fremla sin innstilling, var ønskelisten klar. Listen omfattet materiell for totalt 2134 millioner kroner fordelt over seks år. I tillegg kom ekstra ammunisjon til Hæren, slik at den totale summen til Forsvaret dreide seg om 2300 millioner kroner.

Materiellutvalget ønsket seg også tilførsel av tre måneders forbruk av konsumentvarer, samt visse råvarer for den viktigste norske industrien. Dette for å styrke den sivile beredskapen. Utbygging av norske våpenindustri var også en del av de norske behovene. Endelig anbefalte utvalget utbygging av nødvendige lagerlokaler for det materiellet som skulle bli levert. Løsningen av lagerspørsmålet kunne bli avgjørende for omfanget av materiellhjelpen til Norge. Grunnlaget for beregningene var at Forsvarets totale styrke ble

satt til 270 000 mann. Regjeringen ble gitt tillatelse til å fremforhandle en avtale med amerikanerne sommeren 1949 (St. prp. nr. 104 (1949); Aarsand 1999, 304).⁴

Våpenhjelpen var inndelt i fire programmer:

- Assistant Military Production (AMP)
- Facilities Assistant Program (FAP)
- Mutual Defence Assistance Program (MDAP)
- Offshore Production (OSP)

AMP og FAP omfattet utstyr og materiell til norsk forsvarsindustri, primært den statlige, slik at den kunne moderniseres og øke våpenproduksjonen. OSP tok sikte på å produsere militært utstyr i Europa i stedet for i USA, men innenfor rammen av våpenhjelpen og betalt av USA (Modalsli 2012, 122). Hovedprogrammet var imidlertid Mutual Defense Assistance Program, som i 1961 endret navnet til Military Assistance Program (MAP). Hovedprogrammet var delt mellom forsvarsgrenene og avhengig av hvilken amerikansk forsvarsgren som leverte det aktuelle materialet. Programmet omfattet levering av materiell, reservedeler og verktøy, samt videreutdanning av norsk militært personell ved amerikanske skoler og avdelinger. Utdanningsprogrammet tok sikte på å veilede og lære opp norsk militært personell i bruk av materialet. Dette programmet hadde inntil 1960 kostet 140 millioner kroner.⁵

MAAG-MISJONEN I OSLO

Som en del av våpenhjelpprogrammet ble det i 1950 opprettet en amerikansk militærmisjon i Oslo. Military Assistance Advisory Group (MAAG) skulle administrere programmet fra amerikansk side, samarbeide med norske myndigheter, utarbeide oversikter over norske behov og være kontaktledd til de militære myndighetene i USA (Wiker 1997, 34, 39; Modalsli 2012, 122). MAAG var underlagt den amerikanske ambassadøren i Norge, og i viktige saker var ambassaden involvert.

Allerede i startfasen oppstod en strid mellom norske og amerikanske myndigheter om størrelsen på militærmisjonen. Amerikanerne forlangte at misjonen måtte bestå av 50 personer pluss tekniske rådgivere; fra norsk side mente Forsvarsdepartementet at 20 personer pluss teknisk personell var nok. Gruppen vokste etter hvert til ca. 100 personer (Njølstad 2008, 449). Misjonen ble delvis finansiert av Norge, og myndighetene var nok redde for at dette skulle bli for kostbart (St. prp. nr. 23 (1950), 1-6). Like viktig var faren for at det i befolkningen kunne bre seg en anti-amerikansk stemning ved et for synlig amerikansk nærvær (Wiker 1966, 39).

---

4 RAFA-2355 FD, Eske 17, Materiellutvalget, 18. februar 1960, s. 9-18.

5 RAFA-2355 FD, Eske 205, notat Johan K. Christie, 18. februar 1960.

Den amerikanske våpenhjelpen førte til store økninger i både forsvarsbudsjetter, antall avdelinger, mengden av våpen og aktivitet. Amerikanerne stilte ikke bare politiske og økonomiske betingelser, men også vilkår av konseptuell, operativ og forvaltningsmessig art. Våpen og materiell satte spesielle krav til bruken, noe som igjen påvirket prosedyrer og taktikk. Videre ble et stort antall militært personell kurset ved amerikanske militære skoler og avdelinger, noe som påvirket personellet faglig. Den amerikanske militærmisjonen hadde mange både formelle og uformelle muligheter til å influere beslutningstakerne, men også å påvirke kollegaer og samarbeidspartnere på forskjellige nivåer. Til sammen ga dette mange muligheter for direkte og indirekte innflytelse.

Parallelt med våpenhjelpen kom deltagelsen i Natos militære kommandosystem. Ikke minst stilte Nordkommandoen og forskjellige samarbeidsorganer i Nato krav til norsk beredskap. Viktige var også de fagmilitære anbefalingene fra Nato, og da spesielt Supreme Headquarters Allied Powers Europe (SHAPE). Med den dominerende innflytelsen amerikanerne hadde i SHAPE er det rimelig å anta at anbefalinger derfra ikke var fjernt fra nasjonale amerikanske synspunkter.

MAAG-oppgavene var av en slik art at det kunne føre til konflikt med de nasjonale myndigheter. På den ene siden skulle MAAG sørge for at materiellet ble regnskapsført og vedlikeholdt på en forsvarlig måte. Amerikanerne måtte sikre seg at det ikke kom i urette hender og at det ble brukt på en måte som styrket alliansen totalt sett. På den andre siden betraktet personellet ved MAAG seg som rådgivere, noe som lett kunne føre til såre følelser hos den som skulle motta rådene. Hyppig utskiftning av MAAG-personell gjorde dessuten at vunnet erfaring om norske forhold gikk tapt når nye medarbeidere ankom. Et spesielt problem sett fra norsk side var at amerikanerne ventet seg at de militære styrker i Norge var innrettet og organisert som i USA. For å bøte på dette ble nytt personell tatt med rundt til depoter og avdelinger for orientering. Her ble de orientert om Forsvarets organisasjon, ikke minst hvordan mobiliseringssystemet fungerte (Ingebrigtsen 2013).

Samtidig var misjonen opptatt av å fremme synspunkter som i stor grad var til Norges fordel. Det fremgår av korrespondansen mellom MAAG og amerikanske myndigheter i Europa og Washington. Medarbeiderne tilegnet seg lokalkunnskap, og ikke minst ble Norges strategiske betydning for amerikanske sikkerhetsinteresser brukt som argument for å støtte hjelpen til Norge. Det ble hevdet fra MAAGs side at dersom hjelpen bortfalt, ville det kunne føre til at det norske forsvaret kunne bli bestående av heimevern, militærpoliti og kystvakt.⁶ MAAG måtte derfor argumentere for at en tilfredsstillende del av den samlede støtrelsen av våpenhjelpen gikk til Norge. Også i forbindelse med Marshallhjelpen finnes tilsvarende tilfeller hvor amerikanske representanter i Norge argumenterte til Norges fordel i fordelingen av hjelpen (Pharo 1989, 193).

---

6 NARA, RG 84, Box 13, Folder 400 MAP Norway, 2 January 1959.

AMERIKANSKE KRAV OG KRITIKK

Amerikanerne kunne være svært direkte i sine uttalelser til myndighetene hjemme om militære forhold i Norge. De oppfattet at det norske bidraget stort sett besto av offiserer og mannskaper, samt en beskjeden våpenproduksjon, hovedsakelig av håndvåpen; resten var amerikansk innsats og ressurser. Da den første sjefen for MAAG, kontreadmiral Ralph E. Jennings, i 1952 reiste hjem etter to år i Oslo, sendte han en rapport til USAs ambassadør til Norge. Han beskrev situasjonen ved ankomsten i 1950 som svært bekymringsfull. Forsvaret hadde store materiellmangler, manglet moderne militær erfaring, savnet støtte fra offentligheten og hadde lav moral. Hans hovedinnvending ved avreisen var at det fortsatt ikke var skaffet til veie et nødvendig antall offiserer og underoffiserer til å vedlikeholde og bruke det tildelte materiell. Under det hele lå en mistro til den norske forsvarsministeren. Ifølge Jennings ble ikke MAAG tilstrekkelig hørt og ikke gitt den frihet som amerikanerne burde ha i oppbyggingen av Forsvaret.⁷

Utover på 1950-tallet ser det ut til at kritikken ble mildere i tonen. I sluttrapporten for 1955 ble det uttalt at Norge, med amerikansk hjelp, hadde etablert et lite, men effektivt flyvåpen, en marine som var i stand til begrensede krigsoperasjoner og en hær som var i stand til å ekspandere for å fylle sine oppgaver. Forsvaret trengte nå en periode med stabilitet slik at det som var oppnådd kunne bli konsolidert, men det ville neppe bli en slik periode, da store utfordringer ventet både av strategisk og teknisk art. Endelig ble det påpekt at materiellsituasjonen fortsatt var kritisk, og mye måtte skiftes ut.⁸

I 1959 er tonen fra MAAG blitt mer pessimistisk. Det er tydelig at striden om atomvåpen på norsk jord var med på å prege bildet i negativ retning. Om Forsvaret skrev MAAG: "Although this force approaches MC 70 Goals in quantity, it still falls considerably short in combat readiness".⁹ Hovedkonklusjonen ble likevel at Forsvaret ville kunne gjøre en rimelig forsvarsinnsats (reasonable defense effort). Uttalelsen kan tyde på at amerikanerne etter hvert følte seg medansvarlige for Forsvarets tilstand, og at den amerikanske innsatsen ikke hadde vært bortkastet.

Som vist stilte USA krav til kvalitet og kvantitet som en del av hjelpeprogrammet. I tillegg kom Nato inn med sine krav, som var et resultat av enighet mellom alliansepartnerne. Norge, som de andre alliansepartnerne, avga hvert år en rapport om status og planlagte forbedringer av det militære forsvaret. Den ble bearbeidet, og Nato-rådet kom hvert år med en *annual review*, hvor anbefalinger om tiltak til forbedringer ble fremmet. De kvalitative kravene fremgikk av Nato-dokumentet *Minimum Essential Force Requirement* (MC 70). De kvantitative kravene var listet opp i *Military Planning Factors* (MC 55/1). I tillegg kom SHAPes såkalte *Planning Guidance*.

Norske myndigheter hadde sagt seg enige i de amerikanske kravene, men de ble snarere betraktet som målsettinger enn som absolutte krav som måtte innfris innen en

---

7 NARA, RG 334, Box 11, Memorandum, 30 April 1952.

8 NARA, RG 59, Box 3461, Folder 757.5 MAP, 13 January 1956.

9 NARA, RG 84, Box 13, Folder 400 MAP Norway, 2 January 1959, p. 3.

bestemt tid. Det var et typisk uttrykk for Norges holdning da forsvarsminister Gudmund Harlem uttalte til den allierte øverstkommanderende i Europa (SACEUR) i 1959 at full gjennomføring av minimumskravene i MC 70 ikke var mulig av økonomiske grunner.¹⁰ Nato hadde heller ingen mulighet til å pålegge nasjonene å oppfylle målene. SHAPE utga likevel årlige rapporter der man vurderte i hvilken grad nasjonene fulgte opp kravene, inkludert anbefalinger om hvordan oppfølging burde skje og i hvilken prioritet. Selv om både kravene og rapportene om kravoppfylting ikke var bindende, utgjorde de likevel et press på nasjonene. Byrdefordeling og solidaritet mellom landene i alliansen var et hyppig diskusjonstema i Nato-sammenheng.

FORDELING MELLOM FORSVARSGRENER

Forsvarsgrenene ble prioritert forskjellig når materiell fra våpenhjelpen ble tildelt. Dette hadde sin bakgrunn i vurderinger av den konkrete tildelingens effekt, sett på bakgrunn av den samlede stridseffekt som Forsvaret ville få. Den norske prioritetslisten for våpenhjelp i 1949 viste hvor de materielle svakhetene var mest alvorlige. I Hæren kom sambandsmateriell, miner og sprengstoff samt kjøretøy øverst på listen. Sjøforsvaret satte skipsartilleri, ammunisjon og torpedoer først. Luftforsvaret prioriterte sambandsutstyr, deretter radarer og ildledningsmateriell. Det kan virke noe merkelig at Luftforsvaret på dette tidspunkt ikke så noe behov for nye jagerfly fra USA. Dette ble begrunnet med at man hadde Spitfire og ville få levert Vampire-fly fra Storbritannia. (St. prp. nr. 104 (1949)).¹¹

Fordelingen av hjelpen mellom forsvarsgrenene endret seg betydelig i løpet av årene. I det første tiåret frem til 1960 fikk Hæren ca. 25 prosent av våpenhjelpens verdi, men andelen sank til ca. 5 prosent på 1960-tallet. Mye av Hærens våpenhjelpsmateriell tilhørte mobiliseringshæren og ble dermed utsatt for begrenset slitasje. Fly, derimot, var i daglig drift og måtte skiftes ut i perioden på grunn av slitasje og den raske teknologiske utviklingen på området. Amerikanerne endret etter hvert også policy med hensyn til tildelinger, slik at hjelpen primært kom til å omfatte nyproduserte våpen og støttesystemer. Utskiftningen av flyene F-84 med F-86F er ett eksempel. Kjøretøy og våpen som allerede var levert, måtte fornyes innen mottakernasjonenes egne budsjetter. Et typisk eksempel her var utskiftningen av den nedslitte "Willys jeep", levert over våpenhjelpen, med den norskfinansierte Volvo feltvogn på begynnelsen av 1960-tallet (Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990, 304). Det er også viktig å huske at deler av det norske forsvaret falt helt utenfor rammen av hjelpen. Dette dreide seg om betydelige enheter som Kystartilleriet, Luftvernartilleriet, Heimevernet og Hærens lokalvern.

Som påpekt var en god del av materiellet som ble levert over våpenhjelpen, spesielt til Hæren og Sjøforsvaret, produsert før, under eller like etter annen verdenskrig. Det var dermed klart at fornyingsbehovet ville melde seg tidligere enn hva som ville ha vært til-

---

10 RAFA-5018 FST SH 5262/60, 9. september 1960.

11 RAFA-2355 FD, Eske 17, rapport 8, juni 1949, u.vedl., s. 10.

felle med nyproduisert vare. Det samme var for øvrig tilfelle med materiell og infrastruktur som Forsvaret hadde overtatt etter tyskerne. Selv om Luftforsvaret fikk svært moderne materiell over våpenhjelpen, hadde materiellet kort teknologisk levetid. Det var derfor klart at Norge ville stå foran et betydelig investeringsbehov få år etter at opprustningsperioden på 1950-tallet var slutt.

Nato rådde samlet over store sjømilitære styrker. Dette førte til at norske marinestyrker fikk lav prioritet. Først i 1952 ble det fastslått at kystfarvannene var et nasjonalt ansvar (Terjesen, Kristiansen og Gjelsten 2010, 352). Det ble dermed fastslått at Sjøforsvaret hadde spesielle oppgaver som ingen andre kunne løse. Dette skulle i neste omgang påvirke Sjøforsvarets fartøysutrustning ved den store utskiftningen av fartøy på 1960-tallet.

NATOS INFRASTRUKTURPROGRAM

Natos såkalte infrastrukturprogram er et løpende program som ble påbegynt av Vestunionen i 1950, men ble overtatt av Nato året etter og er ennå ikke avsluttet per 2013. Programmet innebærer at Natos medlemsland i fellesskap finansierer en rekke militære anlegg i Europa.

På 1950-tallet preget flyplassbygging infrastrukturprogrammet. Formelt var programmet aldri en del av den amerikanske våpenhjelpen, men likevel nært knyttet til den. Amerikanerne bidro med betydelige summer til infrastrukturprogrammet, som i praksis omfattet de europeiske Nato-landene. Vertslandene måtte, i tillegg til sine økonomiske bidrag, blant annet stille gratis grunn til disposisjon for anleggene. Programmet var nødvendig blant annet for at den amerikanske våpenhjelpen skulle komme til full nytte, spesielt på flysiden. Nye typer kampfly krevde lengre rullebaner, bedre dekke på rullebanene samt nødvendige parkerings- og verkstedfasiliteter på flyplassene. Ettersom Natos flystyrker i prinsippet kunne operere fra flere land, var flyplassspørsmålet ikke bare et nasjonalt formål, men et fellesanliggende. Det er de fortsatt, men etter hvert har andre deler av programmer overtatt ansvaret for utbygging av blant annet kommandoanlegg, fjernsamband og varslingsradere.

For Norge ble infrastrukturprogrammet viktig, selv om norske myndigheter innledningsvis nølte med å delta. Politikerne fryktet at Norge måtte være med å finansiere programmet uten at noen anlegg ville bli bygd i Norge. Både prioriteringen av landene på kontinentet samt den norske basepolitikken var slike snublesteiner i de aller første årene av programmet. Først i 1952 ble det klart at Natos militære myndigheter var opptatt av flyplassutbygging i Norge (Vengstad 2006, 26–29).

Når det gjaldt luftstrategisk beliggenhet, ble flybaser i Sør-Norge sett i et flankeperspektiv i forhold til hovedkampområdet i Europa. I tillegg kom at de også ble godt plassert med tanke på forsvaret av de sentrale områder i øst og sør av Norge. Innledningsvis ble flyplassene på Østlandet (Gardermoen, Rygge og Torp) prioritert sammen med Lista på Sørlandet. Sola ble ansett som en så godt utbygd flyplass at infrastrukturmidler ikke var

nødvendig. I tillegg kom Ørland og Flesland flyplasser, som ble vurdert som viktige baser for mottak av forsterkninger og forsyninger, samt ut fra sin maritime betydning. Bardufoss var i de første etterkrigsårene den eneste flyplass av betydning i Nord-Norge, men den ble av Nato-myndigheter ansett for å ligge for utsatt til for angrep fra Sovjetunionen. Isteden valgte man Bodø, som etter hvert ble den viktigste luftmilitære basen i Nord-Norge. Andøya ble i hovedsak bygd etter behov fra Natos maritime stridskrefter og kan sees i lys av den sovjetiske marines utbygging på Kola. I 1958 ble Værnes flyplass utbyggd for infrastrukturmidler, og det samme ble Banak i 1960 (Vengstad 2006).

Infrastrukturprogrammet resulterte for Norges del i tolv militære flyplasser, hvorav ni ble bygget mellom 1950 og 1957 (Vengstad 2006, 108). I tillegg kom Evenes – først bygd som sivil flyplass, men etter hvert utstyrt med et stort antall militære bygg og anlegg. Alt dette var langt mer enn det behovet Luftforsvaret hadde og brakte med seg betydelige driftskostnader. Flyplassene var i seg selv viktige objekter som måtte forsvares og bandt betydelige landstyrker til områdeforsvaret. Verdien av det store antallet flyplasser skulle imidlertid vise seg da Nato på 1970- og 1980-tallet utarbeidet omfattende flyforsterkningsplaner for Norge.

Nato trengte et omfattende kommando-, kontroll- og varslingssystem helt fra starten av. Dette besto av systemer som spente over flere Nato-land og var naturlige formål for infrastrukturinvesteringer. Infrastrukturprogrammet bidro videre med å utvikle militært langlinjesamband i samarbeid med norsk industri.

Det knyttet seg sterke sivile interesser til infrastrukturprogrammet. Programmet ga store oppdrag for norsk entreprenørbransje, men førte også til et press på det norske arbeidsmarkedet. Militære flyplasser som Flesland, Bodø, Gardermoen og Værnes var med på å styrke norsk sivil luftfart og var spesielt viktige i oppbyggingen av innenriks lufttrafikk på 1950- og 1960-tallet. Programmet ble dermed indirekte også et viktig bidrag til moderniseringen av det norske samfunnet.

VÅPENHJELPEN I TALL

Relativt sett var Norge et av de land som fikk den største våpenhjelpen. I tiåret 1950–1959 dekket våpenhjelpen 3,3 prosent av Storbritannias forsvarsinnsats, 14,3 prosent av Frankrikes og 31,4 prosent av Danmarks innsats. For Norge var tallet 34 prosent av forsvarsinnsatsen, som besto av de norske forsvarsbevilgninger pluss våpenhjelpen. Kun Portugal og Hellas fikk et relativt sett større bidrag enn Norge.¹² I 1959 mottok Norge våpenhjelp for 15 millioner dollar. Til sammenligning fikk Danmark 7 og Frankrike 33 millioner dollar.¹³ Dette må kunne tas som et tegn på at amerikanerne vurderte våpenhjelpen til Norge som strategisk viktig. Tross kritikk anså man tilsynelatende også at hjelpen ble utnyttet på en effektiv måte. På den andre siden førte programmet til at Forsvaret

---

12 RAFA-5018 FST N/H 5262/60, utredning 9. september 1960, vedlegg, s. 4.

13 NARA, RG 84, Box 13, Folder 400 MAP Norway, 22 December 1958.

ble sterkt avhengig av våpenhjelpen for nye våpen og materiell. Sett i et lengre perspektiv var dette naturligvis en ulempe.

Våpenhjelpen og infrastrukturprogrammet omfattet for Norges vedkommende svært store summer. Det norske forsvarsbudsjettet var på rundt 300 millioner kroner da hjelpen startet i 1950. At våpenhjelpen ble en dominerende faktor, viser tallene for hjelpens størrelse. På grunn av den betydelige svekkelsen av kroneverdien på 1950-tallet og utover er det vanskelig å fastslå den eksakte verdien av våpenhjelpen, men da det i 1996 ble foretatt et sluttoppgjør mellom USA og Norge, ble det fra amerikansk side uttalt at Norge hadde mottatt materiell for 920,8 millioner US dollar, regnet i 1950-dollar. Omregnet til 1996-kroner utgjorde dette et beløp på 83,6 milliarder kroner (Aarsand 1999, 308). Til sammenligning var verdien av Marshallhjelpen på 460 millioner 1950-dollar (Pharo 1997, 8).

I perioden fra 1950 frem til 1. juli 1956 var våpenhjelpen verdsatt til 3500 millioner kroner. Frem til 30/6 1960 var verdien av våpenhjelpen kommet opp i totalt 4490 millioner kroner, inklusive 385 millioner fra Canada. I tillegg kom 117 millioner kroner som hjelp til norsk forsvarsindustri og forskning.¹⁴ I 1963 var totalbeløpet kommet opp i 6000 millioner kroner, for så i den siste femårs perioden frem til 1968 å øke med 773 millioner kroner til totalt 6773 millioner kroner i løpende kroneverdi.¹⁵

Når det gjaldt infrastrukturprogrammet i Norge, var verdien ved utgangen av 1968 kommet opp i 1900 millioner kroner. Av dette var 740 millioner kroner brukt til flypl-assutbygging, 232 millioner til marineanlegg, 330 millioner til sambandsanlegg og 345 millioner kroner til radarutbygging (St. meld. nr. 37 (1967-68), 25). De største investeringene i infrastrukturprogrammet fant sted på 1950-tallet og senere på 1980-tallet. I 1995 var Natos samlede bidrag til infrastrukturutbygging i Norge kommet opp i 33 milliarder 1995-kroner (Tamnes 1997, 64).

Det er ganske åpenbart at de amerikanske myndighetene som sto bak våpenhjelp-programmet, var sterke talsmenn for en modernisering av Forsvaret. Hensikten med våpenhjelpen til Norge var å øke den stående beredskap. Utrustning, trening, organisasjon og konsepter måtte derfor moderniseres, slik at flest mulige styrker kunne stå utrustet og trenet til kamp dersom en krig skulle bryte ut. Fordelingen av materiellet mellom forsvarsgrenene var piskens som skulle få gjenstridige etternølere med på ferden. Spesielt på 1960-tallet var det primært stående avdelinger som ble prioritert.

---

14 RAFA-2355 FD, Eske 205, notat Johan K. Christie, 18. februar 1960.

15 Tallene varierer noe, men er basert på St. pp. nr. 23 (1957), St. meld. nr. 28 (1960-61) og St. meld. nr. 37 (1967-68)

NORSK EGENINNSATS PÅ 1950-TALLET

Nato begynte tidlig å samordne forsvarsanstrengelsene i de forskjellige medlemsland slik at resultatet ga størst mulig samlet effekt. På Natos rådsmøte i Portugals hovedstad i februar 1952 ble det såkalte Lisboa-vedtaket vedtatt. I 1953 ble det fastsatt et langsiktig mål om to stående brigader og ti mobiliseringsbrigader (St.prp.nr. 2 (1953)). Når det gjaldt USAs ønsker om materielltildeling, hadde Forsvaret hatt som målsetting 2/3 divisjon som stående styrke, 3 stk. 2/3 divisjoner som mobiliseringsstyrke og i tillegg en rekke styrker utenfor divisjonsforband. En brigade ble regnet som 1/3 divisjon. For Sjøforsvaret var det ingen vesentlige nye forslag sammenlignet med Lisboa-vedtaket, men Luftforsvaret ble foreslått økt med 20 prosent i forhold til Forsvarskommisjonens forslag. Jagerflyoppsettingene skulle gå over til jetfly, og beredskapen skulle økes betraktelig, blant annet med mer fast personell og lengre øvingstid (St. prp. nr. 111, (1952), 9-11).

Våpenhjelpen kom imidlertid ikke gratis. USA var innstilt på store overføringer av våpen til Norge, men til gjengjeld forventet man en tilsvarende opptrapping av norsk egeninnsats. Dette skulle komme til å innlede en opprustning av Forsvaret som neppe har hatt parallell i norsk historie. I forbindelse med den første etterkrigsplanen for utvikling av Forsvaret i 1946 ble det anslått at normalbudsjettet ville være på 180 millioner kroner, noe som var en betydelig sum sammenlignet med det siste førkrigsbudsjettet på 70 millioner kroner (St. meld. nr. 32 (1945), 4). I 1951 var det ordinære budsjettet kommet opp i 411 millioner kroner, hvorav 285 millioner kroner som ordinære bevilgninger.

En av betingelsene som USA satte for våpenhjelpen, var at materiellet skulle tas i bruk enten ved stående avdelinger eller ved avdelinger som kunne mobiliseres på kort varsel. Dette førte til at Forsvarets stående styrker måtte utvides. Førstegangstjenesten ble av Nato foreslått utvidet fra 12 til 18 måneder. I regjeringspartiet var motstanden mot utvidelsen sterk. Resultatet ble 16 måneder, med 18 måneder for de soldatene som ikke senere skulle repetisjonsøves (Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990, 207). Det amerikanske kravet om at mest mulig av materiellet skulle sendes til avdelinger med høy beredskap, førte videre til flere fast ansatte eller ansatte på kontrakt. Antallet ansatte økte fra 9000 i 1950 til 15 600 i 1957.

I samsvar med hva Norge hadde påtatt seg under Lisboa-møtet gikk Regjeringen inn for et treårig forsvarsprogram på 3,4 milliarder kroner, hvorav 650 millioner i direkte økonomisk støtte fra Nato og USA. Den årlige norske innsatsen i treårsprogrammet var noe over 900 millioner.¹⁶ Gjennomføringen av treårsprogrammet av 1952 varte i praksis frem til 1957 (St. meld. nr. 84 (1962-63), 1). Store midler måtte overføres til senere år, da Forsvaret ikke hadde kapasitet til å benytte hele bevilgningen på en effektiv måte. Fra budsjettåret 1951/52 til budsjettåret 1955/56 var den norske egeninnsatsen på 4.3 milliarder kroner. Det norske bidraget var på sitt høyeste i budsjettåret 1953/54,

---

16 Programmet omfattet budsjettårene 1951/52 til 1953/54. Budsjettåret gikk fra 1. juli til 30. juni året etter.

da det utgjorde 4,1 prosent av BNP. Det allierte bidraget var i samme periode på 4.01 milliarder kroner.

Det norske budsjettet sammen med hjelpen fra USA og Nato medførte at den årlige økonomiske innsatsen gjennomsnittlig var på 1680 millioner kroner årlig, noe som tilsvarte mellom seks og sju prosent av BNP dersom beløpet skulle ha vært dekket av nasjonale midler. Forsvarsminister Jens Chr. Hauge uttalte om forsvarsprogrammet at det å gjennomføre programmet alene helt klart ville overstige Norges økonomiske evner og muligheter (St. prp. nr. 57 (1951), 2). I årene etter 1957 og frem til 1968, da våpenhjelpen i praksis tok slutt, økte riktignok den norske egeninnsatsen av den samlede ressursbruken, men likevel omfattet den amerikanske hjelpen i samme periode ca. 1700 millioner.

Våpenhjelpen innebar en betydelig økning i Forsvarets virksomhet. Dette betydde at driftsutgiftene også økte. Disse måtte, med unntak av reservedeler til det nye materiellet, dekkes nasjonalt. Resultatet ble at store deler av de nasjonale midlene til Forsvaret måtte disponeres til drift. Etter hvert som forsvarsprogrammet var blitt gjennomført, hadde driftsutgiftene steget fra 320 millioner kroner årlig i 1950 til 777 millioner i 1956. Nye investeringstiltak var også kommet til, deriblant nasjonale andeler av flere fellesfinansierte anlegg og ny hovedbase for Sjøforsvaret. Bygging av kaserner og anlegg for Brigaden i Nord-Norge var et annet stort nasjonalt program (St. prp. nr. 23 (1957) 3, 4; S. tid. 1957, 2366). Økningen i forsvarsbudsjettet muliggjorde omfattende utbygging av Forsvarets organisasjon i fredstid.

Den nasjonale innsatsen førte til ca. 70 prosent økning i antall forsvarsansatte. I tillegg kom en betydelig økning av førstegangstjenesten såvel som økning i antall repetisjons- og beredskapsøvelser og lengden på disse. Dette må betraktes som del av moderniseringsprogrammet.

Det er grunn til å anta at denne innsatsen medførte en kvalitetsøkning i deler av Forsvaret. Samtidig skjedde store tallmessige økninger i andre deler av Forsvaret, blant annet en 50 prosents økning av felthæren og tilsvarende i antall jagerskvadroner. Totalt innebar dette at de midlene som sto til disposisjon på driftssiden, ble spredt på et større antall enheter. Dette hadde sannsynligvis en innvirkning på graden av kvalitetsforbedring i de enkelte enhetene, og problemet ville forsterkes i neste omgang, når den amerikanske hjelpen ble redusert. I ettertid er det lett å se at spriket mellom styrkeomfang og bevilgninger og mellom investeringer og drift burde ha vært siktbart. En forklaring kan være at trusselbildet under den kalde krigen ble oppfattet så sterkt og nært i tid at det vesentlige var øyeblikkets behov, ikke fremtidens problemer. Likevel må vi kunne konkludere med at egeninnsatsen sammen med amerikansk hjelp økte både kvalitet og kvantitet i Forsvaret, men sannsynligvis ujevnt fordelt mellom forsvarsgrener og enheter.

Forsvaret etter opprustningen, 1950–1955

I 1955 var de anbefalte målene til Forsvarskommisjonen av 1946 i stor grad nådd. De målene som var blinket ut sammen med Nato var også oppnådd, etter visse justeringer. Opprustningsperioden gikk mot slutten, og veien videre var et naturlig spørsmål.

I januar 1955 overtok Einar Gerhardsen igjen som statsminister etter Oscar Torp, og forsvarsminister Kai Birger Knudsen ble avløst av Nils Handal. Årsaken til minister-skiftet var både av sikkerhetspolitisk og utenriksøkonomisk art. I Arbeiderpartiet hersket en økende uro over Nato-medlemskapets innvirkning både på basepolitikken, størrelsen på forsvarsbudsjettet og lengden på førstegangstjenesten (Eriksen og Pharo 1997, 193). Atomvåpnene hadde fått en stadig økende plass i Natos strategi og doktrine, og alliansen var i ferd med å innføre leveringsmidler for atomvåpnene på taktisk nivå. Dessuten var Norge langt fra fortrolig med Vest-Tysklands nye plass i alliansen – landet var tatt opp som medlem i mai 1955.

Statsminister Einar Gerhardsens besøk i Moskva i november 1955 var et forsøk på å utvikle kontakten og samarbeidet mellom Norge og Sovjetunionen. Gerhardsen var opptatt av muligheten for å redusere spenning mellom blokkene, noe som også kunne føre til at midler burde overføres fra forsvarssektoren til andre formål. Et viktig spørsmål var om veksten i forsvarsbudsjettet skulle fortsette. Det var viktig å få avklart om resultatene av Natos såkalte *Capabilities Study* av 1954 ville medføre endringer i Norges militærpolitiske stilling.¹⁷ Tiden var inne for å se den videre utbygging av Forsvaret i et langtidsperspektiv.

---

17 Hensikten med SHAPes capabilities studies var en revurdering av Nato-forsvaret. Programmet ble iverksatt på oppdrag av Det nordatlantiske råd. Studien av 1954 foreslo for første gang innpassing av kjernefysiske våpen i Natos strategi og i tilhørende forsvarsplaner. RAFA-5018 FST N/H 5262/60, utredning 9. september 1960, Del II, s. 2, 23.

På tross av de mange utfordringer Forsvaret sto overfor dreide diskusjon seg på slutten av femtitallet i stor grad om stasjonering av atomvåpen i Norge. Historikerne Knut Einar Eriksen og Helge Pharo (1997, 268) sammenfatter den forsvarspolitiske striden fra 1955 til 1962 til først og fremst å dreie seg om hvorvidt Norge skulle motta taktiske atomvåpen i fredstid.

Den langsiktige utviklingen av Forsvaret kom i skyggen. Et viktig spørsmål var om Forsvaret var bærekraftig på lengre sikt, spesielt dersom våpenhjelpen opphørte, noe den før eller siden ville gjøre. Hvordan ville et endret strategisk bilde eller redusert ressurstilgang påvirke utviklingen av Forsvaret? Dette var spørsmål som måtte løses, selv om lagring av atomvåpen på norsk jord skulle tre i bakgrunnen.

FORSVARSPROGRAMUTVALGETS INNSTILLING (BOYESEN-UTVALGET, 1955)

Den nye regjeringen hadde behov for en gjennomgang av Forsvaret basert på visse økonomiske og strategiske premisser. I mars 1955 ble derfor *Forsvarsprogramutvalget* utnevnt under ledelse av statssekretær Jens Boyesen, og allerede 11. juni samme år ble innstillingen avlevert. Utvalgets sammensetning viser at det var et fagutvalg med statssekretær Jens Boyesen som eneste politiker.¹⁸

I begrunnelsen for etableringen av utvalget ble det fastslått at Natos militære kommando var kommet på beina, Natos strategi var under omforming, tysk opprustning sto for døren og det ble forutsett en rask utvikling av nye og styrte rakettvåpen. Den viktigste faktor var imidlertid at forsvarsbudsjettet måtte holdes innenfor en trangere økonomisk ramme enn i første halvdel av 1950-tallet. Veksten, ikke minst på driftssiden, måtte stanses (Boyesen 1955, 28–31).

Innledningsvis slo utvalget fast at antall atomvåpen hos begge parter i øst-vest-konflikten hadde økt hurtigere og i større omfang enn man tidligere hadde regnet med. I en storkonflikt ville atomvåpen også kunne bli rettet mot mål i Norge. Samtidig understreket utvalget at konvensjonelle styrker fortsatt var helt nødvendige for et effektivt forsvar. Som en forutsetning for utvalgets arbeid ble SHAPes *Capabilites Studies*, som også var godkjent av norske myndigheter, lagt til grunn. Studien fastslo at en eventuell krig ville komme overraskende og ha en åpningsfase med høy intensitet. SHAPE antok at de første ukene av en storkonflikt ville være preget av at de to maktgrupper ville forsøke å sette den annen parts evne til å føre atomkrig ut av spill, noe som ville resultere i en total desorganisering av hele samfunnet. Det ble regnet med en kraftig offensiv på land og til sjøs. Denne fasen ville nødvendigvis ikke bli langvarig, men utfallet av de første operasjonene kunne bli avgjørende.

---

18 Utvalgets øvrige medlemmer var ekspedisjonssjef Sivert A. Nielsen, generalmajorene Hans Reidar Holtermann, Jakob Andreas Waage og Einar Tuft Johnsen, kontreadmiral Rudolf Kristian. Andresen, kommandør Folke Hauger Johannessen, byråsjef Erik Himle og oberstløytnant Einar Kiil.

Allerede høsten 1950 hadde USA krevd vesttysk opprustning og Nato-medlemskap. Dette vakte bestyrtelse i mange europeiske land. Tyske styrker ble imidlertid ansett som nødvendige dersom det skulle være mulig å etablere et troverdig konvensjonelt forsvar i Europa. En opprustning av Vest-Tyskland måtte skje innen rammen av Nato (Eriksen og Pharo 1997, 133, 279, 280). Norge gikk motstrebende med på tysk Nato-medlemskap fordi tysk opprustning hadde stor betydning rent militært. Før den tyske opprustningen lå Natos hovedforsvarslinje ved Rhinen. Dette betydde at vesttysk område lenger øst ville bli forsvart med få styrker, og for Norge medførte dette at Danmark ville bli særlig utsatt. En sovjetisk fremmarsj gjennom Schleswig-Holstein og Jylland ville bare møte små allierte og danske styrker. Etter den tyske opprustningen ville hovedforsvarslinjen bli flyttet østover til grensen mot DDR, og tyske styrker ville bli plassert i Schleswig-Holstein og indirekte forsvare Danmark. Tyske marine- og flystyrker ville forsterke forsvaret av østersjøutløpene.

Natos nye strategi under den kalde krigen på 1950-tallet var bygd på tre forutsetninger, nemlig at det konvensjonelle forsvaret ble opprettholdt, at det kom et tysk bidrag og at atomvåpen måtte bli tatt i bruk i en konflikt. Den nye strategien ville indirekte støtte forsvaret av Sør-Norge. SHAPES studie regnet ikke med noen invasjonstrussel mot Sør-Norge før tidligst 50 dager etter et eventuelt krigsutbrudd. Boyesen-utvalget la vekt på at Sovjetunionen hadde 28 stående divisjoner i de fire nordlige militærdistrikter, hvorav fem i områder som grenset opp mot Nord-Norge. Rundt to tredjedeler av Sovjetunionens marineslagkraft var samlet i Østersjøen og Nordishavet. I motsetning til i nord måtte de sovjetiske marinestyrkene kjempe seg ut fra Østersjøen for å komme til åpent hav. Dette forholdet ble understreket av Boyesen-utvalget og var en viktig premiss for innstillingen. Utvalget vurderte faren for et angrep på Sør-Norge ville bli redusert, men samtidig ville russernes militære overlegenhet mot Nord-Norge øke (Boyesen 1955, 1–25).

I Boyesen-utvalgets drøfting av SHAPE var omfanget av de forsterkninger Norge kunne vente seg et viktig punkt. Hjelpen ville som påpekt i hovedsak være av indirekte natur. Supreme Allied Commander Atlantic (SACLANT) var Natos andre hovedkommando i tillegg til SACEUR, og grensen mellom disse lå ute i Norskehavet. SACLANT ville fra 15 dager etter krigsutbruddet (D+15) kunne operere i de nordatlantiske farvann med britiske og amerikanske flåtestyrker. Konvoier mellom Norge og Storbritannia ville bli beskyttet av allierte styrker, og den første konvoien til Norge var planlagt ca. en måned etter krigsutbrudd. De strategiske luftstyrkene hadde allerede på D-dag planlagt oppdrag mot Kola og Barentshavet hvor havner og flybaser ville bli angrepet. Selv om det ikke ble sagt direkte, må man gå ut fra at angrepene ville skje med atomvåpen. På landsiden ville SACEUR ha til disposisjon en amfibiestyrke for innsats i Europa. Den kunne imidlertid ikke settes inn før D+30 (Boyesen 1955, vedlegg 2, 2–3). Amfibiestyrken hadde også en opsjon for innsetting i Nord-Norge (Gjeseth 2011, 179).

Gitt en styrkeoppbygging som beskrevet over, ville et alliert angrep på sovjetiske baser og militære installasjoner etter utvalgets mening redusere sovjetisk konvensjonell

angrepskraft. Et slikt angrep mot øst, som ville skje tidligere enn Norge kunne regne med direkte alliert hjelp, ville altså indirekte være en støtte for Norge. Utvalget påpekte også at det innen Nato pågikk en gradvis sentralisering av bruken av de taktiske flystyrkene i Vest-Europa. Hensikten var å øke muligheten for en kraftsamling av flystyrkene der de trengtes mest (Boyesen 1955, 10-12). Dette kunne være til hjelp for forsvaret av Sør-Norge, idet flystyrker utenfor norsk territorium lettere kunne gripe inn mot sovjetiske styrker som opererte mot Sør-Norge.

Av mer generelle problemstillinger var Forsvarsprogramutvalget spesielt opptatt av kvaliteten på de norske styrkene. Spesielt ble den tallmessig store Hæren sett på som et problem. Utvalget fremhevet at Norge ikke maktet å bygge opp et forsvar som tilfredsstilte rimelige kvalitetskrav dersom landet i sin planlegging skulle forutsette at et angrep kunne komme hvor som helst i landet. Kravet om kvalitet krevde en konsentrasjon av egne krefter. Dette ville bety en gradvis forskyvning nordover av de stående styrkene. Sjøforsvaret burde derfor få sine hovedoppgaver i Nord-Norge. I Sør-Norge var problemet i første rekke luftlandsettinger som ville true nøkkelfunksjoner i samfunnet. Spesielt viktig var nærforsvaret av flyplassene. Den mest effektive bruk av Luftforsvarets jagerfly var å angripe fiendens utgangsbaser (Boyesen 1955, 9, 14, 15, 25).

Forsvarsprogramutvalget var opptatt av nye våpen, og da spesielt av styrte missiler. Utvalget skrev blant annet: "Forsvaret befinner seg nå i en overgangsperiode som i ikke liten grad er karakterisert ved at vi venter på nye virkemidler og nye typer materiell, i første rekke fjernstyrte og selvstyrte prosjektiler" (Boyesen 1955, 23). Vedlikehold av det materiellet som var mottatt over våpenhjelpen, var en annet viktig oppgave. Det ble påpekt at utviklingen utfordret både omfanget av teknisk personell og kvaliteten på dette.

Regjeringens mål for forsvarsbudsjettet for perioden 1957-1962 var på netto 875 millioner kroner årlig. Utvalget påpekte at utgiftene til driften av Forsvaret hadde steget. Budsjettet til drift alene for 1955/56 var på 777 millioner kroner og forutsatte 795 millioner kroner i 1960/61. Selv med en svak stigning av driftsutgiftene ville midlene til investeringer med nasjonale midler synke til mellom 90 og 65 millioner kroner årlig. Forsvarets bruttobudsjett ville variere mellom 975 millioner og 885 millioner avhengig av de norske bidragene til infrastrukturprogrammene (Boyesen 1955, 27-31).¹⁹

Fremtidige materiellinvesteringer var et klart problemområde. Utvalget beskrev dette slik: "I tiden etter krigen er Forsvaret blitt tilført materiell for over 6 milliarder kroner. Over halvparten er mottatt gratis under det amerikanske våpenhjelpprogrammet. Det er åpenbart utenfor vår rekkevidde selv å finansiere vedlikehold og fornyelse av en materiellmasse av dette omfang og samtidig tilføre forsvaret nye virkemidler" (Boyesen 1955, 25). Avkledd alle strategiske betraktninger var det dette hovedproblemet Forsvaret sto overfor.

---

19 Det norske bidraget besto av Norges del av det samlede infrastrukturprogrammet, pluss nasjonale investeringer i forbindelse med det samme programmet, for eks. erverving av grunn til anleggene i Norge.

Grunnlaget for utvalgets vurderinger og konklusjoner kan oppsummeres som følger: Utvalget var sterkt påvirket av Natos oppfatning av forsvaret av Norge og hvordan Forsvaret skulle organiseres. Det ble satt høye krav til kvalitet, krav som innenfor en gitt ramme kunne gå på bekostning av kvantitet. Beredskap, eller "combat readiness", ble tillagt avgjørende vekt. Enheter som trengte tid til mobilisering og eventuell ekstra trening ble tillagt lavere verdi. Troen på en rask utvikling på det militærteknologiske området, blant annet i form av styrte våpen, var sterk. Forsvaret av Sør-Norge ville i stor grad bli løst av Natos samlede forsvar, selv om en invasjon av denne landsdelen ikke ville kunne gjennomføres før 50 dager etter krigsutbruddet. Nord-Norge var det mest utsatte området og dermed det Forsvaret burde konsentrere seg om. Innenfor disse parametrene var det naturlig at Luftforsvaret og delvis Sjøforsvaret ble gitt prioritet fremfor Hæren og Kystartilleriet, selv om dette ikke ble uttrykt direkte i utvalgets konklusjon.

Selv om vi ikke skal dra sammenligningene for langt, gjenfinner vi mange av de samme forutsetninger, argumenter og synspunkter som Boyesen-utvalget la til grunn, i debatten om forsvarsreformene på 1990- og 2000-tallet. Reformene på 1990-tallet tok hensyn til den reduserte trusselen mot Sør-Norge og brukte den som argument for en halvering av Hæren parallelt med en sterk konsentrasjon om Nord-Norge. Reformene på 2000-tallet tilla hensynet til Nato avgjørende vekt. Kvalitet gikk foran kvantitet, og beredskap eller gripbarhet ble utslagsgivende. Man ønsket at Forsvaret skulle være teknologisk mest mulig på linje med en potensiell motstander. Nord-Norges rolle som det høyest prioriterte området for Forsvaret sto like sterkt i begge reformforslag.

Dette betyr ikke at Boyesen-utvalget la opp til et Forsvar likt det som kom etter 2000 – til det ble for mange grunnleggende forutsetninger endret. Utvalget ga likevel en retning som vi gjenfinner i forsvarsreformene etter den kalde krigen.

REAKSJONENE FRA DEN MILITÆRE LEDELSEN

Etter at Forsvarsdepartementet hadde mottatt den strengt hemmelige innstillingen fra utvalget, ble den i 1955 sendt til uttalelse hos sjefene for de tre forsvarsgrenene og til Sjefen for Forsvarsstaben. Sjefene for Luftforsvaret og Sjøforsvaret var enige i utvalgets innstilling mens Sjefen for Hæren var uenig i deler av innstillingen. Det samme var Sjefen for Forsvarsstaben.

Sjefen for Forsvarsstaben, generaløytnant Ole Berg, skrev en omfattende utredning om Boyesen-utvalgets innstilling. Utredningen ble datert samme dag som han ble meddelt avskjed ved oppnådd aldersgrense, og det omfattende skrevet var også langt på vei Bergs militære testament. Det var et 55 sider langt defensorat for det Forsvaret han hadde vært med på å bygge opp gjennom ti år som Sjef for Forsvarsstaben.

Hvilken innflytelse Berg hadde på de vurderinger som ble gjort etter at han ble pensjonert, er vanskelig å si. Han var senior i Hæren, og hans meninger ble uten tvil delt i store deler i forsvarsgrenen. Hans argumenter er derfor interessante, da de representerte et langt mer tradisjonelt syn på den videre utvikling av Forsvaret enn det utvalget la for dagen.

Innledningsvis pekte Berg på uttalelsen som var gjengitt fra de øverste militære sjefer i Nato. Han viste til at Natos styrker var for svake både absolutt og relativt, at kvaliteten ikke var tilstrekkelig høy, og at det på visse områder fortsatt var store materielle mangler. Selv etter at tyske styrker var kommet til, var bruken av atomvåpen en forutsetning for at forsvaret skulle ha utsikter til å lykkes.²⁰ Tiden var ikke inne for styrkereduksjoner.

Et hovedpunkt i general Bergs redegjørelse var vurderingen av trusselen mot Norge og mulighetene for hjelp utenfra. Berg var uenig i Boyesen-utvalgets oppfatning om at betydelige deler av de sovjetiske styrker ville bli ødelagt av de innledende angrep med allierte atomvåpen. Nettopp dette var en viktig begrunnelse for utvalgets antagelse om at et angrep på Sør-Norge ikke ville skje før 50 dager etter at krigen var begynt. Mot dette hevdet Berg at de sovjetiske styrker i betydelig grad kunne bli deployert bort fra sine baser for å unngå ødeleggelse. Grunnen var at de sovjetiske ledere hadde initiativet dersom en ny krig startet, og de ville ta sine forholdsregler. Imidlertid ville Natos atomangrep bli omfattende, antok Berg.

Sett i ettertid er Bergs påpekning på dette punktet verdt å merke seg. Informasjoner som ble tilgjengelige etter den kalde krigen, tyder på at 54 sovjetiske marineinstallasjoner på Kola var utpekt som mål for et angrep med atomvåpen i 1959 (Skogrand og Tamnes 2001, 196, 186). Uansett om Berg hadde rett eller ikke, ville selve basekomplekset på Kola ha blitt sterkt ødelagt i et slikt scenario. Atomvåpen kunne derfor ha spilt en avgjørende rolle for å redusere omfanget av et russisk felttog i nord. Det var sannsynlig at angrepene på sovjetiske baser og installasjoner kunne utgjøre en militær støtte til Norge ved at den sovjetiske angrepskraften ville bli redusert. Omfanget av de planlagte angrepene på installasjoner som var av direkte interesse for Norge, ser ut til å ha vært lite kjent for norske beslutningstakere på 1950-tallet.

General Bergs hovedanliggende var Hæren i Sør-Norge. Han mente at prioriteringen av Nord-Norge ikke var en så stor selvfølge som utvalget hevdet. En sterk prioritering av Nord-Norge forutsatte at Sør-Norge hadde oppnådd en stor grad av sikkerhet fra annet hold. Berg påpekte at selv om Nord-Norge hadde prioritet, ville prioriteten endre seg straks Sør-Norge ble alvorlig angrepet. Det måtte aldri være tvil om at Sør-Norge spilte en langt større rolle for landets krigspotensial og økonomi enn det Nord-Norge gjorde, selv om Nord-Norge kanskje var utsatt for en større trussel. Det burde derfor neppe være tale om å ofre viktige nøkkelfunksjoner eller varig svekke invasjonssvaret i Sør-Norge. General Berg konkluderte slik: "Etter Forsvarsstabens mening kan det neppe rå tvil om at Forsvaret av Sør-Norge må gis prioritet foran Nord-Norge".²¹

General Bergs vurderinger innebar at dersom Sør-Norge ble angrepet, måtte de styrker i nord som kunne deployeres sørover, bli satt inn i sør. Heri lå den fare at de styrker som gikk til Nord-Norge, ville få liten verdi dersom hovedangrepet kom i sør. Spørsmålet

---

20 RAFA-5018 FST/Bortsetting, H/N 3080/55, 31. oktober 1955, s. 1-6.

21 RAFA-5018 FST/Bortsetting, H/N 3080/55, 31. oktober 1955, s. 32.

dreide seg også i høy grad om hvor stor betydning Nato ville få for forsvaret av Sør-Norge. Situasjonen kunne ifølge Berg bedre seg når de tyske stridskreftene var på plass i Schleswig-Holstein. Det kom også an på hvor raskt de tyske flåte- og flystyrker kunne være operative i Østersjøen. Her satte Berg fingeren på Norges grunnleggende strategiske prioritetsproblem. Dersom Nato klarte å beskytte Sør-Norge mot en invasjon, var prioriteringen av Nord-Norge uten tvil riktig, men bare da. Denne problemstillingen fortsatte å eksistere gjennom hele den kalde krigen, men var underkommunisert som et strategisk problem (Gjeseth 2011, 188–194).

Bergs konklusjon var at en reduksjon av hærstyrkene i Sør-Norge ikke ville styrke forsvaret Norge samlet, men heller øke faren for et angrep. Kvantitet måtte her ha rang foran kvalitet.

SJEFSNEMNDAS ANBEFALINGER (1956)

Etter Boyesen-utvalgets innstilling ble det arbeidet med en ny stortingsproposisjon om Forsvaret. Denne skulle gi hovedretningslinjer for perioden 1957–1963. Som et innspill utarbeidet Forsvarsstaben i 1956 en anbefaling kalt *Konturene av et forsvarsprogram for en 5 års periode*.²² Forsvarsstabens sjefsnemnd påpekte i første rekke at norsk territorium hadde strategisk betydning for stormaktene. Norge dekket ca. en tredjedel av luftfronten mellom øst- og vestmaktene. De alliertes gjengjeldelse med atomvåpen ville fra et sovjetisk synspunkt kunne nøytraliseres betraktelig ved utnyttelse av norsk territorium for å skape dybde i det sovjetiske luftforsvarssystemet. Betydningen av dette ble understreket ytterligere ved at det i Nord-Europa ikke fantes et belte av flere tilstøtende land under sovjetisk innflytelse, slik som i Mellom- og Sør-Europa. Sett fra et vestalliert synspunkt var verdien av Norge spesielt stor i luftvarslingssammenheng.

Forsvarsstaben påpekte at den skandinaviske halvøy utgjorde den nordlige flanken i Vest-Europa. Strategisk betraktet dannet halvøya et hele. Sverige ville i hovedsak bli et gjennomgangsområde til norskekysten, og Sør-Norge dannet et naturlig bakre område for allierte sjø- og luftoperasjoner i Danmark. Dersom Danmark falt, økte Sør-Norges betydning sterkt fordi man derfra kunne vanskeliggjøre et fritt sovjetisk utløp fra Østersjøen. Sør-Norge pekte seg ut som en viktig del av den nordlige flanken ved et tenkt sovjetisk angrep på Vest-Europa. Det var ikke nok for Sovjetunionen å sikre seg Danmark så lenge luft- og sjøoperasjoner kunne drives fra Sør-Norge mot den kontinentale Nordflanken.²³

I sjøstrategisk forstand kanaliserte den skandinaviske halvøy Sovjetunionens adgang til de vestlige verdenshav. Geografisk sett hadde Sovjetflåten vanskelige baseforhold med tanke på effektivt å kunne operere mot de allierte forsyningslinjene over Atlanterhavet. Mangel på baser i det sovjetiske ishavsområdet vanskeliggjorde spredning av flåten, noe som var en nødvendighet grunnet trusselen fra allierte atomvåpen. Deployering til norske

---

22 RAFA-5018 FST/Bortsetting, SSNs utredning av 12. juni 1956.

23 RAFA-5018 FST utredning av 12. juni 1956, s. 14–16.

fjorder og havner ville gi Sovjetunionen de beste muligheter for spredning av sjøstridskreftene. Sovjet ville åpenbart også ha interesse av å spre sin ubåtflåte vestover til norske havner. Dette ville forkorte avstandene under operasjonene mot de allierte forsyningslinjer.

Den sentrale sjefsnemnd fastslo at aksene Østlandet-Trøndelag var selve ryggraden i en selvstendig og enhetlig nasjonal virksomhet. I tillegg kom de to flankerområdene Troms-Bodø-området og sørvest-Norge som viktige sperresoner mot den sovjetiske trusselen. Det var åpenbart at Forsvaret ikke kunne ta opp striden med større styrker på ethvert punkt hvor Sovjetunionen kunne søke å sette seg fast, mente Sjefsnemnda. Med hensyn til muligheter for alliert hjelp var det åpenbart at Forsvaret i størst mulig utstrekning måtte konsentrere sine ressurser i de strategisk mest vitale områdene, altså de områder som i en konflikt ville være umiddelbart truet av invasjon.²⁴

I sin mer detaljerte operative vurdering påpekte Sjefsnemnda at eventuelle invasjonstyrker over land mot Nord-Norge ville komme fra Kola-området og Karelen. Størrelsen på styrkene ville bli begrenset av fremkommeligheten, infrastrukturen og de vanskelige forsyningsmulighetene. Fra den norsk-sovjetiske grensen og gjennom Finnmark til Indre Troms ble det antatt at en divisjon ville bruke om lag to uker. Gjennom Nord-Finland og mot Troms gjennom Finskekilen ville de første styrkene være ved norskegrensen etter to døgn, men en styrke på divisjonsnivå ville bruke hele ti dager. Sjøinvasjonsstyrker ville ha sitt utgangspunkt i de nordlige sovjetiske baseområdene og ville anslagsvis bestå av én til to divisjoner. Avdelingene kunne bli transportert på små fartøy sammen med enkelte store fartøy for materiell. Det ble antatt at målområdet ville være Troms-Bodø, men enkelte styrker kunne bli brukt til infiltrasjon lenger sør. Hovedtyngden av invasjonen kunne komme umiddelbart etter D-dag. Invasjonstrusselen gjennom luften kunne bestå av en brigade. Transporten kunne utføres på D-dagen, men var neppe aktuell før de norske luftstyrker var nedkjempet. Målet for en luftlandsetting ble antatt å være nøkkelområder i Indre Troms.

For Sør-Norge antok Forsvarsstaben at en invasjon gjennom luften var lite sannsynlig før de allierte flystyrker var sterkt redusert og forsyningslinjer bakover var etablert – det vil si først når Danmark var tatt og Østersjøutløpet var under sovjetisk kontroll. Inntil det var etablert et effektivt forsvar av Schleswig-Holstein, ville Danmark neppe kunne holde mer enn i en uke. På grunn av den tiden som ville gå med til fremføring av tilleggsstyrker, ville det gå ytterligere en uke før et angrep på Norge kunne settes inn. Størrelsen på styrkene mot Sør-Norge ble anslått til én til to divisjoner gjennom luften og opptil fire over sjøen.²⁵ Dette innebar at et angrep mot Sør-Norge kunne starte etter ca. 14 dager, noe som var langt hurtigere enn de antagelser Boyesen-utvalget la til grunn.

---

24 RAFA-5018 FST utredning av 12. juni 1956, s. 16, 17.

25 RAFA-5018 FST notat H/N 2471/56, udatert 1956.

Den sentrale sjefsnemnd så imidlertid optimistisk på situasjonen.²⁶ Nemnda skrev at kjernefysiske våpen mot strategiske viktige mål i Sovjetunionen ville bety en meget vesentlig indirekte hjelp til forsvaret av Norge. Litt avhengig av situasjonen kunne Norge også regne med å få hjelp av SACEURs taktiske flystyrker så snart norske flyplasser kunne bli tatt i bruk. Avslutningsvis ble det fastslått at landmilitær hjelp ikke kunne ventes før lang tid etter krigsutbruddet.²⁷ Under det hele lå en stilltiende forutsetning om at atomvåpen ville få en sentral plass i forsvaret av Norge – både hos den militære ledelsen og hos Boyesen-utvalget.

I lys av det kjernefysiske potensialet la Sjefsnemnda til grunn at det allierte forsvaret ville svekke de sovjetiske angrepsstyrkene sterkt. Et angrep mot Sør-Norge var derfor neppe aktuelt i den første fasen, og dette gjorde det mulig å prioritere Nord-Norge med størsteparten av de stående styrkene. Spørsmålet ble hvor store styrker som skulle holdes i Sør-Norge for det tilfelle at et angrep kom tidligere enn det Nato og Boyesen-utvalget la til grunn. Resultatet av Sjefsnemndas syn på lengre sikt ble likevel i stor grad sammenfallende med det syn Ole Berg hadde fremmet. Felthæren ble for en tid redusert, men økte senere i omfang.

I sin anbefaling tok Sjefsnemnda utgangspunkt i det forsvaret som var bygd opp etter krigen og var blitt fastsatt av Stortinget i 1952. Det ble pekt på at norske styrkemål hadde ført til at Luftforsvaret og Hæren hadde blitt høyest prioritert, men at Norge selv måtte ta ansvaret for forsvaret av norskekysten. Det var intet som tydet på at det i fremtiden ville være mulig å få styrker utenfra til å løse oppgaver i norske kystfarvann, og dette måtte føre til en relativt større vektlegging av Sjøforsvaret enn tidligere. Videre fastslo nemnda at det var kvalitative svakheter i Forsvaret, men at forsvarsorganisasjonen dannet et solid grunnlag for videre effektivisering.

Sjefsnemnda anbefalte at kravene til Forsvarets organisasjon måtte sees i lys av landets utsatte stilling. Norges strategiske beliggenhet krevde en særlig forsvarsinnsats for å kunne møte en øyeblikkelig og alvorlig trussel. Dette forutsatte samarbeid med Nato, slik at forholdene lå til rette for alliert hjelp. Det var imidlertid på tide å foreta en mer realistisk vurdering av mulighetene for alliert hjelp enn hva som var blitt antatt tidligere. Det måtte tas hensyn til den krigstekniske utviklingen, slik at moderne stridsmidler i størst mulig utstrekning ble innpasset i Forsvaret. Sjefsnemnda stilte også krav om en klar prioritering av oppgavene og en konsentrasjon av de forsvarstiltakene som kunne møte en fiendtlig trussel tidligst mulig.²⁸ Sagt på en annen måte var kravene at Forsvaret måtte klare seg lenger alene enn forutsatt, atomvåpen måtte bli en del av Forsvaret, og det måtte skje en konsentrasjon av de styrkene som raskest kunne ta opp strid.

---

26 Sjefsnemnda besto i 1956 av sjef for Forsvarsstaben, generaløyntnant Finn Lambrechts; sjef for Hæren, generaløyntnant Wilhelm Hansteen; sjef for Sjøforsvaret, viseadmiral Johs. E. Jacobsen, og sjef for Luftforsvaret, generaløyntnant Birger Fredrik Motzfeldt.

27 RAFA-5018 FST utredning av 12. juni 1956, s. 12.

28 RAFA-5018 FST/Bortsetting, SSNs utredning av 12. juni 1956, s. 28.

Sjefsnemndas anbefalinger hadde en rekke praktiske konsekvenser. Det ble lagt økt vekt på varslingsstasjonen og kommandoordningen, noe som igjen ville føre til en prioritering av den strategiske etterretningstjenesten. Dette betydde at man måtte bygge ut en elektronisk etterretningstjeneste; videre måtte de planlagte radarstasjonene bli fullført og driftet på 24-timersbasis. Det måtte bygges kommandosentraler i fjell både for den sentrale og regionale forsvarsledelsen. En stående beredskap på sjøfronten i Nord-Norge måtte også komme i gang, og sjøområdene utenfor Nord-Norge og de tilgrensende landarealer måtte bli systematisk overvåket. Mobiliseringsavdelingene måtte være beredt til å gå i strid uten ytterligere trening, noe som tilsa hyppige repetisjonsøvelser.

En annen viktig oppgave var forpliktelsene til fellesforsvaret siden den allierte motoffensiven i luften var av umiddelbar betydning for Forsvaret. Ved siden av å varsle de allierte om angrep var det en norsk oppgave å stille og sikre baser og andre installasjoner til rådighet for Natos offensive stridskrefter. Endelig måtte Forsvaret tilpasse seg en mulig atomkrig. Her listet Sjefsnemnda opp en rekke krav som spredning av installasjoner, nødvendige lagre av forsyninger, opplæring i passive tiltak mot ABC-våpen samt en rekke andre betingelser. Felles for tiltakene var at de ville kreve betydelige investeringer.²⁹

Sjefsnemnda uttalte at den stående beredskap måtte gis førsteprioritet innen det militære forsvar. Man nøyde seg ikke med det, men tilføyde: "Innen det stående beredskap legges hovedvekten på de styrker som har de største muligheter for å slå på et tidligst mulig tidspunkt mot fiendens mest sårbare punkter under hans hovedangrep mot våre viktigste områder".³⁰ I klarspråk måtte dette bety at kampflyvåpenet fikk førsteprioritet, forutsatt at det hadde de stridsmidler som kunne gjøre dette mulig, primært i en alliert kontekst. Planer om angrep på mål i Sovjetunionen ble da også etablert i 1956-1957 innenfor SNOWCAT-programmet (Duvsete 2004, 89, 151).³¹

Hvilken forsvarsgren som skulle prioriteres, var et vanskelig spørsmål forsvarsgrensje-fene imellom. Fra Hæren og Sjøforsvaret ble det ytret sterk tvil om hvorvidt Sjefsnemndas prioriteringer var riktige. En sterk vektlegging av kampflyvåpenets Nato-opdrag ville føre til at støtten til de andre forsvarsgrenene ble redusert. Fra Luftforsvarets side ble det hevdet at det ville gi større utbytte om norske fly ble brukt mot fiendtlige installasjoner enn om de ble brukt til taktisk støtte til Hæren og Sjøforsvaret. Dette var i samsvar med internasjonale teorier om bruk av luftmakt. Statsminister Gerhardsen og andre viste på sin side åpenbar motvilje mot planene for bruk av Snowcat-fly mot sovjetiske mål (Eriksen og Pharo 1997, 264).

Selv om Sjefsnemnda hadde kommet frem til en anbefaling til regjeringen, var det klart at fordelingen av ressurser mellom forsvarsgrenene fortsatt ville være et strids-

---

29 RAFA-5018 FST utredning av 12. juni 1956, s. 24-28.

30 RAFA-5018 FST utredning av 12. juni 1956, s. 28.

31 SNOWCAT-programmet var en plan for bruk av norske jagerfly i angrep på sovjetiske flybaser og radarstasjoner, med bruk av konvensjonelle våpen. Hensikten var å støtte allierte flystyrker som hadde oppdrag i forbindelse med Natos atomslagplan.

spørsmål. Et typisk eksempel finner vi i 1955, da sjefen for Luftforsvaret, general Finn Lambrechts, mente at det var nødvendig å endre konseptet for forsvaret av Norge. Under drøftingen av *Hovedretningslinjene for forsvaret av Norge* i forbindelse med godkjenningen av Natos forsvarsplan for Nord-Europa i 1955 erklærte han seg dypt uenig i utkastet, som han betegnet som altfor konvensjonelt. Lambrechts savnet i særlig grad en vurdering av de nye våpnene, i første rekke atomvåpnene, og deres innflytelse på krigføringen. Han mente at oppbyggingen av et effektivt luftforsvar måtte gis prioritet såvel fra et luftmilitært perspektiv som et fellesforsvarssyn. Virkningen av fiendtlig luftmakt ville i vesentlig grad tvinge frem endringer i planene for bruk av landstridskreftene. Striden på land kunne ikke lenger føres ved hjelp av frontlinjer med tilhørende troppekonsentrasjoner og forsyningsopplegg. Så lenge luftherredømme var omstridt i kystfarvannene, så han bort fra at det ville være mulig å gjennomføre maritime operasjoner som krevde et stort antall overflatefartøy.³² Mange av disse synspunktene gjenfinner vi i Boyesen-utvalgets innstilling. Ikke minst i amerikanske militære kretser var dette kjente toner. Det er ingen tvil om at spesielt Hæren hadde grunn til å føle sin stilling truet dersom Lambrechts' syn skulle vinne frem.

Både Boyesen-utvalgets innstilling og uttalelsene fra de militære sjefene viste klart at problemene i de tre forsvarsgrener var svært forskjellige. Sjøforsvaret trengte store deler av sin flåte fornyet, ikke minst sett ut fra at hovedoppdraget ville være i Nord-Norge. Luftforsvaret hadde hatt størst glede av våpenleveransene fra USA, og Natos infrastrukturmidler hadde sikret en omfattende flyplassutbygging. Imidlertid gikk den teknologiske utviklingen på flysiden så fort at Sjefsnemnda antok at store deler av flyparken raskt kunne bli foreldet – en bekymring som også viste seg å slå til. Hovedproblemet var imidlertid Hæren, som hadde fått krav om flere stående avdelinger. Dette kunne ikke imøtekommes uten store kutt i mobiliseringshæren. Videre var det meste av materiellet i Hæren snart modent for utskiftning.

Det var ingen klar prioritering mellom kravene om kvantitet og kvalitet i Forsvaret som helhet. Dette var i stor grad overlatt til forsvarsgrenene å vurdere og i praksis prioritere, noe vi skal gå nærmere inn på i annen del av denne studien.

5-ÅRS PLANEN AV 1957

Den 11. januar 1957 ble stortingsproposisjon nr. 23, *Om hovedretningslinjene for Forsvaret i årene framover*, lagt frem for Stortinget. Dette var en norsk femårsplan, men uten altfor sterke spesifikasjoner. I proposisjonen ble det uttalt at forholdene tatt i betraktning var det neppe riktig å legge opp et konkret og detaljert program for perioden. Grunnen var på den ene siden de mange usikkerhetsfaktorer av utenrikspolitisk art, på den andre siden den raske militærteknologiske utviklingen. Den kalde krigen så ut til å bli en varig tilstand, noe som sannsynligvis krevde fortsatt innsats av Forsvaret. Under

---

32 SSN 1955, møte nr. 4, s. 4.

det hele dirret spørsmålene om omfanget av den fremtidige våpenhjelpen og lagring av atomvåpen i Norge.

Regjeringen sluttet seg til den vurderingen som Sjefsnemnda hadde fremmet vedrørende trusselbilder, oppdrag og prioriteringer på det strategiske plan. Det ble fremhevet at kun et felles forsvar kunne gi den nødvendige sikkerhet for et lite land. Den raske teknologiske utviklingen gjorde det umulig for Norge med egne midler å opprettholde et moderne forsvar av det omfang og den styrke som nå var bygd opp. Store deler av Forsvaret hadde i det vesentlige hatt våpen og utstyr fra annen verdenskrig, og etter krigen hadde det skjedd en omfattende militærteknisk utvikling. Det var ikke mulig å ha noen formening om tempoet videre, ei heller hva kostnadene for nyutviklede våpen ville komme på.

Regjeringen delte den sterkt uttalte teknologioptimismen som preget Boyesenutvalgets innstilling. Forsvarsdepartementet mente at rakettvåpen og delvis styrte våpen var i ferd med å erstatte vanlig artilleri som felt-, kyst-, og luftvernartilleri i raskt tempo (Dokument nr. 10 (1957), 1). Det skulle imidlertid vise seg at utviklingen her gikk langsommere enn antatt, spesielt for Hæren og Kystartilleriet. Nye, avanserte våpen ble langt mindre dominerende i det aktuelle tidsrommet, altså i årene før og etter 1960, enn man spådde.

Atomvåpnene hadde en sentral plass i de forskjellige utredningene. Også regjeringen slo fast at "Atomvåpen vil bli nyttet til forsvar dersom NATO-området blir angrepet" (St. prp. nr. 23 (1957), 4). Dette innebar intet tilsagn om at atomvåpen ville bli lagret i Norge. Samtidig lanserte regjeringen et forslag om å motta en bataljon Honest John-artilleriraketter og en Nike-luftvern bataljon over våpenhjelpprogrammet (Dokument nr. 10 (1957)). Det ble presisert at våpensystemene var uten atomprosjektiler, men saken var at uten atomvåpen var Honest John-artilleriraketter uten militær verdi. I praksis innebar dette at beslutningen om lagring av atomvåpen ble skjøvet inn i fremtiden. Spørsmålet om lagring av atomvåpen i Norge forble uavklart, både på grunn av sterk motstand mot planene og spesielt statsminister Gerhardsens tale på Nato-møtet i desember 1957, hvor han gikk imot lagring av atomvåpen i Norge i fred. Tre år senere kom meldingen om gjennomføringen av 5-årsplanen. Da sluttet Stortinget seg til regjeringens forslag om ikke å tillate lagring av atomvåpen på norsk jord i fredstid (Innst. S. nr. 155 (1960-61); St. meld. nr. 28 (1960-61), 43;). Dermed var spørsmålet ute av norsk praktisk politikk.

Et av forslagene fra SHAPE i 1955 hadde vært å øke antallet av fast befall for å forsterke såvel mobiliseringsavdelingen som den tekniske tjeneste. Repetisjonsøvelsene ble anbefalt utvidet med 150 prosent. For å imøtekomme noen av SHAPEs anmerkninger hadde Sjefsnemnda i 1956 foreslått at antall fast personell ble økt med 5650 faste befall og 2200 vervede. Ca. en femtedel av befalet var ment å styrke mobiliseringsavdelingene. Det var klart at en økning av tjenestegjørende personell på ca. 23 prosent ville legge sterkt press på driftsutgiftene. Departementet påpekte at man først måtte få fylt de vakanser som eksisterte, blant annet i yrkesoffiserskorpset, før større utvidelser var aktuelle – dette også av hensyn til behovet for arbeidskraft i samfunnet for øvrig.

Stortingsproposisjonen foreslo derfor en økning på 650 personer til styrking av den tekniske tjenesten og troppsbefalet ved mobiliseringsavdelingene. Videre ville departementet tilråde at det ble forsøkt etablert et frivillig korps av vervede, særlig med tanke på å styrke den tekniske standard i Sjø- og Luftforsvaret.³³ Hensikten var å øke kvaliteten i Forsvaret ved å øke antall personell på kontrakt. Disse skulle overta funksjonene til reservbefal og utskrevne mannskaper.

Den amerikanske våpenhjelpens videre omfang og varighet var usikkert. Spørsmålet ble hengende i luften både i proposisjonen og i den etterfølgende stortingsbehandlingen. Da Stortinget behandlet regjeringens proposisjon den 22. juni 1957, var spørsmålet om investeringer i materiell et nesten fraværende tema. Militærkomiteens formann, Alf Kjøs, vurderte spørsmålet som følger: "Og vi anser av vesentlig betydning at departementet på grunnlag av kjennskap til disse forhold mener å kunne regne med også fremtidig å motta under våpenhjelpen en vesentlig del av det vi trenger, slik som vi hittil har gjort" (S. tid. nr. 196, 2361). Militærkomiteen hadde heller ingen bemerkninger til departementets vurdering av budsjettets fremtidige investeringside (Innstilling S. nr. 186 (1957)).

MOT ET NYTT TIÅR: FORTSATT AMERIKANSK HJELP? 1957–1960

Selv om spørsmålet om redusert tilgang på våpenhjelp ble skjøvet unna i 1957, skulle det raskt tvinge seg frem igjen. Problemstillingen ble tatt opp for fullt i et internt notat i Forsvarsdepartementet i 1960 av sjefen for materiellavdelingen, Johan Koren Christie, senere sjef for Luftforsvarets Forsyningskommando. Notatet pekte på at allerede i forbindelse med forhandlingene om våpenhjelp var det forutsatt fra amerikansk side at hjelpen ikke skulle være evig. Senere hadde amerikanerne ved flere anledninger kommet tilbake til spørsmålet. Etter Christies mening ville det i fremtiden kun være plass for høyverdig materiell som fly, raketter og stridsvogner, og bare dersom materiellet ble brukt ved stående avdelinger. Konklusjonen var at tildelt våpenhjelp i kroner sannsynligvis ville gå ned fra 500–800 millioner årlig til 200–250 millioner. Noe over 400 millioner var for øvrig bundet som amerikansk støtte til Flåteplanen. Men selv Christies anslag skulle vise seg å være for optimistiske.³⁴ Mellom 1960 og 1968 var våpenhjelpen i gjennomsnitt på ca. 170 millioner årlig (Wiker 1996, 114).

I perioden 1957 til 1960 var det to hovedproblemer som meldte seg i forholdet mellom USA og Norge i våpenhjelpsammenheng. Det ene gjaldt modernisering og styrking av Sjøforsvaret med amerikanske fartøy, eventuelt fornying av hele flåten, noe jeg vil komme tilbake til i annen del av denne studien. Det andre gjaldt stopp i eller reduksjon av antall reservedeler levert over våpenhjelpen og da spesielt Luftforsvaret, en sak som ble svært viktig for Norge.

---

33 RAFA-5018 FST utredning av 12. juni 1956.

34 RAFA-2355 FD, Eske 205, notat 16. februar 1960.

Allerede i mai 1957 hadde MAAG skrevet til Forsvarsdepartementet og annonsert stopp i reservedeler til Hæren og Sjøforsvaret, bortsett fra deler som ikke kunne skaffes i Europa. For Luftforsvaret, som var den største mottakeren av reservedeler, dreide det seg i 1961 om deler for ca. 70 millioner kroner.³⁵ Reservedelssaken hadde store konsekvenser for Norge. Et bortfall av støtten ville ikke bare medføre en økning på ca. 7 prosent av det samlede forsvarsbudsjettet, men også et press på landets beskjedne valutareserver. For Hæren og Sjøforsvaret stoppet den vesentlige tilgangen på reservedeler over våpenhjelpen i løpet av 1950-årene, mens Luftforsvaret beholdt ordningen i redusert omfang også på 1960-tallet. En av årsakene til at ordningen vedvarte såvidt lenge var at amerikanerne fryktet at dersom alle reservedelsinnkjøp gikk over det norske budsjettet, ville dette kunne føre til reduksjon av øvelser og antall ansatte.

Sjefsnemnda påpekte at dersom hjelpen skulle bortfalle, ville det føre til en vesentlig reduksjon av såvel kvalitet som kvantitet. Nemnda forutsatte imidlertid at hjelpen ville fortsette etter de samme retningslinjer som tidligere. Dette innebar at omtrent halvparten av behovet for reservedeler og ammunisjon ville bli dekket av amerikanerne, og at utgiftene til materiellkonvertering og innpassing av nye våpen i det alt vesentlige kom fra USA. Forsvarsdepartementet ser ut til å ha godtatt denne vurderingen. Departementet tilføyde at man på grunnlag av kontakten med amerikanske myndigheter hadde funnet det forsvarlig i årene fremover å basere seg på fortsatt, om enn noe redusert hjelp.

Departementets holdning trenger ikke bare skyldes at de holdt seg til Sjefsnemndas anbefalinger. Det kan også tenkes at norske myndigheter ikke ønsket å legge frem en plan hvor man fra norsk side åpenlyst regnet med en reduksjon i de amerikanske våpenleveringene. En slik innrømmelse måtte i så fall følges opp med økte norske bevilgninger for å kompensere for redusert amerikansk hjelp, og dette kunne oppfattes som en invitasjon til amerikanerne om å starte avviklingen av våpenhjelpen til Norge. Det forhold at det ikke ble avsatt vesentlige midler til materiellinvesteringer, kan også sees på som et press mot amerikanerne. Hensikten var å formidle at Norge ikke hadde ressurser til ytterligere forsvarsinvesteringer. Fortsatt amerikansk hjelp i stort omfang var en forutsetning for at det som var bygd opp, kunne vedlikeholdes. I rapporter fra MAAG i 1959 fremgår det tydelig at norske politiske ledere var overbevist om at Norges forsvarsutgifter var maksimalt av hva landet kunne bære.³⁶ Spørsmålet for amerikanerne måtte være om de hadde vært med på å bygge opp et norsk forsvar som ikke var bærekraftig.

At regjeringen ikke foretok seg noe som kunne indikere at Norge regnet med en snarlig avvikling av våpenhjelpen, må sies å være en rimelig handling. På den andre siden ble et betydelig investeringsbehov skjøvet inn i fremtiden. Uansett situasjonen i årene rundt 1957 måtte det være temmelig klart at amerikanerne ikke på mer eller mindre permanent basis ville være med og dekke deler av det norske statsbudsjettet. Det synes

---

35 NARA, RG 69, Box 13, Folder 400, 9 January 1961.

36 NARA, RG 84, Box 13, Folder 400 MAP Norway, 2 January 1959.

derfor noe merkelig at spørsmålet om hvorvidt Norge kunne bære de fremtidige investeringer selv, overhodet ikke ble drøftet på norsk side.

I MAAGs rapport av 1956, som omhandler arbeidet med den forstående 5-årsplanen, blir derimot spørsmålet om det norske forsvarets fremtidige investeringsbehov drøftet. Rapporten påpekte at behovet ville øke med tiden. Estimeringen av hva fremtidige normalkostnader ville beløpe seg til var høyst usikker, men det var liten tvil om at de ville overstige landets politiske og økonomiske muligheter til å bære kostnadene alene. En stopp i leveringen av gratis reservedeler, som på dette tidspunkt var på tale, ville derfor få store konsekvenser. MAAG anbefalte økt rasjonalisering som et svar og pekte på forslagene til Boyesen-utvalget. I forbindelse med en norsk-amerikansk studie hadde det fra norsk regjeringsside blitt uttalt at man trengte et finansieringstilskudd på årlige 25 millioner dollar (178,5 millioner kroner). I tillegg kom hjelp til nye våpen og kostnadene ved utskiftning av fartøyene i Sjøforsvaret.³⁷

Mangelen på eksakte informasjon om det fremtidige omfang av våpenhjelpen etter 1960 skapte problemer for planleggingen av forsvarsbudsjettet. Etter at statsråd Gudmund Harlem overtok som forsvarsminister i februar 1961, tok han opp dette med amerikanske myndigheter, uten at konkrete tall kom på bordet.³⁸ Hvorfor hjelpen var så vanskelig å tallfeste er ukjent, men amerikanerne selv var neppe klar over hvor store bevilgninger som ville bli bevilget av Kongressen. Videre hadde det begynt å spre seg en fornemmelse i USA av at de allierte måtte ta større deler av forsvarsbyrdene. At USA på slutten av 1950-tallet hadde hatt et handelsunderskudd på 10 milliarder dollar i løpet av tre år, mente til forsiktighet.

Det skulle vise seg at tilføring av nye moderne våpensystemer til Forsvaret på 1960-tallet like mye ble et spørsmål om hva Norge hadde muligheter til å drifte innenfor sitt budsjett, som amerikanernes vilje til å levere nytt materiell over våpenhjelpen. MAAG lanserte et forslag om tilføring av ytterligere en bataljon Nike-luftvernssystemer og Honest John-bakke til bakke-rakettsystem. I tillegg kom det også forslag om en Hawk luftvern bataljon. Norge måtte si nei til forslaget, hovedsakelig av økonomiske grunner. Like fullt inneholdt MAAGs langtidsbudsjett for årene 1962 til 1967 betydelige beløp til norsk våpenhjelp. For denne perioden opererte MAAG med et samlet beløp på 162 millioner dollar (1156 millioner NOK). Av dette gikk 52 millioner dollar (371 mill. NOK) til Flåteplanen av 1960, 82 millioner (585 mill. NOK) til Lufforsvaret og 28 millioner dollar (200 mill. NOK) til Hæren.³⁹ Vi mangler amerikanske data for hvor stor våpenhjelpen ble i denne perioden, men ifølge norske tall var hjelpen i perioden 1962–1967 på 773 millioner kroner (St.meld. nr. 37 1967–68)).

På 1960-tallet kom Sjøforsvaret inn som en mer betydelig mottaker av hjelp enn i tiåret før. Lufforsvaret var likevel fortsatt den planlagt største enheten i våpenhjelpsam-

---

37 NARA, RG 59, Box 3461, Folder 757.5 MAP, 13 January 1956.

38 NARA, RG 84, Box 12, 15 May 1961.

39 NARA, RG 59, Box 3461, Folder 757.5 MAP, 31 July 1961.

menheng. En offisiell begrunnelse for dette var å finne i MAAGs rapport fra 1958, hvor det ble skrevet: "If we desire to see the Norwegian Air Force and Navy kept modern, we must be prepared to replace present units as needed under MAP."⁴⁰ Uttalelsen viser hvor amerikanerne mente at prioriteringene i Forsvaret burde ligge.

I forbindelse med langtidsmeldingen for perioden 1963–1968 fremla MAAG i 1962 et eget estimat for de nasjonale målsettingsstudiene som var under arbeid. To forhold springer i øynene. Det første var at Forsvarsdepartementet ønsket å bruke langt mindre penger på materiell i Luftforsvaret og Hæren enn det MAAG anbefalte. For Sjøforsvarets vedkommende var partene enige i størrelsen av bevilgningene til Flåteplanen. Det andre forholdet var at MAAG mente at utdannelsen av eksisterende og planlagte nye avdelinger ville koste langt mer enn planlagt.⁴¹

Som eksemplene viser, var det ofte politisk strid om våpenhjelpen og de bindinger den medførte. Giverlandet USA hadde sine motiver, som ikke nødvendigvis i detalj var de samme som mottakerlandets. Norske myndigheter ble med årene utsatt for en betydelig kritikk fra amerikansk side. Noe av kritikken hvilte på et saklig grunnlag, mens andre deler av kritikken var basert på misforståelser av norske forhold og de politiske hensyn som norske myndigheter måtte ta.

Under våpenhjelpprogrammet kan Norge betraktes som en bistandsmottaker. Det er sannsynlig at en del av erfaringene som Norge hadde som mottakerland under våpenhjelpen, kan være av interesse i norsk bistandssammenheng. Dette spørsmålet ligger utenfor rammen av det foreliggende arbeidet, men kan fortjene en nærmere studie.

STATUS 1960: NY STORTINGSMELDING OG MILITÆRE INNSPILL

Etter anmodning fra Stortinget kom det i 1960 en oppdatering av den såkalte femårsplanen. Dette skjedde i form av en stortingsmelding om gjennomføringen av målsettingen og hovedretningslinjene som var fastlagt tre år tidligere. I behandlingen av den nye Stortingsmelding nr. 28 (1960–61) merket Stortinget seg tre områder hvor målene ikke var nådd: Det var et stort antall ubesatte stillinger i Forsvaret; det hadde ikke vært mulig å gjennomføre repetisjonsøvelser for felthæren annethvert år, og Luftforsvaret hadde blitt redusert med én skvadron grunnet mangel på fly (Innst. S. 155 (1960–61), 255). Det hadde imidlertid også skjedd positive ting. Hæren hadde blitt styrket i Nord-Norge med flere stående avdelinger, blant annet 3. bataljon/Brigaden i Nord-Norge, og Nike luftvernssystem hadde blitt innført i Sør-Norge.

I mobiliseringsrapporten for 1958 påpekte Forsvarsstaben at den samlede mobiliseringsstyrken i Forsvaret var på 284 000 mann. Dette var ganske nær halvparten av norske menn mellom 20 og 44 år, som var den alder hvor de kunne innkalles til militær-

---

40 NARA, RG 59, Box 3461, Folder 757.5 MAP, 18 July 1958

41 RAFA-2355 FD, Eske 185, målsettingsstudie 1962.

tjeneste (totalt antall menn i aldersgruppen var 564 000). Dette innebar i praksis at hele den aktuelle mannlige vernekapasitet var utnyttet – kvantitativt var det ikke mer å hente. Forsvarsstaben påpekte en del kvalitative begrensninger, men tilføyde optimistisk: “Det må likevel være lov å regne med at våre militære styrker i krig vil kunne yte en respektabel innsats også overfor fiendtlige styrker av høy kvalitet”.⁴²

Antall nye stillinger etter stortingsmeldingen ble kun 170. En rekke stillingskategorier hadde dessuten store vakanser – for eksempel var kun 450 vervede mannskaper engasjert mens stillingsrammen var på 850. Å øke kvaliteten ved hjelp av vervede mannskaper hadde kun lykkes i meget begrenset grad. Årsaken til den dårlige rekrutteringen kan skyldes utilfredsstillende lønn og arbeidsforhold, men kan også ha bunnet i at de vervede mannskapene ble et fremmedelement i et forsvar hvor de menige mannskaper besto av vernepliktige.

I tiårsperioden mellom 1951/52 og 1962 utgjorde det norske nettoforbruket til Forsvaret totalt 11 559 millioner kroner. Dette innebar i gjennomsnitt 1000 millioner kroner årlig. I prosent av BNP varierte budsjettet mellom 2,9 og 4,2 prosent. De fleste årene lå det på mellom 3,0 og 3,2 prosent; i perioden etter 1957 mellom 2,9 og 3,2 prosent. Verdien av våpenhjelpen var i hele tiårsperioden 6 milliarder kroner. I periodens første fem år, frem til 1. juli 1956, var verdien av støtten 4,2 milliarder, i den siste perioden 2,8 milliarder. Når det gjaldt den nasjonale innsatsen, hadde over 90 prosent av budsjettet gått til driften av Forsvaret (St. meld nr. 15 (1963–64), 9). Om driftsutgiftene fordeles på virksomhetsområdene, ser vi at 44 prosent gikk til operativ virksomhet, 19 til utdanning og 14 prosent til mobiliseringsstyrker.

I perioden 1. juli 1957 frem til 31. desember 1960 var det anskaffet materiell over det norske forsvarsbudsjettet på 78 millioner kroner, mens det over våpenhjelpen var kommet materiell for 1767 millioner kroner. Myndighetene hadde delvis lyktes med sin vente-og-se-politikk så langt.

Den 9. september 1960 leverte Forsvarsstaben en utredning om Forsvarets oppgaver og målsetting frem til 1968 til Forsvarsdepartementet.⁴³ Dette dokumentet var det fagmilitære grunnlaget for den kommende langtidsmeldingen om Forsvaret i perioden 1964–68. Et av de viktigste spørsmålene som ble tatt opp, var det fremtidige omfanget av våpenhjelpen. For å kunne vedlikeholde et forsvar av den størrelsesorden som landet hadde, trengte Norge fortsatt betydelig våpenhjelp. Selv med den hjelpen som var gitt, var det betydelige gap mellom forsvarsinnsatsen og de målsettingene man var blitt enige med Nato om, jamfør minimumskravene som var fastsatt i MC 70.

---

42 RAFA-2355 FD, Eske 82, mobiliseringsrapport 12. juli 1958.

43 RAFA-5018 FST SH 5262/60, 9. september 1960.

NY FIREÅRSPLAN I 1963: STRATEGI, PERSONELL, MATERIELL

I juni 1963 ble stortingsmeldingen om hovedretningslinjene for Forsvarets organisasjon og virksomhet for perioden for 1964–1968 fremlagt for Stortinget (St. meld. nr. 84 (1962–63)).⁴⁴ Planen for denne fireårsperioden tok utgangspunkt i tre forhold:

STRATEGISK UTVIKLING: I løpet av perioden fra 1955 til 1963 hadde det strategiske bildet i utenriks- og forsvarspolitikken endret seg. Med en større likevekt i den kjernefysiske slagkraften mellom to maktblokker var ikke trusselen om en storkrig med atomvåpen lenger et like anvendelig middel i kampen om maktposisjoner. Strategiombegrepet innebar at Nato antok at det kunne bli aktuelt med et sovjetisk angrep med konvensjonelle styrker mot bestemte områder i alliansen. Dette ville øke faren for lokale aksjoner. Generaløyntnant Finn Lambrechts hadde som sjef for Forsvarsstaben allerede i 1956 påpekt denne muligheten. I Forsvarsstabens *Utredning om Forsvarets oppgaver og målsetting* av 9. september 1960 ble det likeledes understreket at et begrenset angrep på Norge eller deler av Norge måtte anses som en mulighet. Finnmark og Svalbard pekte seg ut som aktuelle mål for slike aksjoner, ikke minst fordi disse områdene hadde begrensede forsvarsmuligheter.

Disse tankene fikk først noen videre betydning etter at en ny amerikansk administrasjon tiltrådte i 1961. Dette førte til at Natos strategiske konsept ble endret i årene frem til 1967. Endringene i Natos militære planverk begynte imidlertid allerede tidlig på 1960-tallet. Konkrete endringer i norsk militært planverk kan avleses i tidens forsterkningsplaner for Finnmark og planer for innsetting av Natos såkalte mobile allierte land- og luftstyrker, populært kalt Natos brannkorps.

PERSONELLMESSIGE FORUTSETNINGER: Med stortingsmeldingen av 1963 ble Forsvarets oppgaver klarere definert. De viktigste ble oppsummert slik: å gjennomføre en effektiv overvåknings- og varslingstjeneste, å kunne yte sterkest mulig motstand mot invasjon og legge forholdene best mulig til rette for alliert hjelp (St. meld. nr. 84 (1962–63), 3). Disse endringene, både i Natos strategiske konseptet og Forsvarets målsetting, hadde flere følger. For det første økte betydningen av de konvensjonelle styrkene. Under strategien som gikk ut på massiv gjengjeldelse hadde landstyrkenes betydning blitt vurdert som mindre viktig, mens luftmakten var det avgjørende instrumentet. Dette førte på slutten av 1950-tallet til at Hæren begynte å utvikle seg mot en ren territoriell organisasjon. Denne begynnende utviklingen ble nå stanset.

En annen konsekvens var at det norske vedtaket om ikke å tillate stasjonering av atomvåpen på norsk jord i fredstid rent militært var lettere å akseptere. Presset på radikale forandringer i Forsvarets innretning ble lettet i lys av det nye konseptet. Scenarioet om bruk av sovjetiske atomvåpen ble i betydelig grad skjøvet i bakgrunnen, ikke minst

---

44 Hovedretningslinjene for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1964–68, St. meld. nr. 84 (1962–63), kom med et tillegg, nemlig St. meld. nr. 15 (1963–64). Dette tillegget inneholdt Forsvarsjefens forslag til forsvarsprogram for 1964–1968, og var i hovedsak det samme som FSTs utredning av 9. september 1960.

på det praktiske militære plan (Gjeseth 2011, 108–117). Det ble betydelig lettere å forsvare at man fortsatte i det gamle sporet.

En tredje følge var at kvantitet, spesielt av hærstyrker, ble tillagt større vekt. I løpet av 1960-tallet økte utskrivningsstyrken sterkt på grunn av de store fødselskullene etter krigen. Både som et resultat av økt utskrivningsstyrke og av den omfattende politiske kampen om tjenestetidens lengde ble tjenestetiden redusert til 12 måneder i Hæren, Kystartilleriet og Luftvernartilleriet. I Sjø- og Luftforsvaret ble tjenestetiden 15 måneder. Dette var en reduksjon i utdanningstid og dermed av kvaliteten på styrkene. I diskusjonen om redusert tjenestetid hadde det vært fremme tanker om å utvide antall vervede menige til 6000–7000 personer (Rønning 2008, 67). Dette var det liten interesse for i forsvarsgrenene, spesielt i Hæren.

MATERIELL OG FORSYNINGER: Den nye stortingsmeldingen satte søkelyset på våpen- og materiellsituasjonen. Man pekte på at det etter 1957 på dette området hadde funnet sted en forskyvning og delvis endring av de forutsetninger som lå til grunn for Forsvarets retningslinjer (St. meld. nr. 84 (1962–63), 2). Forsvarssjefen uttrykte det noe klarere da han pekte på forhold som hadde skapt problemer for å nå de målene som var satt: ⁴⁵ "Viktigst i denne forbindelse er den sterke reduksjonen som fant sted i de direkte materielleleveranser under våpenhjelpprogrammet i slutten av 1950-årene. Denne materiellhjelp står nå foran sitt opphør. Reduksjonene har ikke vært kompensert for ved økte nasjonale forsvarsbevilgninger, og dette har ført til et stadig større gap mellom mål og midler" (St. meld. nr. 15 (1964–63), 3).

Stortingsmeldingen ga imidlertid ingen konkrete anvisninger for hvordan materiellspørsmålet skulle løses. Det ble pekt på at anskaffelsesprisene for flere typer våpen hadde økt til nær det tredobbelte, og at investeringsdelen for fremtiden måtte opp i 30–35 prosent av samlede nasjonalfinansierte forsvarsbudsjettet, mot ca. sju prosent hittil.

Stortingsmeldingen understreket at den nasjonale forsvarsinnsatsen måtte sees som et ledd i Nato-forsvaret. Dette betydde at man måtte legge størst vekt på de enheter som vanskeligst kunne styrkes med hjelp utenfra. Følgelig måtte man prioritere utbyggingen av de konvensjonelle landstridskreftene (St. meld. nr. 84 (1962–1963), 8). Få år etter, i 1968, måtte imidlertid regjeringen konstatere at Flåteplanen sammen med modernisering av flystridskreftene var tvingende nødvendig. Resultatet ble at "innenfor den økonomiske rammen var det derfor ikke mulig å gjennomføre intensjonene om å styrke landstridskreftene og det faste element i kystforsvaret" (St. meld. nr. 37, (1967–68), 3).

---

45 Stillingen som Forsvarssjef ble gjeninnført 1. januar 1963.

MODERNISERING OG UBALANSE

Gjenreisning og moderniseringen av Forsvaret etter krigen var et stort prosjekt. Oppsummert kan vi se at en rekke faktorer av sikkerhetspolitisk, økonomisk og ikke minst rent innenrikspolitiske natur påvirket utfallet. Erfaringene fra krigsårene hadde ført til at mellomkrigstidens ødeleggende strid om Forsvaret i stor grad opphørte. Forsvarets oppdrag endret seg fra primært å være nøytralitetsvakt til å skulle kunne stå mot en motstander inntil hjelp kom utenfra. Denne omstillingen krevde både kvantitet og kvalitet i forsvarsorganisasjonen. Det viste seg vanskelig å nå målet med egne midler, noe blant annet forhandlingene om et skandinavisk forsvarsforbund viste. Dette ble endret med medlemskapet i Atlanterhavspakten, som ga mulighet til betydelig amerikansk våpenhjelp og etter en tid også militære forsterkninger.

Våpenhjelpen gjorde det mulig å modernisere Forsvaret, selv om det var forskjeller mellom forsvarsgrenene. Hjelpen førte også til en kvantitativ vekst i Forsvaret. Støtten var imidlertid så omfattende at den var med å skape en ubalanse i ressurstilgangen til Forsvaret den dagen hjelpen opphørte. De nasjonale bevilgningene var ikke i balanse med det Forsvaret som var bygd opp, og det var heller ikke balanse mellom drift og investering.

Den amerikanske hjelpen tydeliggjorde utfordringen som Forsvaret etter hvert sto overfor. En økende sovjetisk trussel og oppdraget om å holde et forsvar gående inntil hjelp ankom krevde en kvantitativt stor organisasjon. På den andre siden førte den raske militærteknologiske utviklingen til at moderniseringen av materiell og utstyr ble påtrengende. Innenfor de forsvarsbevilgningene som ble utløst, var det i betydelig grad forsvarsgrenene som fikk i oppgave å finne løsninger.

FORSVARSGRENE UNDER VÅPENHJELPEN

Etter at Storting og regjering hadde bestemt mål og retning for utbyggingen av Forsvaret, og midler var skaffet til veie nasjonalt og med amerikansk hjelp, var det forsvarsgrenene som sto for gjennomføringen. Ordningen med forsvarssjef ble avviklet kort tid etter krigen, og forsvarsgrensjefene ble plassert direkte under Forsvarsdepartementet. Som det sentrale koordinerende organ etablerte man i 1946 Den sentrale sjefsnemnd, som besto av sjefen for forsvarsstaben og forsvarsgrensjefene. For behandling av felles saker ble Forsvarsstaben etablert. Dette var et konsensusøkende organ. Avgjørelsene var ikke bindende for medlemmene, og den overordnede faglige styringen manglet i stor grad. Dette førte tidvis til at forsvarsgrensjefene fremmet sine anbefalinger direkte til statsråden, uavhengig av hva nemndas øvrige medlemmer måtte mene.

Flere tiår etter krigens slutt, da våpenhjelpen var i ferd med å trappes ned, kom Sjefsnemnda med en uttalelse om Forsvarets bærende elementer og utvikling av forsvarsgrenene.⁴⁶ Oppsummeringen lød som følger:

---

46 Etter at Forsvarssjefsstillingen ble opprettet, fortsatte Den sentrale sjefsnemnd som et rådgivende organ for Forsvarssjefen frem til 1970.

For Sjøforsvaret vil flåteplanen og utbyggingsplanene for Kystartilleriet og for Luftforsvaret vil rammeplanen for antall fly (skvadroner) og luftvernoppsetninger være utslagsgivende for de to forsvarsgreners struktur og sammensetning. Det er her materielle typer og tilgjengelige *materiell-investeringsmidler* for løsning av oppgavene som er bestemmende. Innen landforsvaret er forholdet annerledes idet det her først og fremst er *personellressursene* som er grunnfaktoren og er bestemmende for den landmilitære målsetting og fordeling og avveining mellom landforsvarets enkelte komponenter [mine uthevinger].⁴⁷

Dette utsagnet var en virkelighetsbeskrivelse som fortalte at den forskjellige utviklingen mellom forsvarsgrenene som hadde skjedd etter krigen, var ønsket. I den grad nytt materiell og teknologi var en drivkraft i moderniseringen av Forsvaret, var det her en klar prioritering. Sjefsneemndas retningslinjer var en stadfesting av de politiske prioriteringer som i stor grad hadde vært gjeldende. Vi skal nå gå litt tilbake og se på hvordan denne utviklingen forløp.

---

47 SSN 1966, møte nr. 1, 28. februar 1966, s. 1-2.

SJØFORSVARET

Sjøforsvaret var en forsvarsgren med sterke tradisjoner. Innsatsen under annen verdenskrig hadde styrket forsvarsgrenens selvaktelse og oppfatning utad. Sjøforsvaret nøt stor anseelse i maritime miljøer og hadde tette forbindelser til handelsflåten på alle plan. På tross av dette er perioden 1949–1955 blitt betegnet som Sjøforsvarets svarte år (Terjesen, Kristiansen og Gjelsten 2010, 350). Sjøforsvaret var lavt prioritert både av norske og Nato-myndigheter. Tallmessig hadde imidlertid Sjøforsvaret det antallet fartøyer som Lisboa-programmet forutsatte.

FORNYELSER, BEREDSKAP OG FLÅTEPLAN

Sjøforsvaret hadde på 1950-tallet en nedslitt flåte som i stor grad var anskaffet fra Storbritannia under og etter krigen. Fartøyene var av mange forskjellige typer og var dyre i drift. Våpenhjelpen var derfor ikke til vesentlig hjelp i første omgang. De fartøyene Sjøforsvaret mottok, var for det meste av mindre typer. I hovedsak besto hjelpen av ni MTBer av Elco-klassen og 19 minesveipere av forskjellige klasser. I tillegg kom ulike typer materiell, såsom elektronisk utrustning. I perioden frem til 1960 beløp støtten seg til ca. 600 millioner kroner, noe som gjorde Sjøforsvaret til den minste forsvarsgrenen i våpenhjelpsammenheng.⁴⁸

Når det gjaldt de fartøyene som skulle utrustes i fredstid, mente Boyesen-utvalget at jagerne, ubåtene og eskortefartøyene burde prioriteres til oppgavene i Nord-Norge. Prioriteringen av Nord-Norge ville påvirke Sjøforsvarets oppdragsportefølje, og fartøysammensetningen burde reflektere dette. For å bøte på fartøysituasjonen hadde Sjøforsvarets overkommando lagt frem en plan for Boyesen-utvalget som blant annet gikk ut på å låne fire jagere fra USA samt overta tre fregatter fra Canada. Dette sa utvalget seg enig i. Etter forsvarsgrenens egne beregninger burde Sjøforsvaret i 1960 bestå av seks jagere, fire ubåter og fire fregatter som var utrustet til enhver tid (Boyesen 1955,

---

48 RAFA-2355 FD, Eske 205, notat Johan K. Christie, 18. februar 1960.

45–51). Sjefsnemnda på sin side anbefalte at beredskapen ble økt og personellsituasjonen bedret. Videre gikk nemnda inn for at Luftforsvaret anskaffet maritime fly, samt at det ble opprettet et fast maritimt hovedkvarter i henholdsvis Nord-Norge og Sør-Norge. Det ble også anbefalt å etablere en antiubåtvåpenskole og en taktisk skole. Hovedsaken var imidlertid å øke nærværet i Nord-Norge, samt å få opp antallet utrustede kampfartøy.

Sjefen for Sjøforsvaret, viseadmiral Johs. E. Jacobsen, og Øverstkommanderende for Nord-Norge, viseadmiral Skule Storheill, anbefalte lån av de amerikanske fregattene. Fra amerikansk side ble det satt i verk nødvendige tiltak for utlån av to destroyere, og i januar 1959 var et forslag til avtale klar. Det første fartøyet, USS *Aulick*, skulle være klar for levering i løpet av 1959.⁴⁹ Imidlertid var det sterke krefter i forsvarsgrenen som mente at de amerikanske destroyerne ble for dyre i drift for Norge (Terjesen, Kristiansen og Gjelsten 2010, 365). På vårparten 1959 ble amerikanerne underrettet om at det ikke var aktuelt å overta de amerikanske destroyerne likevel, mens de tre kanadiske fregattene derimot ble overtatt. På dette tidspunkt var en ny plan på beddingen, Flåteplanen av 1960, som vi straks skal se nærmere på.

Den såkalte femårsplanen av 1957 hadde forutsatt at Sjøforsvarets hovedoppdrag var invasjonforsvar og eskortetjeneste med prioritet til Nord-Norge. Her konstaterte man også at flåten trengte en fornying. Sjøforsvaret la for en tid bak seg diskusjonen om en havgående kontra en kystnær flåte. Hovedoppgavene ble i realiteten invasjonforsvar av strekningen Bodø-Lyngen samt eskorte av tropper og forsyninger mellom Trøndelag og Nord-Norge. Det sjømilitære forsvaret av Sør-Norge ble i stor grad overlatt til Kystartilleriet i de områder hvor dette hadde stridsmidler. Eskorten av sjøverts trafikk til Norge måtte Nato ta seg av.

Forsvarsminister Nils Handal var kjent med et dansk-amerikansk program hvor de to statene delte utgiftene likt til bygging av danske fartøy ved danske verft. I november 1958 tok Handal opp spørsmålet om en lignende norsk-amerikansk ordning for fornying av det norske Sjøforsvaret.⁵⁰ I løpet av 1959 utarbeidet man et detaljert forslag til utskiftning av flåten som ledd i den kommende Flåteplanen. Planen fikk sin fulle støtte av den amerikanske marinesjefen og sjefen for atlanterhavskommandoen (Pettersen 1990, 19–23).

Løsningen for en fornyelse av Sjøforsvaret kom med Flåteplanen av 1960, som ble vedtatt av Stortinget den 8. desember (St. prp. nr. 25 (1960–61)). Planen omfattet 56 nye fartøy, deriblant fem fregatter og 15 ubåter. Byggeprogrammet var planlagt ferdig i 1967, og totalkostnaden var på 840 millioner kroner. Flåteplanen ble gjennomført som planlagt med bare mindre endringer i kostnad og antall fartøy. Mens Flåteplanen ble gjennomført, ble de gamle fartøyene raskt avhendet. 17 stykker ble pensjonert i 1959, allerede før Flåteplanen var vedtatt.

---

49 NARA, RG 59, Box 3462.

50 NARA, RG 59, Box 3401, Folder 757.5-1 MAP, 28 November 1958.

Om finansieringen av Flåteplanen uttalte departementet at "Erstatning av marinens fartøyer vil bare være økonomisk gjennomførlig dersom det kan finnes en løsning innenfor forsvarssamarbeidet vi deltar i" (St. prp. nr. 25 (1960–61), 1). Det ble gjort, og USA betalte halvparten av kostnadene ved Flåteplanen. En viktig forutsetning for moderniseringen av forsvarsgrenen var at flåten i motsetning til tidligere skulle være en beredskapsflåte. Dette innebar at alle fartøyer var operative, bortsett fra de som var til rutinemessig vedlikehold. Uten at det kan påvises, er det grunn til å tro at amerikanerne satte som betingelse at fartøyene skulle være D-dagsstyrker.

Som påpekt hadde Sjøforsvaret i begrenset grad mottatt materiell over våpenhjelp-programmet. Dette førte til at Sjøforsvarets organisasjon ikke ble bundet opp eller vesentlig påvirket av hjelpen. Den hjelpen som ble gitt, var også av en slik art at den ikke virket konserverende på forsvarsgrenen. Avtalen med amerikanerne hadde sikret finansieringen av Flåteplanen av 1960 ved at Norge skulle stille med det samme beløp til planen som USA. Avtalen utgjorde et press på norske myndigheter til å stå ved sin del av utgiftene og sikret dermed den langsiktige finansieringen. Det amerikanske bidraget til fornyelse av flåten utgjorde noe under halvparten av den amerikanske våpenhjelpen til Norge på 1960-tallet. Avtalen var et naturlig nok et hovedtema i MAAG-rapporten til den amerikanske øverstkommanderende i Europa (CINCEUR) i 1959. I rapporten ble det fremhevet at etter moderniseringen ville det norske Sjøforsvaret gå godt sammen med SACLANTs øvrige styrker. Det ville være en betydelig bidragsyter til alliert maktutøvelse i Nord-Europa, herunder til kontrollen av Atlanterhavet. De norske marinestyrkene var riktignok ikke sterke nok til å forsvare Norge mot sjøinvasjoner alene, men de ville utgjøre et viktig bidrag.⁵¹

Flåteplanen ga Sjøforsvaret et oppdrag som kunne virke begrenset sett i en større sammenheng, men som var realistisk sett opp mot norske ressurstilganger. Mengder og typer fartøyer, og konseptet for bruk av disse, var realistiske i anskaffelse og drift. Med unntak av ubåtene ble fartøyene bygd i Norge, noe som stimulerte den teknologiske utviklingen i en rekke norske bedrifter. Penguin sjømålsmissil ble et hovedvåpen i Sjøforsvaret, og utviklingen av dette våpenet ble en teknologisk spydspiss i det norske forsknings- og våpenindustrielle miljøet.

KYSTARTILLERIET

I 1945 hadde tyskerne etterlatt seg 300 kystartillerianlegg i Norge, fra Lyngenfjorden til Hvaler. Etter hvert ble de fleste nedlagt, og i 1955 disponerte Kystartilleriet 60 batterier. Disse var bemannet enten av Kystartilleriet eller av Heimevernet.

Boyesen-utvalget prioriterte Kystartilleriet lavt av tre årsaker. For det første trakk utvalget, med bakgrunn i SHAPes *Capabilities Study*, den konklusjon at trusselen mot Sør-Norge hadde avtatt, slik at behovet for et kystartilleri i Sør-Norge var redusert. Den

---

51 NARA, SG 59, Box 13, Folder 400 MAP Norway, 2 January 1959, p. 10.

andre årsaken var av teknisk art. I svært mange av anleggene sto skytset i åpne stillinger, og disse stillingene var meget sårbare blant annet for flyangrep. Den tredje årsaken var at såvel Nordkommandoen som SHAPE hadde gitt klart uttrykk for at Kystartilleriet utgjorde den delen av Forsvaret som hadde laveste prioritet i en alliert kontekst. Kystartilleriet ble følgelig holdt utenfor våpenhjelpprogrammet.

Forslaget om reduksjoner i Kystartilleriet berørte primært anlegg på strekningen Stavanger–Bodø. Forsvarsprogramutvalget mente at i dette området var det nok med havneforsvar for de viktigste byene, og da med den hensikt å hindre inntrengning av ubåter. Dette ville bety at om lag halvparten av Kystartilleriets anlegg skulle nedlegges. Tilhengerne av Kystartilleriet tok sterkt til motmæle. Sjefen for Kystartilleriet, oberst Gunnar Isaachsen Willoch, mente at Boyesen-utvalget var for sterkt påvirket av det amerikanske synet på nytten av et kystartilleri, og at det ikke ble tatt nødvendige hensyn til norske forhold (Willoch 1955, 669).

Femårsplanen av 1957 la opp til en viss nedbygging av Kystartilleriet, spesielt på Sør- og Vestlandet. Reduksjonene ble likevel langt færre enn i Boyesen-utvalgets forslag. Ved siden av Oslofjorden og Nord-Norge ble også Trondheimsfjorden ansett som et viktig område å forsvare med kystartilleri. Kristiansand, Stavanger og Bergen fikk et modernisert havneforsvar. Det vesentlige av skytset var overtatt fra tyskerne, men samband, varsling og ildledningsmaterieell ble modernisert med nasjonale midler. I 1959 ble en ny målsetting for våpenet vedtatt. Den inneholdt blant annet 40 kanonbatterier, fem torpedobatterier og ti utlagte minefelt (Terjesen, Kristiansen og Gjelsten 2010, 397–399). Samme år ble Kystartilleriet tilbakeført til Sjøforsvaret og integrert i dette. Den endelige plasseringen av Kystartilleriet satte punktum for en lang organisatorisk kamp mellom Hæren og Sjøforsvaret.

For Sjøforsvaret hadde det vært et mål at Norge skulle ha en flåte som kunne løse oppdrag i en større internasjonal ramme, sett ut fra landets beliggenhet og størrelse som sjøfartsnasjon. Muligheten for en maritim arbeidsdeling innen Nato gjorde det mulig og forsvarlig å bygge opp et sjøforsvar som ble spesielt innrettet mot invasjon sjøveien. Her hadde Nato en avgjørende innflytelse på det konseptuelle plan, mens USA gjorde det økonomisk mulig å gjennomføre en utskiftning av hele flåten. Den nye flåten var en beredskapsflåte, i motsetning til tidligere hvor deler av den operative flåten var basert på reservepersonell.

Anskaffelse av nye fartøyer fant sted på grunnlag av de premisser som ble utviklet i forbindelse med Flåteplanen. Utviklingen av planen må videre sees i lys av at forsvarsgrenen også disponerte Kystartilleriet. Selv om Kystartilleriet var et fremmedelement i Nato, var det en viktig del av Sjøforsvaret. Moderniseringen av Sjøforsvaret skjedde med norsk- og tyskbygde fartøy tilpasset norske operative forhold. Konklusjonen er at våpenhjelpen ikke utgjorde noe press mot forsvarsgrenens overordnede organisasjon eller konsepter.

Sjøforsvaret var den forsvarsgrenen som hadde blitt minst påvirket av den amerikanske våpenhjelpen under opprustningen på 1950-tallet. Nettopp derfor kunne forsvars-

grenen utvikle seg uten en for tung arv og ballast fra våpenhjelpen. Ny flåte, ny hovedbase og et integrert kystartilleri kom først på plass helt mot slutten av 1950-årene. Det kan derfor hevdes at den reelle opprustningen i Sjøforsvaret først begynte på 1960-tallet. Grunnlaget var nå lagt for et bærekraftig sjøforsvar ut den kalde krigen.

LUFTFORSVARET

“Vi som elsket Amerika” het kapitlet om 1950-tallet i Luftforsvarets historie (Duvsete 2004, 77). Uttrykket oppsummerer Luftforsvarets overgang fra britisk materiell og en britisk måte å gjøre tingene på til å bli sterkt påvirket av U.S. Air Force.

Sett på bakgrunn av den plass luftmakten fikk i amerikansk strategisk tenkning etter annen verdenskrig, ikke minst grunnet utviklingen av atomvåpen, var det naturlig at amerikanerne var mest opptatt av å modernisere det norske Luftforsvaret. Forsvarsgrenen fikk da også den desidert største andel av våpenhjelpen til Norge. En annen side av denne interessen var det amerikanske ønsket om tilgang til norske baser for Strategic Air Command (SAC), der Sola og Gardermoen flyplasser sto sentralt (Skogrand og Tamnes 2001, 75-95; Tamnes 1990, 45-49, 70-74).

VEKST OG AMERIKANISERING

Luftforsvaret sto foran omfattende oppgaver. Hele jagerflyparken måtte skiftes ut. Mens den tidligere hadde bestått av britiske fly av forskjellige typer, skulle disse byttes ut mot nye amerikanske kampfly, samtidig som antallet fly ble økt. Jagerflyet ble det sentrale våpensystemet i Luftforsvaret, delvis til fortrensel for andre deler av forsvargrenen (Klevberg 2011, 160-161). Resultatet ble en voldsom vekst i jagerflyvåpenet de første årene av 1950-tallet. På slutten av 1952 hadde Norge 116 jagerfly; året etter var tallet økt til 150. I desember 1954 disponerte luftforsvaret 175 jagerbombere og 25 allværsjagere. Året etter var antall jagerbombere gått ned til 150, mens antallet allværsjagere var økt til 50. I tillegg kom en rekke andre fly som 8 transportfly, 18 amfibiefly og 22 stk. T33A-treningsfly (Duvsete 2004, 84).

Etter at Norge hadde avslått forslaget om stasjonering av 75 amerikanske jagerfly på norsk jord, lanserte amerikanerne i 1953/54 en plan for levering av ytterligere materiell til 75 taktiske fly. Planen kom etter et forslag fra norsk side. Forutsetningene på amerikansk side var at leveransen ikke måtte føre til reduksjoner i de flyoppsettinger som

allerede fantes, og at Nato skulle få operativ kontroll over flyene i tilfelle krig. Selv om forslaget kom fra norsk side, viste det seg for kostbart for Norge. Etter flere runder med forhandlinger ble resultatet at landet mottok 50 jagerbombere av typen F-86F til erstatning for fly av typen F-84. Det nye materiellet påvirket luftforsvarsorganisasjonen, men i forskjellig grad på ulike felter.

Våpenhjelpen på 1950-tallet førte til en sterk amerikanisering av Luftforsvaret. Grunnene var flere. Luftforsvarets tilgang på moderne amerikansk materiell medførte store organisatoriske endringer. Materiellet i seg selv medførte at både teknikk og taktikk ble påvirket av hvordan amerikanerne brukte materiellet – flyene var i stor grad konsipert på grunnlag av amerikansk taktikk. Luftforsvaret var også under et kraftig press for å ta materiellet i bruk, noe som bidro til at raskeste løsning var å ta i bruk amerikanske prosedyrer. Det at tekniske og taktiske håndbøker og reglementer var amerikanske, og det var liten tid til å oversette og tilpasse dem, bidro at også fagsjargongen ble amerikanisert.

Videre medførte våpenhjelpprogrammet at den nye generasjon av norske jagerflyvere fikk sin utdanning i USA. Piloter, mekanikere og store deler av støttepersonellet forøvrig ble omskolert og kurset under amerikansk ledelse. I de første tre årene av våpenhjelpen fikk over 400 flyvere og 600 spesialister opplæring hos amerikanerne (Duvsete 2004, 112-113). Ut over dette fikk et stort antall eldre offiserer kursutdanning i det amerikanske flyvåpenet. Norsk flypersonell fikk dermed utstrakt kjennskap til amerikanske doktriner og prosedyrer.

Også på forsyningsiden ble amerikanske metoder valgt. Blant annet ble det på Kjeller opprettet en sentral depotorganisasjon som tok seg av den sentrale forvaltning av alt materiell i Luftforsvaret (Modalsli 2012, 125). Hele forsvarsgrenen ble på denne måten amerikanisert.

Det virker sannsynlig at den praksis som utviklet seg i etterkrigsårene, har hatt langtidsvirkninger for Luftforsvaret helt frem til våre dager. I hvert fall kan det reises spørsmål om ikke den amerikansk påvirkning av Luftforsvaret har hatt betydning for senere kjøp av fly som F-16 og F-35.

Luftforsvaret hadde et omfattende samvirke med Nato på forskjellige plan i organisasjonen, mer enn de andre forsvarsgrenene. Også via Nato skjedde det en amerikansk påvirkning, ettersom USA var den dominerende Nato-aktøren. Den sterke påvirkningen utenfra gjorde Luftforsvaret til den mest internasjonale av de norske forsvarsgrenene. Her sto modernitet og høyteknologi i sentrum. På den andre siden fjernet den seg noe fra norsk militær virkelighet, ikke minst på det operative området.

VARSLINGSSYSTEMER, LUFTARTILLERI OG BASEORGANISASJON

Uten gode kontroll- og varslingsystemer er et luftforsvar av mindre verdi. Etter krigen ble Luftforsvarets kontroll- og varslingsystem en storforbruker av tele- og datatjenester. Utbyggingen startet allerede i 1945 med nasjonale midler, men det var våpenhjelp-programmet som muliggjorde innføringen av et effektivt kontroll- og varslingsystem i Norge. Fra Luftforsvarets side ble varslingsutstyr i form av radar og samband høyt prioritert, og materiellhjelpen ga mulighet for å etablere radarstasjoner på 15 forskjellige steder i Norge. For å utnytte sambandsinvesteringene på fellesbasis ble Forsvarets fellessamband (FFSB) etablert i 1953.⁵² I de første årene var infrastrukturmidlene den viktigste finansieringskilden for FFSB, noe som vedvarte frem til begynnelsen av 1980-tallet (Stenseth 2003, 129).

Etter annen verdenskrig ble Luftvernartilleriet en del av Luftforsvaret. Det besto av 45 tunge og 39 lette batterier. De tunge batteriene var oppsatt dels med 90 mm amerikanske kanoner, dels med eks-tysk skyts. De lette batteriene besto av 40 mm Bofors-kanoner av forskjellige generasjoner. Boyesen-utvalget foreslo at alle batterier med eks-tysk materiell ble nedlagt straks. Videre var utvalget også i tvil om man burde beholde de batteriene som hadde amerikansk materiell. Ettersom utvalget generelt så for seg en rask utvikling av styrte rakettvåpen, mente man at miljøet fra de tunge batteriene burde kunne bli grunnstammen i fremtidige oppsettinger med nye våpen.

Resultatet av Forsvarsprogramutvalgets arbeid var at det eks-tyske luftvernet ble nedlagt 1. januar 1958 og det amerikanske 1. juni 1959.⁵³ Det lette luftvernet, derimot, foreslo utvalget å beholde. Det skulle ha som hovedoppgave å forsvare flyplassene (Boyesen 1955, 67–71). Mens man i Kystartilleriet var opptatt av å beholde kanonen som hovedbevæpning, var man i Luftvernartilleriet mer enn villig til å skifte ut luftvernkanonene. Problemet var å finne gode erstatninger.

Luftforsvaret hadde på 1950-tallet fått en stor operativ baseorganisasjon. Denne organisasjonen var større enn det Luftforsvaret trengte til eget bruk, men var likevel nødvendig. Luftforsvaret hadde som oppgave å ivareta en organisasjon som kunne få avgjørende betydning som forsterkning for alle forsvarsgrenene.

TRENING OG TEKNOLOGI, TILPASNING OG SÅRBARHET

I MAAGs rapport av 1959 til den amerikanske øverstkommanderende i Europa ble det konstatert at Luftforsvaret var godt trent og tilpasset de våpnene de var utstyrt med. Imidlertid var flystyrkene ikke tilpasset den trusselen de sto overfor. Kampflyene manglet tilstrekkelig stigeevne, operativ topphøyde og hastighet til å være effektive mot sovjetiske

---

52 Forsvarets fellessamband endret i 1986 navn til Forsvarets tele- og datatjeneste (FTD). I 2002 ble avdelingen en del av Forsvarets logistikkorganisasjon/Informasjons- og kommunikasjonstjeneste (FLO/IKT). I 2012 ble denne enheten integrert i Cyberforsvaret.

53 RAFA-2355 FD, Eske 17.

fly. Flyene var også deployert på kun fem baser og var derfor sårbare for angrep. Selve de norske basefasilitetene ble betegnet som utmerkede. Disse kunne være av stor verdi som alternative baser for det amerikanske flyvåpenet. Avslutningsvis ble det understreket at sovjetiske kapasiteter på Kola var en trussel også mot det kontinentale USA. Det viktigste tiltaket ville være å deployere BOMARC-missilsystemet til Nord-Norge.⁵⁴

Det var ikke bare amerikanerne som var klar over at Luftforsvaret sto foran store og nye utfordringer på 1960-tallet. Forfatteren av Luftforsvarets historie, Svein Duvsete, hevder at Luftforsvaret ved inngangen til 1960-tallet sto ved et veiskille. Skulle forsvarsgrenen følge integrasjonslinjen fra 1950-tallet og utvikle seg videre i retning av et rent støttevåpen for amerikanske luftoperasjoner i tilfelle av en storkrig, eller skulle Luftforsvaret innrettes mot operasjoner til støtte for en nasjonal strategi som la hovedvekt på invasjonsforsvaret av Norge? (Duvsete 2004, 173). Valget av strategi ble klart med stortingsmeldingen om nye hovedretningslinjer for Forsvaret av 1963. Den nye målsettingen for Luftforsvaret førte til at overvåkning og varsling ble en viktig oppgave, at stridskreftene skulle rettes mot antiinvasjon, og at det store nettet av flybaser måtte opprettholdes av hensyn til forsterkningsbehovet. Dette kom til å prege de endringene som ble iverksatt i Luftforsvaret på 1960-tallet.

Den teknologiske utviklingen gikk raskt på jagerflysiden. Utskiftningen av F-84 med F-86 etter få års bruk på 1950-tallet var ett eksempel på dette. Tross den store veksten i jagerflyvåpenet på 1950-tallet ble det snart klart at dersom det operative nivået skulle bevares, måtte en ny generasjon fly anskaffes allerede tidlig på 1960-tallet. I 1959 fremla Sjefen for Luftforsvaret, generaløyntnant Birger Motzfeldt, en omfattende plan for modernisering av såvel Flyvåpenet som Luftvernartilleriet. Det var en meget ambisiøs plan med 144 nye jagerfly, alle av typen F-104G, fire bataljoner med Hawk-raketter og en skvadron BOMARC-luftvernraketter. Forutsetningen var at materiellet skulle finansieres over våpenhjelpen (Duvsete 2004, 177). Dette lå langt utenfor hva amerikanerne planla av våpenhjelp på 1960-tallet. En betydelig del av den amerikanske hjelpen var for øvrig allerede bundet opp i Flåteplanen.

Luftforsvarets styrkemålsetting i henhold til minimumskravene i MC 70 var på til sammen 193 jagerfly. Skulle denne flyflåten skiftes ut med F-104G, ville det kreve et årlig driftsbudsjett på ca. 700 millioner kroner, selv om flyene ble levert gratis. Samtidig skulle maritim patruljevirkosomhet og lufttransport øke. Endelig skulle Luftforsvaret gi Hæren helikopterstøtte (Duvsete 2004, 182). Forsvarsgrenen måtte også innrettes mot de oppgaver den nå fikk, der overvåkning og varslingstjeneste samt antiinvasjon fikk høy prioritet. Det ble fort klart at det ikke fantes midler til å drifte en moderne kampflyflåte av den størrelse landet nå hadde, spesielt når nye oppgaver trengte på.

---

54 BOMARC var et luftvernssystem for bruk til beskyttelse av det nordamerikanske kontinentet. Det var deployert i USA og Canada. NARA, SG 59, Box 13, Folder 400 MAP Norway, 2 January 1959, p. 10.

Den teknologioptimismen som preget Boyesen-utvalget, preget også mange miljøer i Forsvaret. I Luftforsvaret ble det en av årsakene til striden mellom luftvernartillerister og flyvere på slutten av 1950-tallet. Artilleristene hevdet at utviklingen av rakettvåpen og kontroll- og styringssystemer måtte føre til en omfordeling av oppgaver og ressurser i Luftforsvaret. Moderne bakkebaserte luftvern som Nike-systemet, innført i 1960, kunne være et alternativ til jagerfly i luftvernrollen. Flyverne innvendte at en slik omfordeling ville føre til et ytterligere press på ressurstildelingen til det sentrale våpensystemet, nemlig jagerflyet. Bortfall av våpenhjelp, stillestående budsjetter og nye og endrede oppgaver resulterte i at Luftforsvaret på 1960-tallet måtte redusere sine ambisjoner og satte en nedre grense på 100 jagerfly dersom oppdragene kunne løses (Duvsete 2004, 183–185). Selv dét skulle bli vanskelig å oppfylle.

I regjeringens plan for Forsvaret perioden 1964–68 ble det understreket at samtlige jagerfly innen få år ville ha nådd grensen for sin operative og tekniske levealder (St. meld. nr. 84 (1962–63), 11). Det var klart at amerikanerne ikke ville ta hele regningen for de nye anskaffelsene, men de ga et tilbud om 36 jagerfly av typen F-104. Disse flyene hadde en helt annen kapasitet enn de flyene som da var i tjeneste, men de var da også svært dyre i drift. Norge fant rom for kun 18 fly som ble mottatt i 1963. Regjeringen hadde da regnet inn en anskaffelse av 60 nye jagerfly med egne midler, fordelt på tre skvadroner. Valget falt på det amerikanske jagerflyet F-5 Freedom Fighter. Finansieringen av 64 slike fly skjedde ved at kostnadene på de 18 F-104 som Norge ikke mottok over våpenhjelpen, ble trukket fra kjøpesummen. I tillegg erklærte USA seg villig til å gi et tilskudd på én dollar for hver to dollar Norge brukte på å kjøpe forsvarsmateriell fra USA (St. prp. nr. 91 (1963–64), 2).

På slutten av 1960-tallet besto Luftforsvaret av ca. 80 jagerfly – en betydelig reduksjon i forhold til 1950-tallet da antallet var oppe i over 200 kampfly. F-5-flyene var neppe heller på høyden kvalitetsmessig sammenlignet med de mest brukte flyene i andre Nato-land på 1960- og 1970-tallet. For Luftvernartilleriet ble det rom for kun én Nike luftvernbatalljon ved siden av det lette kanonluftvernet på flyplassene. Ytterligere én batalljon ble foreslått av amerikanerne, men avslått av økonomiske grunner.⁵⁵

Luftforsvaret hadde på grunn av våpenhjelpen fått en krigsorganisasjon som ikke var bærekraftig bare med nasjonale midler. Selv om amerikanerne var villige til å støtte Norge med betydelige midler i en overgangsfase, måtte det tas et valg mellom kvalitet og kvantitet. Valget var enkelt – kvalitet måtte få forrang dersom flyene skulle ha betydning operativt sett. Ikke i noen forsvarsgren er kvaliteten av materiellet så avgjørende som i luftkrig. Likevel måtte Luftforsvaret til en viss grad renonsere på kvalitetskravet ved anskaffelsen av F-5 maskinen, eller “sportsmoped”, som den spøkefullt ble kalt. Det var neppe det flyet Luftforsvaret ønsket seg, men var det Norge mente å ha råd til på slutten av 60-tallet.

---

55 NARA, RG 84, Box 13, Folder 400 MAP Norway, 13 March 1959.

Våpenhjelpen ble et redskap for å gjøre Luftforsvaret til en teknologisk pådriver i hele forsvarsorganisasjonen. Sammen med Forsvarets forskningsinstitutt bidro teknologimiljøene til å endre Luftforsvaret. Kvalitet var et nøkkelord. Her finner vi en viktig grunn til Luftforsvarets store beslutning på 1970-tallet – anskaffelsen av F-16.

Luftforsvaret var sterkt integrert i Natos operative planer, og det omfattende samvirket med Nato-allierte gjorde at Luftforsvarets flyvere og bakkepersonell måtte strekke seg mot den beste internasjonale standard til enhver tid. I tillegg kom Taktisk evaluering (Tac eval), som delvis var et Nato-program, og som i høyeste grad var et kvalitetsfremmende tiltak.

Nato-samarbeidet fikk en virkning på Luftforsvaret som er sterkt ønskelig for militære organisasjoner, siden slike organisasjoner i fredstid ikke er inne i det konkurranseklimaet som utmerker store deler av samfunnet for øvrig. Den internasjonale luftkrigens krav til høyteknologi kom til å prege moderniseringen av Luftforsvaret. Utbyggingen av det felles luftvarslingssystemet i Nato bidro ytterligere til den samme trenden. Som en tredje faktor i Nato-integreringen kom Natos infrastruktursatsning i Norge.

Luftforsvaret var en ung forsvarsgren uten tunge miljøer som strittet imot forandringer. Dette er med på å forklare at modernisering ble det sentrale credo i denne forsvarsgrenen.

HÆREN

For moderniseringstilhengerne var Hæren det sentrale problemet. Den var tungt lastet med tradisjoner og ordninger som hadde sine røtter langt tilbake i tiden. Forsvarsordningen av 1911 ble av mange offiserer ansett for å være den ideelle organisasjon for Hæren, selv i tiden etter annen verdenskrig. Store deler av Hærens offiserskorps hadde ikke opplevd den faglige utviklingen som skjedde internasjonalt under krigen, og erfaringene fra felttoget i Norge i 1940 var fortsatt normbærende.

Betydelige deler av den politiske eliten hadde de samme grunnoppfatninger om et norsk forsvar som dem man fant i Hæren. Faktisk var Hæren på slutten av 1940-tallet – med unntak av Tysklandsbrigaden – på vei til å bli organisert slik som før annen verdenskrig. Spørsmålet er derfor om våpenhjelpen markerte en ny giv, slik som i de to andre forsvarsgrenene, eller om den tvert imot ble et konserverende element på lengre sikt.

OPPDRAG OG TRADISJONER

Alminnelig verneplikt var grunnlaget for rekruttering i Hæren som i det øvrige Forsvaret. Dette var ikke spesielt for Norge; det var den vanlige måten i store deler av Europa å rekruttere landstyrkene på, i hvert fall frem til 1945 (Haltiner 1998, 361–384). På 1950-tallet var dette tilfelle også i Storbritannia og USA. Det er liten tvil om at en mobiliseringshær bygd på alminnelig verneplikt var det eneste realistiske alternativet under størstedelen av den kalde krigen (Håkenstad 2010). Spørsmålet var altså ikke først og fremst rekrutteringsordningen, men størrelse, organisasjon og innretning. Det gitte oppdraget om et landsomfattende invasjonforsvar var i betydelig grad bestemmende for størrelsen. Det kan imidlertid reises spørsmål ved om ikke definisjonen av oppdraget i for stor grad fremmet kravet til kvantitet foran kravet til kvalitet. Kravet om å utnytte vernekräften mest mulig fikk stor vekt.

Utformingen av Hæren tok ikke bare hensyn til funksjonelle militære krav. Hæren hadde også et samfunnsmessig oppdrag som ble formet av Forsvarets historiske arv og det sivile samfunnets forventninger (Håkenstad 2010, 51–56). Spørsmålet om hvor vik-

tig det samfunnsmessige imperativ var i relasjon til den kalde krigens krav kan det være vanskelig å ha noen bestemt oppfatning om. Argumentene ble ofte tilpasset situasjonen.

I Hærens offiserskorps og den forsvarsinteresserte opinionen sto tradisjonene sterkt. Nederlaget i 1940 ble primært forklart med mangel på bevilgninger snarere enn en mislykket sikkerhetspolitikk og en struktur som var lite tilpasset ressursene.

Medlemskapet i Atlanterhavspakten, opprustningen, våpenhjelpen og det nære samarbeidet med Storbritannia og USA var nye elementer i forsvarspolitikken. Det var langt fra et enig folk som sto bak den nye politikken, og dette gjorde det ofte nødvendig å fremheve det nasjonale. Norske militære tradisjoner var en garanti for et tradisjonelt defensivt forsvar, som var den grunnleggende norske strategi også i alliansesammenheng. Striden om atomvåpen på norsk jord er et tydelig eksempel på reaksjonene dersom man beveget seg for langt fra det som folk oppfattet som defensivt i norsk sammenheng. Denne typen uenighet var sannsynligvis også prisen Norge måtte betale for at myndighetene kunne være en så lojal Nato-partner som de faktisk var. Allianseforholdet rokket likevel ikke ved de grunnleggende forsvarsidealer i Norge.

Trusselen fra øst var en dimensjonerende faktor når man skulle vurdere hva som var et forsvar av forsvarlig størrelse. Erfaringene fra 1940 påvirket det norske trusselbildet; spesielt ble faren for et overraskende angrep over sjøen tillagt stor vekt. De trusselvurderinger som kom i løpet av den kalde krigen, tegnet et bilde av økt sovjetisk evne til å angripe Norge, ikke minst fra sjøsiden.

Forsvarskommisjonen av 1946 satte klare krav til at hele landet skulle forsvares. Dette var et syn Stortinget sluttet seg til ved en rekke anledninger. På den ene siden var oppdraget å ta opp kampen på ethvert punkt hvor angriperen måtte søke å sette seg fast. På den andre siden skulle man konsentrere Forsvaret om de strategisk mest vitale deler av landet. Erfaringene fra 1940 viste at styrkene i de enkelte landsdeler måtte være i stand til å kjempe mer eller mindre isolert fra hverandre (FK 46, Del 1, 72, 75).

Hærens strategiske doktriner var basert på et periferiforsvar av hele landet. Viktige områder skulle holdes og sikres, både for å beskytte befolkningssentra og for tilførsel av forsterkninger. Dette innebar et landsdekkende forsvar, men med lokal konsentrasjon om visse områder. På operativt nivå var tilnærmingen defensiv og direkte. Været og terrenget ble betraktet som viktige faktorer i en strid på norsk jord. Vei- og jernbaneforbindelser var svakt utbygd, og en forflytning av egne styrker langs indre linjer var vanskelig og tidkrevende (Gjeseth 2011, 21-27). På taktisk nivå betydde dette at forsvarsstrid ble den primære stridsform. Dersom anledningen ga seg, skulle norske styrker gå angrepsvis til verks. Oppholdende strid ble aktuelt overfor en svært overlegen fiende, eller som del av en taktisk plan, men samtidig var dette en stridsform som var vanskelig å lede og ofte meget belastende for både involverte avdelinger og landets ledelse (Taktiske direktiver for Hæren 1963, Gjeseth 2011).

Vanskelig norsk terreng og dårlige kommunikasjoner hadde ledet FK 46 til den konklusjon at mekaniserte avdelinger ikke var særlig egnet for norske forhold. På 1950-tallet

var norsk veistandard lav, og få veier hadde fast dekke. Et stort antall bruer var ikke beregnet for tunge kjøretøy. Dette førte til at bare en lett utrustet hær var aktuell, uansett hvilke doktriner som måtte ha blitt lagt til grunn. Følgen var at styrker bestående av infanteri til fots ble ansett å være best tilpasset norsk terreng og kommunikasjoner.

HÆRENS ORGANISASJON

Den mobiliseringsorganisasjonen som ble gjenoppbygd etter krigen, var i stor grad basert på den organisasjonen som Stortinget vedtok i 1933. Den beholdt sin demografiske tilknytning – det vil si at befolkningstettheten avgjorde hvordan mobiliseringen ble organisert. I tillegg kom erfaringene fra april dagene 1940. Et angrep kunne komme overraskende, og mobiliseringsorganisasjonen måtte derfor være desentralisert. Et 40-talls lokale, såkalte oppsettende, avdelinger hadde ansvaret for å rulleføre mobiliseringspersonellet og lagre og vedlikeholde materiellet. De hadde også ansvaret for repetisjonsøvelser og oppsetting av avdelingene ved mobilisering. Materiellet ble lagret spredt over hele landet

Mye av materiellet til de oppsettende avdelingene var kommet gjennom våpenhjelpen. En oversikt fra 1960 viser blant annet at man disponerte 8000 motorkjøretøy, 300 stridskjøretøy, 780 beltevogner, 800 skyts av forskjellige slag, 170 000 geværer og 100 000 tonn ammunisjon (Aarsand 1999, 454 og Modalsli 2012, 124).⁵⁶ En del av materiellet var i bruk under hele den kalde krigen, men store mengder ble etter hvert også kassert som nedslitt eller ikke operativt anvendelig.

Før annen verdenskrig hadde Hæren hatt visse små stående avdelinger som H. M. Kongens Garde og Garnisonskompaniet i Sør-Varanger. Disse var mer beregnet på vaktoppgaver enn regulære militære operasjoner. Med opprettelsen av Tysklandsbrigaden i 1947 kom en endring. Nå fikk brigaden som organisatorisk nivå den sentrale oppmerksomhet. Rekruttutdannelsen ble gjennomført ved de oppsettende avdelinger, men dette viste seg lite praktisk. Da Tysklandsbrigaden ble overført til Nord-Norge, ble det av rasjonelle grunner nødvendig å etablere egne rekrutt- og skoleavdelinger for å støtte de stående avdelinger. Dette førte til et skille i Hæren: på den ene siden mobiliseringsorganisasjonen, på den andre siden de stående avdelinger og rekrutt- og skolesystemet. I prioriteringen mellom disse to delene var det som regel de stående avdelinger som trakk det lengste strået. Dette hadde innvirkning på kvaliteten av mobiliseringsorganisasjonen og bidro til å redusere betydningen av selve hovedhæren.

Som påpekt var Hærens offiserer, spesielt de eldre, preget av erfaringene fra felttoget i 1940. En del av de yngre hadde tjenestegjort i Storbritannia under annen verdenskrig og hadde med seg erfaringer og impulser derfra. Like viktig var sannsynligvis de erfaringene som ble hentet fra tjenesten i Tysklandsbrigadene og samarbeidet med britene. Samlet taler dette for en betydelig britisk påvirkning på offiserskorpset.

---

56 RAFA-2355 FD, Eske 205, notat 16. februar 1960.

Via de norske polititroppene i Sverige i krigens siste år var det blitt etablert et visst samarbeid med Sverige. Det vedvarte inn i de første etterkrigsårene (Petersson 2003, 268-271).

Gjennom hele den kalde krigen fikk et betydelig antall norske hæroffiserer militær tilleggsutdannelse i Sverige. Dette var en naturlig utvikling, ettersom likhetstrekkene var flere mellom den norske og svenske hæren enn mellom den norske og amerikanske. Naturbetingelsene, som var viktige for materiell og utdannelse, var også stort sett de samme. Da fornyingen av Hærens materiellpark startet etter slutten på våpenhjelpen, ble det anskaffet betydelige mengder svensk materiell. Svensk alliansepolitikk satte grenser for samarbeidet, men var ikke til hinder for praktisk samarbeid på en rekke områder.

STRIDEN OM KVALITET: NATOS VURDERINGER, NORSKE SVAR

Diskusjonen om kvaliteten på den norske hæren vitnet om store forskjeller i oppfatning. Holdningene til norske militære myndigheter avvek ofte fra MAAG og Natos syn. Et eksempel på Natos vurderinger ble fremlagt i forbindelse med Boyesen-utvalgets innstilling (Boyesen 1955, Bilag A). Her ga SHAPE en vurdering av de norske landstyrkenes fremtidige sammensetning. SHAPE var primært interessert i de styrkene som var klare helt fra krigens første dag, også kalt D-dag.⁵⁷ Mobiliseringsstyrkene ble sett på som oppsettinger som trakk ressurser bort fra primæroppdraget. Nato-myndighetene skiftet delvis syn etter overgangen til et nytt strategisk konsept på 1960-tallet, men prioriteringen av de stående styrker sto fast.

Natos operative krav til D-dagsstyrkene var så høye at de eksisterende norske mobiliseringsavdelingene ikke tilfredstilte kravene. Skulle mobiliseringsavdelinger fylle kravene, måtte de etter SHAPes syn ha en oppsetting av yrkesbefal på minst 30 prosent, og alt befal måtte øves i minst 30 dager hvert år, mens mannskaper måtte øves i minst 21 dager hvert år. SHAPE mente også at alle avdelinger måtte ha et fast oppsatt kommandoapparat ned til bataljonsnivå. Et organisert system for personellerstatning var dermed nødvendig. Etter SHAPes oppfatning ville ikke mobiliseringsbrigadene ha full kampverdi før 30 dager etter mobilisering (Boyesen 1955, 37).

SHAPE opererte også med annenlinjeavdelinger. Disse måtte ha et større innslag av fast personell enn det som var vanlig i norske avdelinger. Videre måtte de ha repetisjonsøvelser annethvert år. Ifølge SHAPE trengte de øvrige mobiliseringsavdelingene ikke repetisjonsøvelser i fredstid, men det ble forutsatt at visse nøkkelelementer i stabene var besatt.

Kritikken fra SHAPE hadde norske militære myndigheter hørt før, spesielt fra MAAG i Oslo.⁵⁸ Mange av argumentene ble gjentatt i de årlige rapportene. MAAG mente at

---

57 D-dagsstyrker var enten stående styrker eller mobiliseringsstyrker som hadde så høy beredskap at de kunne gå i strid allerede første dag.

58 NARA, RG 334, Box 11, Memo, MAAG, 15 February 1951.

det var for lite fast personell i Hæren og at den hadde for få og korte øvelser, både for dem som avtjente førstegangstjenesten og for reservestyrkene. Det amerikanske synet ble støttet av britene, i hvert fall dersom de britiske militærattachéene i Oslo skal stå til troende (Borchgrevink 1983, 232–259). Forsvarsminister Jens Chr. Hauge stilte i 1950 selv spørsmålet til MAAG-delegasjonen om hva som ville være best, tre stående brigader eller elleve mobiliseringsbrigader (Wiker 1995, 67).

SHAPEs forslag til tiltak som ble gjengitt i Forsvarsplanutvalgets innstilling 1955, var ganske omfattende. Forslaget innebar for:

NORD-NORGE

- En divisjonskommando, stående
- En brigade, stående
- En brigade, førstelinje
- En brigade, annenlinje

SØR-NORGE

- En brigade, førstelinje (forsterkning til Nord-Norge)
- En brigade, annenlinje (forsterkning til Nord-Norge)
- En divisjonskommando, stående
- En brigade, stående (evt. sammensatt av stående og førstelinjeavdelinger)
- To brigader, førstelinje
- En divisjonskommando, annenlinje
- Tre brigader, annenlinje

SHAPE var ikke fremmed for at brigadenivået ble sløffet og at bataljonen sto direkte under divisjonen; dette inngikk i den planlagte omorganiseringen av den amerikanske hæren. Totalt foreslo SHAPE at felthæren skulle bestå av to stående brigader, fire førstelinjebrigader og fem annenlinjebrigader. Brigadene skulle organiseres i tre divisjonsforband (Boyesen 1955, bilag 6). SHAPEs forslag inneholdt ingen dramatiske reduksjoner av felthæren, men en streng prioritering mellom første- og annenlinjeavdelinger. Selv om det ikke er funnet nødvendige beregninger, er det grunn til å anta at tilgjengelige ressurser ville ha medgått til førstelinjebrigadene. Felthæren ville da ha bestått av to stående og tre mobiliseringsbrigader.

På norsk hold mente man at amerikanerne ikke forsto det norske vernepliktsystemet og hvordan det fungerte. SHAPEs løsning med en mindre hær var et vanskelig alternativ. Som påpekt bunnet dette i forskjellig syn på de oppgavene forsvaret av Norge innebar. Likevel var Hæren i utgangspunktet enig i at kvaliteten på mobiliseringshæren burde øke. Hæren delte også mange av SHAPEs bekymringer for kvalitetsnivået.

Det var et gjennomgående krav i Boyesen-utvalgets innstilling at kvaliteten i Forsvaret måtte styrkes. Selv om det ble pekt på at Sjøforsvarets fartøy var nedslitte og

antallet piloter i Luftforsvaret burde økes, var kvalitetsspørsmålet i all hovedsak et hærproblem. I 1955 definerte Boyesen-utvalget dette som et beredskapsproblem, herunder et organisasjons-, personell- og utdanningsproblem. Materiellet ble ansett for å være tidsmessig, men enkelte materielltyper, for eksempel panser- og luftvern, var ikke alltid like hensiktsmessige. Utvalgets medlemmer var enige om at med datidens kvantitative målsettinger var det ikke mulig å bringe Hærens feltavdelinger opp på det nivået som ble ansett nødvendig ut fra en moderne standard (Boyesen 1955, 37, 38).

Boyesen-utvalget hadde som mandat at en stor økning av forsvarsbudsjettet ikke var aktuelt. Tvert imot var målet at Forsvarets andel av nasjonalproduktet skulle minske. Utvalget mente at muligheten for en kvalitativ økning i Hæren besto i å bruke tilgjengelige midler på en mindre hær. Boyesen-utvalget kom ikke med noe konkret forslag til størrelsen på mobiliseringshæren, men premissene viser at man mente å konsentrere innsatsen til om lag halvparten av de ni brigadene som inngikk (Boyesen 1955, 37). Dette ville innebære fire til fem førstelinjebrigader, mens de øvrige ble å betrakte som annenlinje.

Utvalget pekte imidlertid på en rekke betenkeligheter ved forslaget om en reorganisering av brigadene. Det ville bli en betydelig merbelastning for de yngste årsklassene, som måtte inn til øvelse hvert år. Brigadene av første linje ville også få svært store utskrivningsdistrikter. En reduksjon i antall ville også være uheldig sett i lys av de store oppgaver Hæren var satt til å løse og de sterke fiendtlige stridskrefter den ville stå overfor. Utvalget anså imidlertid at det ikke var mulig å bringe Hærens 11 mobiliseringsbrigader opp på det kvalitetsnivået som ble ansett nødvendig under moderne stridsforhold. Norge hadde heller ikke tilstrekkelig kvalifiserte og skolerte offiserer til å makte oppgaven. Utvalget ga derfor sin tilslutning til grunntanken i SHAPEs forslag om en sterk konsentrasjon om et mindre antall avdelinger. Dersom dette ikke var mulig gjennom en todeling av felthæren i to linjer, der den ene ble gitt prioritet, måtte det samlede antallet feltavdelinger reduseres.

Boyesen-utvalget hadde ikke lagt operative synspunkter til grunn for vurderingen av felthærens størrelse. Utvalget satte derfor ikke spørsmålsteget ved det kvantitative behovet for mobiliseringsavdelinger sett på bakgrunn av den landmilitære trussel som Norge kunne møte i en ny krig. For hærledelsen var det operative behovet hovedargumentet mot reduksjon.⁵⁹ Det ble også påpekt at i en atomkrig ville tapene bli svært omfattende. Det gjaldt derfor å ha styrker i reserve som kunne erstatte tapene.

HÆRLEDELSEN: KVALITET OG STRIDSEVNE

For Hærens overkommando ville ikke kvalitetsspørsmålet være løst selv med en halvering av felthæren. Situasjonen var at de stående avdelinger brukte størstedelen av driftsutgiftene. Mobiliseringsavdelingene hadde langt færre driftsutgifter, og disse var hovedsakelig knyttet til repetisjonsøvelsene. I praksis var det små muligheter til å foreta reduksjoner av

---

59 RAFA-2020 HOK, kopibok H nr. 22, H-186756 av 25, juni 1956, s. 2-3.

de stående styrkene. Her hadde Norge klare forpliktelser overfor Nato. Det fantes heller ingen garanti for at besparelsene ved reduksjoner i mobiliseringshæren kom den gjenværende mobiliseringshæren til gode. Det administrative apparatet som forvaltet mobiliseringsstyrkene for hele landet, ville uansett måtte eksistere. Erfaringen med nedleggelsen av en brigade på Vestlandet i 1959 hadde vist at det var mindre å spare enn forutsatt.⁶⁰ Man var også redd for at budsjetttrammen skulle bli så lav at Hæren ikke kunne absorbere hele utskrivningsstyrken, og at spørsmålet om fritrekk derfor ville presse seg frem. I løpet av 1960-tallet ville antall av vernepliktige øke sterkt.⁶¹

Sjefen for Hæren, generaløyntant Bjørn Christophersen, mente nok i 1958 at noe måtte gjøres. Han skrev i kommentarene til mobiliseringsrapporten for samme år at den landmilitære beredskapen sto ved en korsvei. Det måtte gis en økt budsjetttramme, ellers måtte Hærens krigsorganisasjon endres på vesentlige punkter, slik at dens indre balanse kunne sikres på en forsvarlig måte. Christophersen gikk ikke inn på hva dette innebar, men minnet om at Hærens budsjett i første rekke var bestemt av antall tjenestegjørende dager under førstegangstjenesten, det vil si størrelsen på de stående avdelinger og Hærens skoler.⁶² Budskapet var derfor ikke en entydig reduksjon av mobiliseringshæren; det kunne like gjerne være en reduksjon av de stående styrker for å oppnå den indre balanse i Hæren han etterlyste.

Da Sjefsnemnda i 1956 fremmet sitt forslag til den forestående femårsplanen, var det med et ønske om forbedret kvalitet i samsvar med forslagene fra Boyesen-utvalget. Derimot var de forslagsvise reduksjoner som ble lansert, langt færre enn hva Boyesen-utvalget hadde foreslått. Sjefsnemndas forslag innebar et økt innslag av moderne stridsvogner og raketartilleri for atomvåpen, et styrket innslag av tyngre våpen ved de stående avdelinger, høyere mobiliseringsberedskap og et styrket høyere kommandoapparat. Det var ikke aktuelt med en deling av felthæren mellom første- og annenlinje, men mobiliseringsstilleggene ved de to stående brigader ville bli prioritert ved økt tildeling av yrkespersonell og materiell. Dernest skulle de brigadene som først var planlagt satt inn i de mest truede avsnittene gis prioritet.⁶³

Sjefsnemndas forslag var starten på en viss prioritering mellom avdelingene i mobiliseringshæren, spesielt på materiellsiden. Kvaliteten på Hærens mobiliserbare feltavdelinger skulle økes ved å innføre 21 dagers repetisjonsøvelser annethvert år, men slik at den enkelte vernepliktige ikke fikk mer enn fire øvelser. Dette innebar at kun 10-12 av de yngste årsklassene sto til disposisjon for felthæren, noe som igjen betydde en reduksjon over tid på en styrke tilsvarende to brigader. Lokalvernet ble anbefalt redusert for å oppnå konsentrasjon om felthæren, og lokalvernet skulle ikke repetisjonsøves.

---

60 RAFA-2020 HOK, kopibok H nr. 22, H-186756 av 25. juni 1956, s. 4.

61 Fra 1946 av økte fødselskullene sterkt, noe som slo ut i tilgangen på rekrutter på 1960-tallet.

62 RAFA-2355 FD, Eske 130, Hærens mobiliseringsrapport 10. februar 1959.

63 RAFA-5018 FST utredning av 12. juni 1956, s. 60-62.

På grunnlag av rapporter både gjennom nasjonale fora og Nato-kanaler foretok SHAPE årlige vurderinger av stridsevnen i de forskjellige mobiliseringsavdelinger. For 1958 skrev SHAPE følgende i sin *Combat Effectiveness Report* KR 1, KR 5 og KR 12 var enheter med “minor deficiencies but which nevertheless possess a high combat potential”⁶⁴. Brig S, Brig N, KR 3, KR 6, KR 9, KR 13 fikk karakteren “moderat combat potential”, mens KR 8 og KR 15 fikk karakteren “little combat potential”. Årsaken til de dårlige vurderingene ble tilskrevet manglende repetisjonsøvelser, manglende personell og manglende materiell.⁶⁵ Det kan virke merkelig at tre av mobiliseringsbrigader lå opp til merket, men ikke Brigaden i Nord-Norge. Det er grunn til å anta at vurderingene hadde et skjematisk preg, som verken tok hensyn til lokale forhold eller de oppdrag de enkelte avdelingene hadde fått.

I MAAGs rapport til den amerikanske øverstkommanderende i Europa ble det påpekt at Hæren var etablert i samsvar med SHAPEs ønsker og deployert tilsvarende. Hæren manglet imidlertid tungt artilleri og langtrekkende panservern. Mobiliseringsavdelingene hadde ikke fått trening i henhold til SHAPEs direktiver, og mobiliseringshæren var større enn det som var SHAPEs krav. Alene var de norske hærstyrkene bare i stand til oppholdende strid og geriljaoperasjoner mot en angriper. Som en del av de allierte styrkene ville de imidlertid kunne delta i forsvaret av landet.⁶⁶

UTVIKLINGEN I HÆREN ETTER 1960

I 1960 kunne regjeringen konstatere at den norske felthæren var på 56 000 mann. Dette var en reduksjon på 17 000 siden 1956, men reduksjonene hadde ikke gitt de innsparinger man hadde regnet med.⁶⁷ Årsaken kan være at avdelinger og materiell fra felthæren ble overført til lokalforsvaret og derfor fortsatt medførte utgifter, om enn i mindre omfang.

Etter 1960 ble målet om repetisjonsøvelser annethvert år oppgitt for godt. Målet om at bare årsklassene 20 til 32 år skulle brukes i felthæren, ble også oppgitt. Utskrivningsstyrken til førstegangstjeneste i Hæren hadde blitt utvidet til 10 800 soldater, noe som økte driftsutgiftene (St. meld. nr. 28 (1960–61), 7, 22).

Både på nasjonalt og alliert hold var det enighet om at repetisjonsøvelser var en helt sentral faktor for kvaliteten på mobiliseringshæren. Hyppighet og kvalitet på øvelsene var viktig. Årlig utgjorde utgiftene til repetisjonsøvelser ca. 40 millioner kroner, noe som utgjorde godt over ti prosent av Hærens samlede budsjett.⁶⁸ Mellom 1957 og 1962 ble det holdt 14 repetisjonsøvelser for brigader, noe som innebar repetisjonsøvelse hvert tredje år for soldatene i disse enhetene. Samtidig var bevilgninger til repetisjonsøvelser

---

64 Mellom 1952 og 1985 hadde mobiliseringsbrigadene betegnelsen kombinert regiment (KR) i stedet for brigade.

65 RAFA-2355 FD, Eske 130, notat mobiliseringsrapport, s. 16, 17.

66 NARA, SG 59, Box 13, Folder 400 MAP Norway, 2 January 1959, p. 9.

67 RAFA 2355. FD, Eske 130, Hærens mobiliseringsrapport, FD arkiv notat av 30. august 1960 vedrørende St. meld. nr. 28 (1960–61).

68 RAFA-5018 FST/Bortsetting, H/N 3080/55, 31. oktober 1955, s. 42.

noe av det enkleste å kutte når budsjettene måtte justeres, da øvelsene ikke var bundet til avtalefestet lønn og inngåtte kontrakter. Allerede tidlig på 1960-tallet var antall tjenestegjørende dager til repetisjonsøvelser nede på det nivået som ble det normale for resten av den kalde krigen. Dette innebar repetisjonsøvelser ca. hvert tredje og et halvt år. Selv de høyest prioriterte brigadene, Brigade 13 og Brigade 5, ble ikke repetisjonsøvet oftere enn de øvrige (Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990, 541).

Også samfunnsmessige forhold påvirket forsvarspolitikken for den norske hæren. Økonomi og et stadig mer spesialisert arbeidsliv satte bom for store forbedringer (Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990, 298, 339). Dersom for eksempel alle felthærens brigader skulle ha gjennomført en repetisjonsøvelse hvert år, ville det i praksis bety at en av Hærens brigader ville være på repetisjonsøvelse til enhver tid. Det kan da også reises betydelig tvil om hvorvidt dette var realistiske og forsvarlige belastninger på et stadig mer komplisert sivilsamfunn.

I 1964 ble det iverksatt en analyse av landforsvaret på Forsvarsdepartementets initiativ. De operative sjefer, henholdsvis Øverstkommanderende i Nord-Norge og Sjefen for landstridskreftene i Sør-Norge, fikk i oppdrag å vurdere det operative behovet. De konkluderte med et behov på 17–18 brigader (Breidlid, Oppegaard og Torblå 1990). På dette tidspunkt var det åpenbart at en økning av størrelsen på Hæren ikke var mulig – dette grunnet mangel både på personell og materiell. Forslaget ble derfor lagt til side. Ved den neste store gjennomgangen av Forsvaret, Forsvarskommisjonen av 1974, ble det ikke fremmet forslag om reduksjoner slik som i Boyesen-utvalget. Derimot ønsket kommisjonen å opprette en ny brigade i Troms, da det var et personellgrunnlag for en slik økning (NOU 1978: 9, 222). Spørsmålet om en reduksjon av felthæren var etter 1960 i praksis lagt død.

RESSURSMANGEL, MATERIELLELEVETID OG PRIORITERTE BRIGADER

Å avgjøre kvaliteten på materiell er et komplisert spørsmål. En materiellgjenstand kan ha forskjellig levetid, avhengig av hvilke faktorer som legges til grunn. Vi kan operere med tre viktige faktorer: *Teknisk* levetid vil si den tiden materiellet vil kunne fungere i henhold til spesifikasjonene. *Økonomisk* levetid betyr den perioden der det, ut fra rent økonomiske betraktninger, lønner seg å vedlikeholde materiellet i stedet for å skaffe nytt. Den tredje faktor er *operativ* levetid, som er den tidsperioden hvor materiellet tilfredsstillende de kravene som blir stilt i en stridssituasjon (Gjeseth 2008, 209). Kun de to første faktorene kan i fredstid kvantifiseres med stor grad av sikkerhet.

Ved begynnelsen av 1960-tallet var det klart for Hærens ledelse at gjenanskaffelse av nedslitt materiell og anskaffelse av teknologisk nytt materiell ville innebære store summer over det nasjonale budsjettet. Etter 1960 sank tilgangen på våpenhjelp betraktelig. Likevel ble det i perioden frem mot 1968 levert noe våpenhjelp til Hæren, deriblant 38 stridsvogner, 1375 lastevogner og en del sambandsmateriell (Aarsand 1999, 454,

455). I 1960 ble det også lagt en 10 års materiellplan for Hæren på 1300 millioner kroner (St. meld. nr. 84, 9). Det viste seg snart at denne planen var vanskelig å gjennomføre, idet utgiftene til Flåteplanen og flyanskaffelsene fikk førsteprioritet.

Tross alle sine gevinster brakte våpenhjelpen med seg problemer som fikk langsiktige konsekvenser, spesielt for Hærens vedkommende. Allerede på 1960-tallet var det klart at Hæren ikke fikk nødvendige midler til modernisering i den grad som var nødvendig. Hæren valgte da å skyve problemet foran seg. Selv om det ble foretatt til dels betydelige materiellanskaffelser, dekket de likevel bare deler av felthæren, og i liten grad lokale feltavdelinger. Moderniseringer rakk ofte kun til de stående avdelinger. Ved den store moderniseringen av feltartilleriet på 1970-tallet ble det kjøpt nytt skyts til halvparten av brigadene; de øvrige beholdt sitt gamle skyts, men fikk modernisert ildledermateriell. Samtidig ble mobiliseringshærens kjøretøy i stadig større grad basert på rekvirering av sivile kjøretøy.

Ettersom ressursene ikke strakk til, ble det innført en prioritering mellom brigadene. Her fikk avdelinger i Nord-Norge og forsterkninger til Nord-Norge høyest prioritet. Dette førte til en sterk reduksjon av stridsevnen hos de lavest prioriterte brigadene (FFI 1978, 96). Det var nærmest uunngåelig at det skjedde en todeling av Hæren på materiellsiden. Helt frem til slutten av den kalde krigen ble reduksjon av antall brigader avvist blant annet på grunn at det var lite å spare (Gjeseth 2008, 30–31). Hæren ønsket på sin side å beholde organisasjonen intakt som et grunnlag for en raskere oppbygging, om dette skulle bli nødvendig. Her gjenfinner vi tanker fra mellomkrigstiden (Kristiansen 2008, 166–168).

KVALITET VERSUS KVANTITET

Under den kalde krigen var Hæren den dominerende norske forsvarsgrenen. Til da hadde kvantitet – et stort antall mann under våpen – blitt ansett som helt nødvendig for å løse de oppdragene som invasjonforsvaret innebar. Dette betydde ikke at kvalitet ble sett på som mindre betydningsfullt, men i konkurransen om tilgjengelige ressurser var det kvantiteten som fikk forrang.

Sammen med Heimevernet representerte Hæren selve det nasjonale invasjonforsvaret, ikke minst i offentlighetens øyne. Dette gjorde det vanskelig å foreta større endringer uten at det fikk sikkerhets- og forsvarspolitiske konsekvenser. Boyesen-utvalgets innstilling fra 1955 var et eksempel på vurderinger som kunne ha resultert i et større samsvar mellom mål og midler til Hæren. Imidlertid ble forslagene om reduksjoner av kvantitet for å bruke innsparte midler på økt kvalitet som regel avvist både av Hæren som institusjon, offiserskorpset og Stortinget. Store endringer på disse områdene buttet mot selve grunnlaget for det norske vernepliktssystemet og målet om å utnytte hele den mannlige vernekraften. Det fantes heller ingen garanti for at en reduksjon av Hæren ville føre til noen vesentlig høyere kvalitet eller høyere beredskap. I realiteten var dette en diskusjon om kvaliteten av reservestyrker kontra profesjonelle styrker.

Kravet om høyere kvalitet fikk altså ikke organisatoriske konsekvenser for Hæren. Forsvarsgrenen selv kom ikke med forslag til endringer av betydning, og det var intet stort press om reduksjoner fra krefter utenfra. Heller ikke Stortinget ser ut til å ha hatt noen ønsker i denne retning.

Den tallmessige størrelsen både på Hæren og Heimevernet var viktige parametre i diskusjonen om landets beredskap. Det kan være flere årsaker til dette, ikke minst hensynet til Nato-samarbeidet. En reduksjon av størrelsen på styrkene ville være synlig og kunne bli oppfattet som Norge var på vei bort fra sine forpliktelser. Norge hadde skilt seg positivt ut blant de europeiske Nato-landene ved at landet hadde beholdt de styrkemålene som var blitt vedtatt i Lisboa i februar 1952 (Wiker 1996, 64). Dette hadde skapt godvilje i Washington, noe som var viktig og nødvendig i våpenhjelpsammenheng. Det var også en utbredt oppfatning, blant annet hos Boyesen-utvalget, at hjelp utenfra i betydelig grad var avhengig av egen innsats. For politikerne må forholdet til Norges allierte ha vært av vesentlig betydning. Det måtte ikke oppstå et inntrykk av at norske myndigheter var i ferd med å bygge ned Forsvaret.

Hva kvalitativ påvirkning fra våpenhjelpen angår, ble Hæren stående i en særstilling. De opprinnelige konseptuelle og ideologiske forutsetninger var så grunnleggende for Hærens oppgaver og organisasjon at den kun i begrenset grad ble påvirket av våpenhjelpen. Våpenhjelpen gjorde det imidlertid mulig å utvide størrelsen på Hæren, slik at potensialet av vernepliktig personell ble utnyttet. Våpenhjelpen tilførte Hæren nødvendig materiell til den organisasjonen som Hæren ønsket seg. Uten amerikanernes hjelp hadde det neppe vært ressurser til dette. Den store hæren gjorde det også mulig å utnytte vernekraften som lå i mobiliseringsbare vernepliktige soldater. Å reise tvil om anvendbarheten av mobiliseringshæren ville rokke ved hele nasjonale byggverket som Forsvaret var tuftet på, nemlig den alminnelige verneplikten.

Konklusjon

Denne studien har søkt å svare på spørsmålet om våpenhjelpen førte til en modernisering eller konservering av Forsvaret som organisasjon. Spørsmålet er søkt konkretisert ved nærmere å vurdere de virkninger våpenhjelpen hadde på Forsvaret som helhet, for deretter å vurdere organisasjon, væpning og konsepter i de enkelte forsvarsgrener. Videre har vi diskutert hvordan våpenhjelpen virket inn på forholdet mellom kvalitet og kvantitet. For å vise virkningen av våpenhjelpen har vi også sett hvordan Forsvaret forberedte seg på tiden etter våpenhjelpens opphør, herunder hvilke tiltak av økonomisk eller organisatorisk art som bortfallet ville medføre.

Norges utfordringer som våpenhjelpsmottaker hadde en spesiell karakter, i og med at ressurstilgangen kom både fra norsk og amerikansk side. Selv om målet i prinsippet var det samme for begge parter, var vektleggingen av de strategiske og operative konsepter forskjellig. Selv om Norge var en del av Nato, var det norske synet at Forsvaret måtte ha et solid nasjonalt grunnlag, slik at det var i stand til å ta opp en kamp dersom et angrep skulle komme. Norge så seg som en importør av militær sikkerhet og ville helst ikke bli involvert i foretak som primært var allianserettet. Dette kom klart til uttrykk i norsk atompolitikk.

Amerikanerne så forsvaret av Norge mer i en Nato-ramme, herunder også i en amerikansk strategisk ramme. I rapportene fra MAAG ble den amerikanske støtten til Norge ofte begrunnet med at leveransene var i samsvar med USAs strategiske interesser, eller at de tilgodeså USAs utenrikspolitiske mål i Norge. Forsvaret av Norge måtte sees i et Nato-perspektiv. Dette innebar at det primære forsvaret av Norge nødvendigvis ikke behøvde å foregå i Norge. Som et resultat av denne tenkningen og den dominerende vekt som atomvåpen fikk i Nato-strategien på 1950-tallet, ble resultatet at de styrkene som ikke var operative og kampberedte allerede første dagen, fikk en redusert betydning. Boyesen-utvalget ga i betydelig grad uttrykk for denne tenkningen.

Ettersom våpenhjelpen hadde til hensikt å utvikle styrker som kunne understøtte Nato-strategien, ble luftstyrkene sterkt prioritert. Kampflystyrkene sammen med det mi-

litære flyplassnettet i Norge var viktige elementer i amerikanernes Nato-strategi. Det kan derfor virke motstridende når mobiliseringshæren fikk så mye amerikansk materiell som tilfellet var. Som Skogrand og Tamnes (2001, 67) anfører, kan dette ha sammenheng med at utviklingen av vestlig forsvarsplanlegging i perioden frem til 1970 var preget av motstridende tendenser og manglende indre sammenheng. Bortsett fra de betydelige endringer som skjedde i Luftforsvaret, ble det ikke iverksatt noen prinsipielle organisatoriske endringer i resten av Forsvaret på 1950-tallet. Et unntak var den territoriale organisering av Hæren som ble startet i Nord-Norge på slutten av 1950-tallet, begrunnet blant annet i atomtrusselen. En lignende organisasjon for resten av landet ble utsatt og senere stanset, blant annet på grunn av det endrede Nato-konseptet på 1960-tallet.

Forsvarsgrenene utviklet seg i de første tiår etter krigen i forskjellige retninger og uten en fast sentral militær styring. Økningen av forsvarsbudsjettet og den amerikanske hjelpen førte til at dette i første omgang ikke fikk store negative konsekvenser. Det er likevel grunn til å tro at forsvarsgrenene fikk for store ambisjoner. På mange måter bygde man opp forventninger som det ikke var grunnlag for, sett ut fra et rent norsk ressursgrunnlag. De langsiktige virkningene ble derimot betydelige.

Det oppdraget som ble gitt Forsvaret i etterkrigsårene, var grunnlaget for de operative planene som ble utarbeidet. Ambisjonene i dette planverket var meget store (Gjeseth 2011). Dette var spesielt kvantitetsdrivende for Hæren, men hadde også en virkning på størrelsen av de andre forsvarsgrenene. Størrelsen på Forsvarets styrker var vel begrunnet i de operative planene som ble lagt for forsvarer av landet. Så lenge den amerikanske hjelpen bidro til en vesentlig del av ressurstilgangen, var dette et håndterbart spørsmål. Da våpenhjelpen ble trappet ned, ble spriket mellom Forsvarets oppgaver og tildelte ressurser åpenbare.

Store offentlige organisasjoner har få iboende ambisjoner som fører i retning av reduksjon og nedbygging. Dette var sannsynligvis en viktig underliggende årsak til at forsvarsgrenene hadde ambisjoner om å beholde flest mulige enheter og våpensystemer også *etter* at ressursituasjonen endret seg. Dette førte til at driftsutgiftene tok en for stor del av disponible ressurser på bekostning av investeringer. Utviklingen førte etter hvert til en betydelig ubalanse mellom drift og investering i Forsvaret, og da spesielt i Hæren.

Forsvarsgrenene hadde betydelige kvalitative ambisjoner. Disse var mest fremtredende i Sjø- og Luftforsvaret. I Luftforsvaret kom de til uttrykk i en ombygging av hele forsvarsgrenen; for Sjøforsvarets vedkommende i Flåteplanen. I Hæren kom dette organisatorisk til uttrykk i opprettingen av stående avdelinger. Her var opprettelsen av stående avdelinger, både på brigadenivå og på permanent basis, et betydelig kvalitativt tiltak. Hovedstyrkene i Hæren var imidlertid den mobiliserbare felthæren.

Det var Nato-medlemskapet og våpenhjelpen som muliggjorde disse tiltakene i Forsvaret. Det skjedde dermed en modernisering i alle tre forsvarsgrener, men i forskjellig grad – mest omfattende i Luftforsvaret, minst i Hæren.

Kilder

LITTERATUR

BORCHGREVINK, N[ILS].

1983. *Norsk forsvar gjennom britiske briller. De britiske forsvarsattachéers rapporter for året 1949: vi fikk gode råd - hvor gode var de?* FHFS notat, nr. 1. Oslo: Forsvarets høgskole. [FHFS: Forskningshistorisk forskningssenter.]

BREIDLID, OLAV, TORE HIORTH OPPEGAARD OG PER TORBLÅ, RED.

1990. *Hæren etter annen verdenskrig: 1945-1990*. Oslo: Hærstaben/Fabritius.

DUVSETE, SVEIN.

2004. *Kalde krigere og barmhjertige samaritaner 1945-1990*. Bind 3 i *Luftforsvarets historie*. Oslo: Aschehoug.

ERIKSEN, KNUT EINAR OG HELGE Ø. PHARO.

1997. *Kald krig og internasjonalisering, 1949-1965*. Bind 5 i *Norsk utenrikspolitikk historie*. Oslo: Universitetsforlaget.

FJELD, ODD T., RED.

1999. *Klar til strid: Kystartilleriet gjennom århundrene*. Oslo: Kystartilleriets officersforening.

FJÆRLI, E[YSTEIN].

1956. Boyesen-utvalget, Brigaden i Nord-Norge, Brigaden i Sør-Norge. *Norsk militært tidsskrift*, årgangssamling 1956: 96-194.

GJESETH, GULLOW.

2011. *Landforsvarets krigsplaner under den kalde krigen*. Bergen: Fagbokforlaget.
---. 2008. *Hæren i omveltning: 1990-2005*. Bergen: Vigmstad & Bjørke.

HALTINER, KARL W.

2006. The decline of the European mass armies. I *Handbook of the sociology of the military*. Redigert av Giuseppe Caforio. New York: Springer.

HÆRENS OVERKOMMANDO.

1963. *Taktiske direktiver for Hæren*. Oslo: Hærens overkommando.

HÅKENSTAD, MAGNUS.

2010. *Den norske mobiliseringshæren 1950-1970. Rasjonelt kompromiss eller nasjonal livsløgn?* Oslo Files on Defence and Security, nr. 4. Oslo: Institutt for forsvarsstudier.

JENSEN, IVAR.

2006. *Kontroll- og varslingsystemets historie*. Trondheim: Tapir.

KLEVBERG, HÅVARD.

2011. *Maritim luftovervåkning i nord: 333 skvadron i norsk sikkerhetspolitikk*. Ph.d.-avhandling i historie, Universitetet i Oslo.

KRISTIANSEN, TOM.

2008. *Tysk trussel mot Norge? Forsvarsledelse, trusselvurderinger og militære tiltak før 1940*. Bergen: Fagbokforlaget.

MODALSLI, SIGBJØRN.

2008. *Fra flyvningens vugge til teknologisk senter: Kjeller flyplass gjennom 100 år*. Kjeller: Forsvarets logistikkorganisasjon Kjeller.

NIELSEN, SIVERT A.

1956. Boyesen-utvalgets innstilling. *Norsk militært tidsskrift*, årgangssamling 1956: 727-742.

NJØLSTAD, OLAV.

2008. *Jens Chr. Hauge – fullt og helt*. Oslo: Aschehoug.

PETERSSON, MAGNUS.

2003. *Brödrafolkens väl: svensk-norska säkerhetsrelationer 1949-1969*. Avhandling, Stockholms Universitet. Stockholm: Santérus.

PETTERSEN, THORLEIF.

1990. *Flåteplanen av 1960*. [Oslo]: Sjøforsvarets forsyningskommando.

PHARO, HELGE Ø.

1997. *Norge og Marshallplanen*. Atlanterhavskomiteéns skriftserie, nr. 198. Oslo: Den norske atlanterhavskomiteé.

---. 1989. Marshallplanen sett fra amerikansk side. Norge i komparativt perspektiv. *Historisk tidsskrift*, bind 68. Oslo: Universitetsforlaget.

RØNNINGEN, MAGNE OLAV.

2008. *Striden om tjenestetiden i Forsvaret, 1951-1963*. Masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo.

SKOGRAND, KJETIL.

2004. *Allierte i krig og fred: 1940-1970*. Bind 4 i *Norsk forsvarshistorie*. Bergen: Eide.

SKOGRAND, KJETIL OG ROLF TAMNES.

2001. *Fryktens likevekt. Atombomben, Norge og verden 1945-1970*. Oslo: Tiden.

SMITH-SIVERTSEN, HANS CHR.

2004. *Norsk sjømakt – materiellutvikling og forvaltning. Historien om Sjøforsvarets forsyningskommando*. Hundvåg: Sjømilitære samfund ved Norsk tidsskrift for sjøvesen

STENSETH, ANDREAS, RED.

2003. *Nettverk. En beretning om Forsvarets tele- og datatjeneste 1953-2001*. [Bærum:] FLO/IKT.

TAMNES, ROLF.

1997. *Oljealder: 1965–1995*. Bind 6 i *Norsk utenrikspolitikk historie*. Oslo: Universitetsforlaget.
---. 1991. *The United States and the Cold War in the High North*. Oslo: Ad Notam.

TERJESEN, BJØRN, TOM KRISTIANSEN OG ROALD GJELSTEN.

2010. *Sjøforsvaret i krig og fred. Langs kysten og på havet gjennom 200 år*. Bergen: Fagbokforlaget.

THOMASSEN, ØYVIND.

1997. Sivilisasjonens utpost og den kalde krigen. I *Spenningsenes land. Nord-Norge etter 1945*. Redigert av Øyvind Thomassen og Jostein Lorås. Oslo: ad Notam Gyldendal.

VENGSTAD, KJETIL.

2006. *Fleksibilitet, slagkraft og overlevelsessevne. Luftforsvaret og Natos infrastrukturprogram 1950–1957*. Forsvarsstudier, nr. 3. Oslo: Institutt for forsvarsstudier.

VILLAUME, POUL.

1995. *Allieret med forbehold. Danmark, NATO og den kalde krig: en studie i dansk sikkerhetspolitikk 1949–1961*. Vandkunsten: konflikt, politikk og historie, nr. 11/12. København: Eirene.

WIKER, PAUL VIKTOR.

1996. *Amerikansk militærhjelp og norsk forsvarsoppbygging: etableringen av den amerikanske militærhjelpen til Norge, 1949–1953*. Hovedfagsoppgave i historie, Universitetet i Oslo.

WILLOCH, G. J.

1955. Forsvarsprogramutvalget (Boyesenutvalget) og Kystartilleriet. *Norsk militært tidsskrift*, årgangssamling 1955: 646–651.

AARSAND, JOHS.

1999. *Materiellforvaltning i Hæren – en historisk oversikt*. [Kolsås:] Hærens forsyningskommando.

OFFENTLIGE DOKUMENTER

ST. MELD. NR. 32 (1945–46).

Plan for en første reising av Norges forsvar. (Treårsplanen). Hemmelig bilag.

FK 46 (FORSVARSKOMMISJONEN AV 1946 OG TRYGVE BRATTELI (FORMANN)).

1949. *Innstilling fra Forsvarskommisjonen av 1946*. [Oslo:] Arbeidernes aktietrykkeri.

Del 1: Grunnleggende synspunkter og forslag – del 2: Rekruttering av personell til landets samlede forsvar – del 3: Den øverste ledelse av landets samlede forsvar – del 4: Det militære forsvaret – del 5: Forsvarets sivile hovedsektorer – del 6: Særlige spørsmål

ST. PRP. NR. 23 (1950).

Om 1. Samtykke til å ratifisere avtale med Amerikas forente stater om gjensidig hjelp på Forsvarets område (Våpenhjelpavtalen). 2. Fullmakt til å motta materiell under avtale. 3. Dekning av utgifter i forbindelse med våpenhjelpen.

ST. PRP. NR. 111 (1952).

Om program for den fortsatte utbygging av Forsvaret fram til 1. juli 1954.

INNST. S. NR. 250 (1952).

Innstilling fra den forsterkede militærkomité om program for den fortsatte utbygging av Forsvaret fram til 1. juli 1954. (St. prp. nr. 111.)

ST. PRP. NR. 2 (1953).

Forsvarets organisasjon.,

ST. PRP. NR. 23 (1957).

Om hovedretningslinjer for Forsvaret i årene framover.

DOKUMENT NR. 10 (1957).

Brev av 5. juni 1957 fra Stortingets militærkomité til Stortingets presidentskap: Innpassing av nytt moderne materiell i Forsvaret.

INNST. S. NR. 186 (1957).

Innstilling fra militærkomitéen om hovedretningslinjer for Forsvaret i årene framover. (St. prp. nr. 23 og Dok. nr. 10.)

S. TID. NR. 196, 2361 (1957).**ST. PRP. NR. 25 (1960–61).**

Om et nybyggingsprogram for Marinen.

ST. MELD. NR. 28 (1960–61).

Gjennomføringen av målsettingen i St. prp. nr. 23 for 1957 Om hovedretningslinjer for Forsvaret i årene framover.

INNST. S. NR. 155 (1960–61).

Innstilling fra militærkomitéen om gjennomføringen av målsettingen i St. prp. nr. 23 for 1957 om hovedretningslinjer for Forsvaret i årene framover. (St. meld. nr. 28.)

ST. MELD. NR. 84 (1962–63).

Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1964–68.

ST. PRP. NR. 101 (1963–64).

Hovedretningslinjer for utformingen av landforsvaret i årene framover.

ST. MELD. NR. 15 (1963–64).

Forsvarssjefens forslag til forsvarsprogram for perioden 1964–68.

INNST. S. NR. 42 (1963–64).

Innstilling fra militærkomiteen om Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1964–68 og om Forsvarssjefens forslag til forsvarsprogram for perioden 1964–68. (St. meld. nr. 84 for 1962–63 og St. meld. nr. 15 for 1963–64.)

ST. MELD. NR. 37 (1967–68).

Hovedretningslinjer for Forsvarets organisasjon og virksomhet i tiden 1969–1973.

ST. MELD. NR. 54 (1987–88).

Hovedretningslinjer for Forsvarets virksomhet i tiden 1989–1993.

NOU 1978: 9.

Forsvarskommissjonen av 1974. Oslo: Forsvarsdepartementet.

ARKIVER

FD - Forsvarsdepartementet

FST - Forsvarsstaben

HOK - Hærens overkommando

NARA - National Archives and Record Administration

RA - Riksarkivet

RAFA - Riksarkivets Forsvarsarkiv

RG - Record Group

INTERVJU

Ingebrigtsen, Egil.

2013. Generaløytnant, var major i Hærens overkommando i 1960. Intervjuet av forfatteren, 28. januar.

TIDLIGERE PUBLIKASJONER I SERIEN OSLO FILES ON DEFENCE AND SECURITY

2014

1. JØRN QVILLER

COIN med kinesiske sætrekk? Kinas bekjempelse av ekstremisme, separatisme og terrorisme.

2013

1. ROALD GJELSTEN

Fremmede ubåter i norske fjorder. Realitet eller myte?

2012

1. TERJE HAAVERSTAD OG INGRID O. BUSTERUD

Forsvarsrettet sikkerhetssektorreform. Norsk sikkerhetspolitisk bistand til Serbia og Montenegro.

2. SAIRA BASIT OG ØYSTEIN TUNSJØ

Emerging naval powers in Asia. China's and India's quest for sea power.

3. GULLOW GJESETH

Norsk veteranpolitikk etter 1945. Noen hovedtrekk i utviklingen.

4. TORMOD HEIER

Forsvaret til Libya 2011. Klar til strid?

5. MAGNUS HÅKENSTAD OG KRISTIAN KNUS LARSEN

Long-term defence planning. A comparative study of seven countries.

6. BJØRN TERJESEN OG ØYSTEIN TUNSJØ (EDS)

The rise of naval powers in Asia and Europe's decline.

2011

1. HÅKON LUNDE SAXI

Nordic defence cooperation after the Cold War.

2. TROND HAANDE OG KJELL INGE BJERGA

Hybridkrig.

3. HARALD W. STØREN

Storbritannia og NATO. Urealistisk realisme? Britisk selvbylde og betydningen av fortid, tradisjoner og ambisjoner.

4. ROALD GJELSTEN

Marinens beredskap 1960–90. Kampklar i Nordflåtens skygge.

5. JO SØLVE AADLAND DALANE

USA og Nato etter 9/11.

6. ELIN GUSTAVSEN

Verveide i Forsvaret. Motivasjon, erfaringer og fremtidsplaner.

7. OLA KREKVIK

Forsvarets samvirke med afghanske styrker. Dilemmaer og utfordringer.

2010

1. OLA BØE-HANSEN

Taliban og ISAFs propagandakrig. Kampen om den mest overbevisende historien.

2. KJELL INGE BJERGA OG GULLOW GJESETH

Heimevernet og Hæren. Landforsvaret stykkevis og delt – eller helt?

3. KJETIL HENRIKSEN

Norsk forsvarssamarbeid med Sverige og Nederland. Ikke like likevel?

4. MAGNUS HÅKENSTAD

Den norske mobiliseringshæren 1950–1970. Rasjonelt kompromiss eller nasjonal livsløgn?

2009

1. OLE LINDEMAN

Norwegian foreign policy in the High North. International cooperation and the relations to Russia.

2. SVEIN MELBY

Obama og amerikansk utenriks- og sikkerhetspolitikk.

3. HÅKAN EDSTRÖM (ED.)

Approaching Comprehensiveness. Two grand strategic options and some of their consequences.

4. LENE KRISTOFFERSEN

Interesser i norsk engasjementspolitikk.

5. JAHN ARVID SVENDSEN

Forsvaret og private militære firmaer. En ny utfordring i internasjonale operasjoner

2008

1. BORIS BARTH

The Democratic Peace Controversy. A Critical Survey.

2. KJETIL SKOGRAND (ED.)

Emerging from the Frost. Security in the 21st century Arctic.

3. THOMAS DEVOLD

US Policy toward Russia after 9/11. Between Cooperation and Containment.

4. SAIRA H. BASIT

The Iran-Pakistan-India Pipeline Project. Fuelling cooperation?

5. ROLF HOBSON

RMA og Transformation. En historisk-kritisk analyse av to sentrale begreper i nyere vestlig forsvarspolitik.

6. INGERID M. OPDAHL

Georgia og Russland. Et vanskelig naboskap.

7. HÅKAN EDSTRÖM OCH MAGNUS PETERSSON

Norsk-svenskt forsvarssamarbete i en ny tid.

8. SIGRID REDSE JOHANSEN

Norsk deltakelse i internasjonale militæreoperasjoner. Soldatens ansvar for en rettsstridig ordre.

PUBLIKASJONER FRA IFS

Oslo Files On defence and security: større arbeider og bredere fremstillinger rettet mot et allment publikum, online og på papir.

IFS Insights: online forum for artikler, kommentarer og papere.

Begge publikasjoner utgis jevnlig og annonseres på våre nettsider samt gjennom nyhetsbrev. Kontakt oss for å bli oppført som mottaker av nyhetsbrevet vårt.

ENKELTHEFTER ONLINE OG I GRATIS PAPIRUTGAVE

Alle Oslo Files-titlene ligger i Bibsys Brages åpne forskningsarkiv. Gå inn via våre nettsider: ifs.forsvaret.no. Gratis papirutgaver kan bestilles i den utstrekning de finnes på lager.

KONTAKT

Institutt for forsvarsstudier, postboks 890 Sentrum, 0104 OSLO.

Telefon: 23 09 59 00, e-post: info@ifs.mil.no.

PUBLICATIONS FROM IFS

Oslo Files On defence and security: in-depth studies of current issues in defence and security written for experts and non-experts alike. Oslo Files are available online and in hardcopy.

IFS Insights: online forum for brief articles, comments and working papers in defence and security studies.

SINGLE ISSUES ONLINE AND IN PAPER

Single issues of all our publications are available online through the national Bibsys Brage archive, which can be accessed through the IFS website: ifs.forsvaret.no. Unless we are out of stock, paper copies can be ordered from the IFS free of charge.

CONTACT

Norwegian Institute for Defence Studies, P.O. box 890 Sentrum, N-0104 OSLO.

Telephone: +47 23 09 59 00, e-mail: info@ifs.mil.no.

IFS PUBLICATIONS ONLINE: ifs.forsvaret.no

> **INSTITUTT FOR
FORSVARSTUDIER**
NORWEGIAN INSTITUTE
FOR DEFENCE STUDIES

> Kongens gate 4
Postboks 890 Sentrum
0104 OSLO, NORWAY